

รายงานการวิจัย

เรื่อง

นวัตกรรมที่ดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ
Innovation of Good Things in the Community: The Extension of Wisdom
to Economic Value Addition

โดย

ดร.เอนก ไยอินทร์

พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปณฺโณ, ผศ.ดร.

พระคมสัน เจริญวงศ์, ผศ.

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๓

ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800763008

รายงานการวิจัย

เรื่อง

นวัตกรรมที่ดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ
Innovation of Good Things in the Community: The Extension of Wisdom
to Economic Value Addition

โดย

ดร.เอนก ไยอินทร์

พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปญฺโญ, ผศ.ดร.

พระคมสัน เจริญวงศ์, ผศ.

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๓

ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800763008

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Innovation of Good Things in the Community: The Extension of Wisdom
to Economic Value Addition

By

Dr.Anek Yai-in

Phrakhrusangharak Chakkit Bhuripaño, Asst.prof Dr.

Phra Komsan Charoenwong, Asst.prof.

Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2020

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 800763008

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ
ผู้วิจัย: ดร.เอนก ไยอินทร์, พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปัญโญ, ผศ.ดร.,
 พระคมสัน เจริญวงศ์, ผศ.
ส่วนงาน: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ: ๒๕๖๓
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๒) ต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๓) พัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการค้นคว้าเอกสาร (Documentary Research) และภาคสนาม (Action Research) โดยสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การประชุมเชิงปฏิบัติการ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง และการสนทนากลุ่มเฉพาะโดยผู้เชี่ยวชาญ ๑๐ รูป/คน เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis)

ผลการวิจัยพบว่า

๑. อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ปรากฏหลักฐาน อาทิ ลูกปัดหิน ภาชนะดินเผา ขวานหินขัด จากแหล่งโบราณคดีหนองสรวง บริเวณโดยรอบรายล้อมไปด้วยเมืองโบราณ อาทิ เมืองศรีเทพ เมืองไพศาล เมืองไม้เดน แต่ความเจริญรุ่งเรืองขาดความต่อเนื่อง อาจเป็นเพราะอำเภอนองบัวไม่มีเส้นทางคมนาคมทางน้ำ และเผชิญกับภาวะสงคราม นอกจากนั้นยังพบว่าวัดหนองม่วงเป็นวัดเก่าแก่ ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่เชื่อมโยงกับศิลปะสมัยทวารวดี อาทิ ใบเสมาหินธรรมชาติ ๘ ทิศ บริเวณอุโบสถเก่า และพบเศษอิฐสมัยอยุธยาที่วัดหนองม่วงและวัดเนินโบสถ์บริเวณทิศตะวันตกใกล้กับชุมชน ส่วนการสืบค้นศิลปวัฒนธรรม ประเพณีรวมถึงวิถีชีวิตนั้น ราว ๑๕๐ ปีที่ผ่านมา พบว่ามีการเคลื่อนย้ายผู้คนอยู่ตลอดเวลาทำให้อำเภอนองบัวมีคนหลายกลุ่มเข้ามาอาศัยร่วมกับกลุ่มคนพื้นถิ่น อาทิ กลุ่มชาวลาว กลุ่มชาวโคราช และกลุ่มพ่อค้าชาวจีน ปัจจุบันได้หลอมรวมกันเป็นวัฒนธรรมร่วมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของชาวอำเภอนองบัว

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จากผลการศึกษาสามารถแบ่งออกเป็น ๙ ด้าน ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม ด้านการแพทย์ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี และด้านโภชนาการ

๓. กระบวนการต่อยอดภูมิปัญญา เป็นการคัดเลือกเฉพาะภูมิปัญญาในชุมชนที่สามารถต่อยอดเป็นสินค้าและบริการต่างๆ ที่สำคัญจะต้องสอดคล้องกับการแผนการท่องเที่ยวของชุมชนสู่ และมีมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจ มีการขับเคลื่อนเชิงกระบวนการแบ่งออกเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การ

รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น ๒) การจัดกลุ่มอาชีพ ๓) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ ๔) การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และเครื่องหมายการค้า ๕) ระบบการบริหารจัดการ ภายในกลุ่มและการกำกับดูแลจากคณะกรรมการที่วัดหนองม่วงแต่ตั้งขึ้นมีบทบาทในการพัฒนาทักษะวิชาชีพ องค์ความรู้สมัยใหม่ และการบริหารจัดการที่เป็นระบบ เพื่อให้กลุ่มอาชีพเกิดความยั่งยืน

๔. นอกจากจะมีผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพมาตรฐานแล้ว เครือข่ายได้ร่วมมือกันสร้างแผนที่ท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงของดีชุมชนทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่ เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง วิถีไทยวิถีธรรมและนวัตกรรมวิถีของดีอำเภอหนองบัว โดยการนำของดีที่อยู่ในชุมชน อาทิ สินค้า บริการ สถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบรรจุไว้ในแผนส่งเสริมการท่องเที่ยว และประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม เป็นส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรายโดยการกระจายรายได้ไปยังชุมชน

Research Report Title: Innovation of Good Things the Community: The Extension of Wisdom to Economic Value Addition

Researcher: Dr.Anek Yai-in, Phrakhrusangharak Chakkit Bhuripaño, Asst.prof Dr., Phra Komsan Charoenwong, Asst.prof.

Division: Faculty of Social Sciences,
Mahachulalongkornrajavidhayalaya University

Fiscal Year: 2020

Research Support Fund: Mahachulalongkornrajavidhayalaya University

ABSTRACT

Objectives of this research were to: 1) To study the local wisdom of Nong Bua District, Nakhon Sawan Province. 2) To extend the local wisdom of Nong Bua District, Nakhon Sawan Province. 3) To develop tourism products and activities of Nong Bua District, Nakhon Sawan Province. It is a qualitative research, collect information by researching documents. And field operations collecting data through in-depth interview from 30 key informants. The tools used in the study consisted of workshops, structured interview and focus group discussions. Collect information manually. The data was analyzed by content analysis method.

Findings were as follows:

1. Nong Bua District, Nakhon Sawan Province In the past, it used to be the location of an ancient community in the Dvaravati period, evidences such as stone beads, pottery vessels, polished stone axes. From Nong Suang Archaeological Site The surrounding area is surrounded by ancient cities such as Si Thep, Phaisali, Mai Den. But prosperity lacks continuity Maybe because Nong Bua District has no water transportation routes and face war in addition, it was found that Wat Nong Muang is an old temple. Archaeological evidence that is linked to the art of Dvaravati period such as Bai Sema, natural stone, 8 directions around the old temple and found a piece of brick in the Ayutthaya period at Wat Nong Muang and Wat Noen Bot in the west near the community. As for the search for art, culture, traditions, and way of life, about 150 years ago, it was found that people were moving all the time, causing Nong Bua District to have many people to live together with local groups such as Lao people. Korat and a group of Chinese merchants Nowadays, they have merged into a common culture that is unique among the people of Nong Bua District.

2. Local wisdom of Nong Bua District The results of the study can be divided into 9 areas: local wisdom of agriculture. In industrial, medical, natural

resource and environmental management in funds and community businesses, arts, languages and literature, philosophy, religion, traditions, and nutrition.

3. Wisdom building process It is a selection of specific wisdom in the community that can be extended into products and services More importantly, it must be consistent with the community tourism plan to and has economic value. The process is driven into 5 steps: 1) local wisdom collection 2) career grouping 3) product standard development 4) packaging and trademark development 5) management system Within the group and the supervision from the committee at Wat Nong Muang, but established, played a role in the development of professional skills. Modern knowledge and management systematically for the occupation group to be sustainable.

4. In addition to having products that have quality standards the network has joined forces to create a tourism map that connects the good community in all 3 aspects, namely the Sufficiency Community the Thai way, the Dharma way, and the Nawatwithi of Dee, Nong Bua District By bringing good things in the community, such as products, services, cultural attractions, included in the tourism promotion plan. And public relations inviting tourists to visit It promotes income-based economy by distributing income to the community.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สนับสนุนทุนในการวิจัยในครั้งนี้ เพราะเล็งเห็นถึงประโยชน์และคุณค่าของงานวิจัยฉบับนี้ ขอกราบขอบพระคุณพระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.(สุทิตย์ อาภากโร) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ รศ.ดร.สุรพล สุษะพรหม รองอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไปและผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา ภาควิชารัฐศาสตร์ พร้อมทั้งผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์และช่วยเหลือผู้วิจัยมาตลอด

ขอขอบพระคุณ ผู้บริหารคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เมตตาอนุเคราะห์ให้ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยในครั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจทานงานวิจัยฉบับนี้ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยหวังว่ารายงานการวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนและวงการศึกษา บุญกุศลที่เกิดขึ้นจากรายงานการวิจัยครั้งนี้ อุทิศให้บิดา มารดา พระอุปัชฌาย์ และครูบาอาจารย์ทุกท่าน

ดร.เอนก ไยอินทร์
หัวหน้าโครงการวิจัย
๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	(ค)
กิตติกรรมประกาศ.....	(จ)
สารบัญ.....	(ฉ)
สารบัญรูปภาพ.....	(ณ)
สารบัญแผนภาพ.....	(ญ)
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๓
๑.๓ คำถามการวิจัย.....	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๕
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๗
๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยว.....	๑๖
๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.....	๒๓
๒.๔ แนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๓๗
๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๕๘
๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๖๔
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๖๖
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๖๖
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๖๘
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	๗๐
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๗๑
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๗๓
๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย.....	๗๗
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๗๙
๔.๑ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.....	๗๙
๔.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.....	๑๐๑
๔.๓ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.....	๑๑๙
๔.๔ การพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.....	๑๒๙

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง		หน้า
	๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย.....	๑๓๑
บทที่ ๕	สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๓๔
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๓๔
	๕.๒ อภิปรายผล.....	๑๓๙
	๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๔๕
บรรณานุกรม		๑๔๗
ภาคผนวก	ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย.....	๑๕๕
	ภาคผนวก ข หนังสือเชิญ รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญและสนทนากลุ่มเฉพาะ.....	๑๕๘
	ภาคผนวก ค ภาพถ่ายการดำเนินงานวิจัย.....	๑๖๑
	ภาคผนวก ง การรับรองนำไปใช้ประโยชน์และไปรับรองจริยธรรมการวิจัย.....	๑๖๕
	ภาคผนวก จ ผลลัพธ์ ผลผลิต ผลกระทบ.....	๑๖๙

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่	หน้า
๔.๑ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม.....	๑๐๒
๔.๒ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม.....	๑๐๓
๔.๓ แสดงการรวมกลุ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อผลิตเครื่องจักรสาน.....	๑๐๔
๔.๔ แสดงตำรายาของปู่ฮ้อ เถียรทิม.....	๑๐๕
๔.๕ แสดงผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยและยาสมุนไพรให้กับหมอกวน ดำโต	๑๐๖
๔.๖ แสดงหมอกวน ดำโต : แพทย์แผนไทย, อสม. ดีเด่น และแหล่งภูมิปัญญาบุคคล ของหนองบัว.....	๑๐๗
๔.๗ แสดงมหาลัยทำกินภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์.....	๑๐๘
๔.๘ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.....	๑๐๙
๔.๙ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุน.....	๑๑๑
๔.๑๐ แสดงการแสดงประกอบเพลงเดินกำรำเคียว.....	๑๑๓
๔.๑๑ แสดงการแสดงประกอบเพลงพื้นบ้าน.....	๑๑๓
๔.๑๒ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี.....	๑๑๖
๔.๑๓ แสดงตัวอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านโภชนาการ.....	๑๑๘
๔.๑๔ แสดงการประชุมกลุ่มเพื่อยืนยันข้อมูลออกแบบกระบวนการต่อยอดภูมิปัญญา และสร้างความเชื่อมโยงกับแผนการท่องเที่ยวชุมชน.....	๑๑๙
๔.๑๕ แสดงตัวอย่างกิจกรรมรวบและบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๒๐
๔.๑๖ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับการแปรรูปจากไม้ไผ่.....	๑๒๑
๔.๑๗ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับการสร้างผลิตภัณฑ์จากไม้.....	๑๒๒
๔.๑๘ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับอาหารพื้นบ้าน.....	๑๒๓
๔.๑๙ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับขนมไทย.....	๑๒๔
๔.๒๐ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์จากวัสดุธรรมชาติ.....	๑๒๕
๔.๒๑ แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่”.....	๑๒๖
๔.๒๒ แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง”.....	๑๒๖
๔.๒๓ แสดงผลิตภัณฑ์ “รักษ์โลก”.....	๑๒๖
๔.๒๔ แสดงผลิตภัณฑ์ “บ้านขนมไทย” และ “ธนาเน่ากล้วย”.....	๑๒๗
๔.๒๕ แสดงผลิตภัณฑ์ “พริกเกลือ”.....	๑๒๗

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่		หน้า
๒.๑	แสดงความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม.....	๕๖
๒.๒	แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....	๖๔
๔.๑	สรุปความสัมพันธ์ของกระบวนการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๒๘
๔.๒	แสดงแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว.....	๑๓๐
๔.๓	แสดงขั้นตอนและวิธีการการต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ.....	๑๓๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๗๙) มีกรอบแนวคิด ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาภาคการผลิตและบริการให้สามารถแข่งขันได้ เกิดความยั่งยืน ประชาชนมีคุณภาพชีวิต และมีรายได้ที่ดีขึ้นรวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและแข่งขันได้อย่างยั่งยืน มีแนวทางเสริมสร้างขีดความสามารถการแข่งขันในเชิงธุรกิจของภาคบริการ และพันธกิจกระทรวงมหาดไทย ข้อ ๔. เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนภารกิจอำนาจหน้าที่ของกรมการพัฒนาชุมชน ในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชน ส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้มีความมั่นคงและมีเสถียรภาพ รวมทั้งเสริมสร้าง ความสามารถและความเข้มแข็งของชุมชน^๑ ประเทศไทยได้รับการยกย่องจากคนทั่วโลกว่าเป็นหนึ่งในจุดหมายปลายทางของแหล่งท่องเที่ยวที่อยากมาสัมผัส ส่งผลให้ภาพรวมสถานการณ์ท่องเที่ยวภายในประเทศไทยที่มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากรายได้จากการท่องเที่ยวในประเทศไทย ณ เดือนเมษายน ๒๕๖๑ ขยายตัวจากช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมาร้อยละ ๑๖.๐๗ โดยรายได้ของนักท่องเที่ยวต่างประเทศขยายตัวร้อยละ ๑๗.๕๕ และรายได้ของนักท่องเที่ยวไทยขยายตัว ร้อยละ ๑๒.๒๑ โดยภาพรวมมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ

กรมการพัฒนาชุมชนได้พยายามเดินหน้าพัฒนา “ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี” โดยการค้นหาทุนที่ตนเองมีไม่ว่าจะเป็น ภูมิปัญญา วิถีชีวิต มีเป้าหมายเพื่อการนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้กระจายสู่ชุมชนทั้งระบบซึ่งเรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับกรมการพัฒนาชุมชน กล่าวถึงความเป็นมาแนวคิดวิธีการดำเนินการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีว่า “..โอท็อปเปรียบเป็นเหรียญสองด้าน ซึ่ง ๑๖ ปีที่ผ่านมาในระบบเก่า เราทำอยู่ด้านเดียวคือ ด้านหัว คือ สินค้าโอท็อปที่มีคุณภาพ ผ่านมาตรฐานของรัฐ โดยผ่านการคัดสรรสุดยอดโอท็อป ซึ่งทั่วประเทศมีจำนวน ๑๕,๐๐๐ ราย แต่เรามีผู้ประกอบการที่ขึ้นทะเบียนอยู่ ๘ หมื่นกว่าราย ทำให้มีสินค้าโอท็อปที่ตกเกณฑ์ถึง ๗ หมื่นราย ก้าวต่อไปจะเริ่มทำเหรียญด้านที่สอง คือชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ซึ่งเป็นแนวคิดพัฒนา OTOP รูปแบบใหม่ โดยให้ขายสินค้าอยู่ภายในชุมชน เป็นการสร้างรายได้เพิ่มให้ชุมชน นำเสนอ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์มาแปลงเป็นรายได้ ทำให้รายได้กระจายอยู่ภายในชุมชน สร้างชุมชนเข้มแข็ง ทุกคนพร้อมเป็นเจ้าของบ้าน ทำให้ลูกหลานไม่ต้องออกไปหารายได้จากภายนอก

^๑กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, คู่มือการบริหารโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี, (๒๕๖๑), หน้า ๒.

ชุมชน ซึ่งแตกต่างจาก OTOP เดิม ที่ต้องนำสินค้าออกไปขายนอกชุมชน และทุกอย่างขึ้นกับหน่วยงานของรัฐ^๒..”

การท่องเที่ยวชุมชนจึงมีบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก เพราะเป็นการท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์ คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม โดยเป็นการท่องเที่ยวที่คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังเน้นถึงการสร้างศักยภาพของคนท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย ที่สำคัญการท่องเที่ยวดังกล่าวต้องไม่ทำลายวิถีชีวิตเดิมหรือทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่ ชุมชนที่ต้องการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืนควรเริ่มต้นจากความต้องการของคนในชุมชนรวมตัวกัน เพื่อวางแผนและตัดสินใจร่วมกัน พยายามดึงจุดแข็งของชุมชนออกมา ไม่ว่าจะเป็น ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีการดำรงชีวิต ให้เป็นจุดเด่น เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยที่ชุมชนต้องรักและหวงแหนในทรัพยากรของชุมชนทำสิ่งที่ตนเองถนัด ไม่ฝืนธรรมชาติ และไม่ทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิม องค์ประกอบสำคัญในการทำให้แหล่งท่องเที่ยวชุมชนมีความยั่งยืน ขึ้นกับองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ ศักยภาพด้าน คน พื้นที่ และการจัดการ

การเปลี่ยนผ่านจากยุค การผลักดันขายสินค้า OTOP ออกจากชุมชนเพียงด้านเดียว สู่อการเพิ่มช่องทางสร้างรายได้ตามความต้องการ (Demand Driven Local Economy) โดยการขายสินค้า อยู่ในชุมชนที่มาจากนักท่องเที่ยว โดยใช้เสน่ห์ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์ แปลงเป็นรายได้ ทั้งนี้ครอบครัวและลูกหลานยังอยู่ร่วมกัน ไม่ต้องแข่งขันนำผลิตภัณฑ์ออกไปขายนอกชุมชน เป็นชุมชนที่เป็นเจ้าบ้านที่ดี ชวนกันคิด ชวนกันทำ ผลิตสินค้าและบริการ รวมทั้งมีการเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวระดับชุมชนที่มีเสน่ห์ดึงดูด และมีคุณค่าเพียงพอให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม และใช้จ่ายเงินในทุกกิจกรรมของชุมชน ซึ่งรายได้จะกระจายอยู่กับคนในชุมชน ทุกคนมีความสุข เป็นการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชน (Strength with in) และเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอย่างแท้จริง

หลังจากผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลในเบื้องต้น พบว่า องค์ครภาครัฐนำโดยที่ว่าการอำเภอหนองบัว ร่วมมือกับเทศบาลตำบลหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ผลักดันนโยบายของรัฐเกี่ยวกับชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี และพบประเด็นความสำคัญของการวิจัยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่เขตปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัว มีพื้นที่การปกครอง ๖.๒๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่ ๑) ตำบลหนองบัว หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านกุฎิฤๅษี หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ ๘ ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านคลองมะรีน หมู่ที่ ๑๔ ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน และ ๒) ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทอง หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านใหญ่ หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ ๔ ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ ๑๒ ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ ๑๓ ชุมชนบ้านเนินसान เป็นชุมชนดั้งเดิมมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่น่าสนใจ มีภูมิปัญญาที่กระจายไปอยู่กับตัวคน และสถานที่ต่างๆ มากมาย หาก

^๒หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 'OTOP นวัตวิถี' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.thairath.co.th/content/๑๑๙๓๖๙๕>, [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑].

ไม่มีการอนุรักษ์ไว้โอกาสที่จะสูญหายไปตามกาลเวลา เมื่อไม่มีการสืบทอดไปยังเยาวชนรุ่นหลัง ก็จะทำให้วิถีชีวิตในชุมชนเปลี่ยนไป ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่น อาทิ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านศิลปวัฒนธรรม และประเพณี ประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่เห็นว่าควรมีการอนุรักษ์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาสามารถสร้างให้คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันผ่านกิจกรรมต่างๆ ยังมีบทบาทในการควบคุมพฤติกรรมของคนทำให้เกิดความสามัคคีซึ่งเป็นพื้นฐานที่จะก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนตามมา อีกทั้งควรมีการสร้างเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับของดีชุมชนในมิติอื่นๆ ที่มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจไปพร้อมๆ กัน

ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่า การดำเนินการจากภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียวซึ่งมีพื้นที่ความรับผิดชอบขนาดใหญ่ ไม่สามารถขับเคลื่อนแนวความคิดชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ได้ครอบคลุมทั่วประเทศ การวิจัยเรื่อง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา รวมถึงประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณนาในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้างแผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตวิถีของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
- ๑.๒.๒ เพื่อต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
- ๑.๒.๓ เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๑.๓ คำถามการวิจัย

- ๑.๓.๑ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีอะไรบ้างและแบ่งออกเป็นกี่ประเภท
- ๑.๓.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ อะไรบ้างสามารถนำมาต่อยอดเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้
- ๑.๓.๓ ผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาและกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะเชื่อมโยงกับโปรแกรมท่องเที่ยวชุมชนได้อย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยเรื่อง นวัตกรรมของชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคนและกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐโดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประโยชน์ในการศึกษาแก่เยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชน ก่อให้เกิดความรักและหวงแหนวัฒนธรรม ความถึงความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา ต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญา การออกแบบกิจกรรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ แผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง พร้อมทั้งเป็นการส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรม ของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ขอบเขตด้านประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑. ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรที่ใช้ในการศึกษา แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ดังนี้ ๑) ระดับหน่วยงาน องค์กร ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ คือ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งเป็นหน่วยงานของภาครัฐ พร้อมทั้งมีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก และการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น ในพื้นที่การวิจัยทั้งทางตรงและทางอ้อม ๒) ระดับบุคคล ได้แก่ ผู้นำชุมชน ประชาชน ประชาชนชาวบ้าน ซึ่งเป็นประชาชนและมีภูมิลำเนาอาศัยในเขตปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัว ครอบคลุม ๑๕ ชุมชน มีประชากรทั้งสิ้นจำนวน ๑๒,๐๙๙ คน จำแนกเป็นเพศชาย ๕,๗๕๐ คน เพศหญิง ๖,๓๔๙ คน และมี ๔,๘๔๑ ครัวเรือน (งานทะเบียนราษฎร, ที่ว่าการอำเภอหนองบัว ณ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๒)

๒. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้ ๑) ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นภูมิปัญญา และต่อยอดพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ ๑๐ คน หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้นำชุมชน ๑๐ คน และภาคประชาชน ได้แก่ ผู้แทนกลุ่มอาชีพ ประชาชนชาวบ้าน และเครือข่ายองค์กรเอกชน ๑๐ คน รวมจำนวน ๓๐ คน

๓. ผู้นำระดับภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อเข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) จำนวน ๑๐ คน เพื่อยืนยันข้อมูลพร้อมทั้งระดมความเห็นกำหนดทิศทางขับเคลื่อนโครงการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวสู่ความเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ศึกษา เรื่อง “นวัตกรรมวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ” ของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เฉพาะเขตการปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัว อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีพื้นที่การปกครอง ๖.๒๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่

๑. ตำบลหนองบัว หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านกุฎิฤๅษี หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ ๘ ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านคลองมะรืน หมู่ที่ ๑๔ ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน

๒. ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านไรโพธิ์ทอง หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านใหญ่ หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ ๔ ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ ๑๒ ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ ๑๓ ชุมชนบ้านเนินसान

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

การดำเนินการวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง นวัตกรรมวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ ภายใต้แนวคิดนวัตกรรมวิถีของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ใช้ระยะเวลา ๑ ปี ในกรอบปีงบประมาณ ๒๕๖๓ (โดยเริ่มตั้งแต่ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๒- ๓๐ กันยายน ๒๕๖๓)

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตกรรม หมายถึง โครงการที่รัฐบาลส่งเสริมให้ชุมชนดำเนินการพัฒนาชุมชนให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งเป็นแนวทางที่จะเพิ่มความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจชุมชน จึงจัดให้มีโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตกรรมขึ้น เป็นการบูรณาการการพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวเข้ากับการพัฒนาและส่งเสริมการตลาดสินค้า OTOP ในชุมชนต่างๆ ด้วยความคิดสร้างสรรค์ มีนวัตกรรมของการพัฒนาและยุทธศาสตร์ในการส่งเสริม เพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวและเพิ่มยอดขายสินค้า OTOP ที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน ด้วยยุทธศาสตร์การตลาดที่แตกต่างไปจากที่เคยทำมาเพิ่มคุณค่าให้สินค้า OTOP ให้เป็นเสน่ห์ดึงดูดให้คนเข้าไปท่องเที่ยวในจังหวัดต่างๆ ที่มีสินค้า OTOP ที่เป็นผลผลิตของชุมชนต่างๆ ในแต่ละจังหวัด เพิ่มรายได้จากการท่องเที่ยว เพิ่มรายได้จากการขายสินค้า OTOP ที่ผลิตโดยสมาชิกในชุมชนใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน ใช้ภูมิปัญญาของคนในชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เศรษฐกิจชุมชน

การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ หมายถึง โครงการ OTOP นวัตกรรมที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ เป็นแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงระบบ และกลไกทางการตลาดของชุมชนในเขตเทศบาลตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จากเดิมที่ชาวบ้านเคยผลิตสินค้าออกไปขาย ให้เขาสามารถนำวิถีชีวิตออกมาเป็นผลิตภัณฑ์และบริการ ที่พัฒนามาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น สนับสนุนให้คนในท้องถิ่นลุกขึ้นมาพัฒนาชุมชนของตนเองให้เข้มแข็ง ดึงอัตลักษณ์ชุมชนมาสร้างเป็นแผนการท่องเที่ยว พร้อมกับสินค้าที่เป็นภูมิปัญญาของคนในชุมชน เพื่อเป็นการกระจายรายได้ไปยังฐานชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี รวมถึงวิถีชีวิตที่ดำรงและมีการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ จนเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นในงานวิจัยฉบับนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นการศึกษาในภาพรวมประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณี โดยจะให้ความสำคัญกับ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เช่น เครื่องอุปโภค ได้แก่ อาหารคาวหวาน เครื่องบริโภค ได้แก่ เครื่องจักรสาน เป็นต้นที่สามารถนำไปต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ได้

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ชุดความรู้นำไปสู่การสร้างสำนึกจิตสำนึกเล็งเห็นถึงคุณค่า ความภูมิใจ และศักดิ์ศรีในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่ายภาคประชาสังคม เพื่อนำเข้าสู่การอนุรักษ์โดยเริ่มจากเยาวชนในสถานศึกษา อีกทั้งชุดความรู้ดังกล่าวเป็นข้อมูลสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายภาครัฐระดับท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภายใต้กรอบแนวคิดยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี

๑.๖.๒ สร้างความเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวบนอัตลักษณ์ของชุมชนในด้านภูมิปัญญาผนวกเข้ากับนวัตกรรมวิถีของดีชุมชนด้านการต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ และนวัตกรรมศักยภาพชุมชนด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เกิดรายได้กับชุมชนอย่างทั่วถึง กระตุ้นเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศให้มีความเข้มแข็ง

๑.๖.๓ เกิดการน้อมนำศาสตร์พระราชา พร้อมทั้งการพัฒนาเครือข่ายการทำงานเพื่อสร้างระบบคุณภาพ และการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม สามารถเป็นต้นแบบให้แก่พื้นที่อื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกันนำไปประยุกต์ใช้การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยคำนึงถึงการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับสังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและจิตใจ

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “นวัตวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ” ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของเนื้อหาดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยว
- ๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
- ๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “การอนุรักษ์” ไว้มากมาย ผู้ศึกษาขอนำเสนอเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยฉบับนี้ ดังนี้

ความหมายของการอนุรักษ์ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ อธิบายความหมายของคำว่า อนุรักษ์ หมายถึง รักษาให้คงเดิม ความหมายของคำว่า การอนุรักษ์ มีนักวิชาการได้ให้คำจำกัดความไว้หลายท่านดังนี้

ไชแสง ศุขะวัฒนะ^๑ กล่าวว่า การอนุรักษ์ คือ การรักษาให้คงเดิม โดยการอนุรักษ์ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ก็คือการรักษาอย่างมีประสิทธิภาพใช้ได้นานที่สุดสำหรับการอนุรักษ์ที่เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมก็คือการรักษาไว้ไม่ให้สูญสิ้นไป หรือให้อยู่ในสภาพคงเดิม

สุวิทย์ รัศมิภูติ^๒ กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแลรักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้และให้ความหมายรวมถึง การป้องกัน การสงวน การรักษา การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วย โดยการที่สงวนรักษา หมายความว่า การดูแลรักษาไว้ตามสภาพของเดิมเท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันมิให้เสียหายต่อไป สำหรับการปฏิสังขรณ์ หมายความว่า การทำให้กลับคืนสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมาและการบูรณะ หมายความว่า การซ่อมแซมและการปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิมและสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

^๑ไชแสง ศุขะวัฒนะ, การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม เอกสารประกอบการบรรยายสัมมนาการอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นหลักฐานทางวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

^๒สุวิทย์ รัศมิภูติ, ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะหลักฐานทางวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

กาญจนา เกียรติมนิรัตน์^๓ กล่าวว่า การอนุรักษ์และการพัฒนาจะต้อง ดำเนินการควบคู่กันไป โดยเริ่มจากประชาชน การอนุรักษ์ควรอยู่บนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์ อย่างมีเหตุผล สร้างสรรค์ รอบคอบ และสงวนทรัพยากรที่หายากไว้ไม่ให้สูญหายไป ส่วนการพัฒนาควรยึดหลักความก้าวหน้า ความมั่นคงและความเป็นธรรมให้แก่ประชาชน เปรียบเสมือนเหรียญสองด้านที่รวมอยู่ในอันเดียวกัน

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การบำรุงรักษา การดูแล การสงวน รวมถึงการวางแผนสิ่งที่ดีงาม การคงไว้มิให้สูญหายไป การมองเห็นคุณค่าของความรู้และสิ่งที่ได้คิดสร้างสรรค์ไว้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ต่อเศรษฐกิจและสังคม เช่น ประเพณีต่างๆ รวมถึงการส่งเสริมและการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้ยั่งยืนต่อไป

การอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีคุณค่าด้านความสวยงาม จริยธรรม จิตใจสังคมและการปกครอง การศึกษา เศรษฐกิจ และประโยชน์ใช้สอย วัฒนธรรมมีหลายประเภท จะให้มีคุณค่าเด่นชัดออกไปเป็นเรื่องเฉพาะของตนแต่มีบางประเภทที่ให้คุณค่าได้หลายอย่างรวมกัน เช่น

๑. คุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านความสวยงาม เป็นเรื่องของความซาบซึ้งปิติยินดี และอิมใจที่ได้เห็นได้ประพาสปฏิบัติได้สัมผัสจะเกิดความสุข ความภาคภูมิใจความประทับใจคุณค่าทางวัฒนธรรมด้านความสวยงามดังนี้

๑.๑ ความงามด้านวัตถุที่มองเห็นได้ชัด เช่น ผ้ามัดหมี่ และผ้าแพรวเบี่ยง ผ้าขิด และผ้าอื่นๆ

๑.๒ ความงามด้านการแสดงออก เช่น การกราบ การไหว้

๑.๓ ความงามด้านเสียง เช่นการบรรเลง เพลง การขับร้อง ความงามทั้ง ๓ อย่างนี้จะทำให้เกิดความสุข ความภาคภูมิใจ และความประทับใจ

๑.๔ คุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้าน ด้านจริยธรรม เป็นคุณค่าที่เกิดจากพฤติกรรมของคนทีแสดงออกกับกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องแต่ละพื้นบ้านและจะกำหนดจริยธรรมที่ต่างกันไป คนอีสานกำหนดค่าผู้มีจริยธรรมดี ให้เคารพเชื่อฟังผู้มีพระคุณ เช่น บิดา มารดา และอุปัชฌาย์ อาจารย์

๒. คุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านจิตใจวัฒนธรรมต่างๆ ที่มีคุณค่าแก่จิตใจของคนอันเป็นผลดีต่อร่างกายได้แก่

๒.๑ คุณค่าด้านความมั่นคงและกำลังใจ เช่น เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตได้ประกอบพิธีกรรมก็สบายใจว่าได้ตอบแทนบุญคุณบิดามารดา

๒.๒ ทำให้จิตใจเบิกบานเมื่อได้ชมภาพสวยๆ การฟ้อนรำและการฟังดนตรีที่ไพเราะ

๒.๓ ได้คิดดำเนินชีวิต เช่น อย่าเลี้ยงคนที่ไม่มีความอดทน

๓. คุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านสังคมและการปกครองมีคุณค่าในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังนี้

^๓กาญจนา เกียรติมนิรัตน์, ภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ : รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔.

๓.๑ คุณค่าทางสังคม เช่น การอาศัยซึ่งกันและกันในสังคมต้องคบเพื่อนการอยู่รวมกันในสังคมต้องมีศีลธรรมต่อกัน การได้รับการยกย่องจากสังคมในฐานะผู้มีความรู้และประสบการณ์ เช่น ผู้สูงอายุ เจ้าอาวาส ครูอาจารย์

๓.๒ คุณค่าด้านการปกครองมีคุณค่าโดยให้การปกครองด้วยพระคุณมากกว่าพระเดช

๔. คุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านการศึกษาวัฒนธรรม เป็นแหล่งข้อมูลที่ศึกษาแล้วสามารถนำไปใช้งานได้หลายด้านอย่างน้อยผู้มีความรู้ความสามารถได้รับการยกย่องให้เป็นผู้มีหน้าที่ตามแต่ละสังคมคนที่มีการศึกษาดีมารยาทดีแม้เป็นเด็กก็ได้รับการนับถือ

๕. คุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านเศรษฐกิจวัฒนธรรมพื้นบ้านสามารถนำไปประกอบอาชีพทางเศรษฐกิจให้มีรายได้เลี้ยงชีพและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ได้แก่

๕.๑ เป็นสินค้า เช่น ผ้ามัดหมี่ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าทางกระรอก นำไปขายได้

๕.๒ เป็นการเพิ่มรายได้ เช่น หมอสู่ขวัญ หมอแคน นักเทศ นักแสดง

๕.๓ เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคในครัวเรือนได้ เช่น การทำหมอนหนุน ทำหมอนขัดผ้าห่ม ปลาร้า

๖. คุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านประโยชน์ใช้สอย คือ การมุ่งประโยชน์ตามสภาพและโอกาสต่างๆ เช่น

๖.๑ เป็นที่อยู่อาศัย เช่น บ้านภูมิตุบ

๖.๒ เป็นที่เก็บผลผลิต เช่น เล้า (ยุ้งข้าว)

๖.๓ เป็นที่ประกอบพิธีกรรมและจัดงานประเพณี เช่น อุโบสถ ศาลากลางบ้าน ปราสาท

๖.๔ เป็นยารักษาโรค เช่น ดาราต่างๆ สมุนไพรต่างๆ และการนวดแผนโบราณ

๗. วิธีการอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดความรักความภาคภูมิใจ และความผูกพันกับท้องถิ่นสามารถปฏิบัติได้หลายวิธีสำหรับสถานที่ที่มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมควรจัดให้มีศูนย์วัฒนธรรมประจำจังหวัดพิพิธภัณฑ์สถานในท้องถิ่น การอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นการทำนุบำรุง และการป้องกันรักษาไว้คงสภาพเดิมซึ่งอาจทำได้โดยการบูรณะซ่อมแซมวิธีการอนุรักษ์วัฒนธรรมทำได้หลายรูปแบบ ดังนี้

๗.๑ การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการให้มีการเริ่มสร้างสรรค์บุกเบิกการประดิษฐ์คิดค้นการวิจัยและการพัฒนาทางวัฒนธรรม

๗.๒ การส่งเสริมและสนับสนุน คือ การจัดกิจกรรมและดำเนินการใดๆ ที่ช่วยให้นักบริหารนักวิชาการหรือผู้ประกอบการทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนสามารถดำเนินงานวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เช่น การจัดงบประมาณสนับสนุนการจัดกิจกรรมวัฒนธรรมด้านต่างๆ การยกย่องเชิดชูเกียรติและการอุปถัมภ์ศิลปินนักประดิษฐ์คิดค้นและบุคคลที่มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม

๗.๓ การเผยแพร่การประชาสัมพันธ์ คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการเพื่อนำวัฒนธรรมไปสู่ประชาชนทางสื่อมวลชนทุกรูปแบบ เช่น การจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ การจัดรายการโทรทัศน์และวิทยุการใช้สื่อมวลชนประเภทต่างๆ เพื่อความรู้ทางวัฒนธรรม

๗.๔ การจัดบริการทางวัฒนธรรม คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการเพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสสัมผัสกับวัฒนธรรมให้มีความรู้ความเข้าใจความซาบซึ้งและการประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมและถูกต้อง เช่น การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การบริการห้องสมุด การจัดการแสดงนิทรรศการ การสาธิตการจัดงานมหรสพทางวัฒนธรรมตามเทศกาลและขนบธรรมเนียม ประเพณีตลอดจนกิจกรรมอื่นใดที่สามารถให้ประชาชนได้รับการบริการต่างๆ เหล่านั้น

๗.๕ การอนุรักษ์ทำนุบำรุงและฟื้นฟูวัฒนธรรม คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการเพื่อการพิทักษ์รักษามรดกทางวัฒนธรรมที่ได้สั่งสมสืบทอดมาจากอดีตแม้บางอย่างอาจไม่ใช้ประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบันแล้วก็ตาม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ให้คงอยู่เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าหาร่องรอยของความเจริญทางวัฒนธรรมในอดีตรวมถึงการจัดตั้งหน่วยศิลปากรศูนย์วัฒนธรรมพิพิธภัณฑ์และสถานที่ใดๆ เพื่ออนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม

๗.๖ การเสริมสร้างความเป็นประชาธิปไตยทางวัฒนธรรม คือ การจัดการกิจกรรมหรือดำเนินการให้ประชาชนส่วนใหญ่หรือทั้งหมดได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นการตัดสินใจในการจัดกิจกรรม

๗.๗ การเสริมสร้างความเข้าใจในวัฒนธรรมที่ต่างกัน คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการใดๆ ทางวัฒนธรรมให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและมีการยอมรับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมของกลุ่มชนในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งกันและกันทั้งนี้เพื่อเป็นการขจัดและลดภาวะความขัดแย้งระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมเหล่านั้นในการเสริมสร้างความเข้าใจและซาบซึ้งในวัฒนธรรมของกันและกันแล้วຍ່อมรวมไปถึงการเปิดโอกาสให้บุคคลหรือประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการประพฤติปฏิบัติ นั้นไม่เป็นพิษเป็นภัยหรือกระทบกระเทือนความมั่นคงของสังคมไทยโดยรวม

๗.๘ การจัดการศึกษาเพื่อวัฒนธรรม คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการเพื่อพัฒนาให้ประชาชนมีความรู้ความสามารถอ่านออกเขียนได้สื่อความได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การลดอัตราไม่รู้หนังสือการบริการการศึกษาอย่างทั่วถึงการจัดเนื้อหาทางวัฒนธรรมในหลักสูตรการเรียนการสอนโดยตรงและโดยอ้อม การเตรียมและการพัฒนาบุคลากรโดยการจัดการศึกษาเพื่อฝึกอบรมนักบริหารนักวิชาการศิลปและนักเรียนนักศึกษาด้วยวิธีการในระบบและนอกระบบโรงเรียนรวมทั้งการจัดศิลปะทุกแขนงสำหรับเด็กและเยาวชน

๗.๙ การสร้างเอกลักษณ์ของชาติ คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการให้ประชาชนมีสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจมีความรู้ความเข้าใจในลักษณะดีเด่นของหมู่คณะและสถาบันชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ และชักนำไปประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องสอดคล้องกับลักษณะเด่นอันเป็นเอกลักษณ์ของหมู่คณะและของประเทศ

๗.๑๐ การปรับปรุงวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการในการปรับปรุงชุมชนที่อยู่อาศัยละสิ่งแวดล้อมเครื่องอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภครวมทั้งการบริการอนามัยการเพิ่มพูนสิ่งดีงาม และสิ่งบันเทิงใจในชีวิตประจำวันให้แก่ประชาชนการจัดระบบงานและสิ่งแวดล้อมในสำนักงานโรงเรียนในเรือนไร่นาดตลอดจนที่สาธารณะต่างๆ ให้เรียบร้อย สะอาดสวยงามและมีความพอเพียงทั้งในปริมาณและคุณภาพ

๗.๑๑ การดำรงไว้ซึ่งคุณภาพและมาตรฐานของวัฒนธรรม คือ การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการให้ประชาชนรักษาไว้ซึ่งคุณภาพและมาตรฐานของความดีงามทางวัฒนธรรม ด้วยการจัดประกวดแข่งขันกิจกรรมอื่นๆ รวมทั้งการป้องกันไม่ให้ความดีงามเหล่านั้นถูกบ่อนทำลาย

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านมีหลายรูปแบบ ได้แก่ การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม การส่งเสริมและสนับสนุน การเผยแพร่ การประชาสัมพันธ์ การศึกษาอบรม การสร้างเอกลักษณ์ให้กับชุมชนการรักษาคุณภาพการอนุรักษ์การทำนุบำรุงฟื้นฟูการพิทักษ์รักษามรดกทางวัฒนธรรมที่ได้สั่งสมสืบทอดให้คงอยู่เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าหาร่องรอยของความเจริญทางวัฒนธรรมในอดีต

๘. การอนุรักษ์เผยแพร่และใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมพื้นบ้านการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมตะวันตก และความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีตลอดระยะเวลาเกือบ ๔ ทศวรรษที่ผ่านมาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคมไทยการรับวัฒนธรรมต่างชาติโดยไม่ได้ปรับให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทยสูญหายไปเกิดการรับค่านิยมและแนวปฏิบัติที่อาจไม่เหมาะสมวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม และหลากหลายในสังคมสูญหายไปหรืออาจถูกบิดเบือนไปจากหลักการดั้งเดิมที่ตีรวมทั้งอาจถูกละเลยมิได้นำไปประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนเท่าที่ควรที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีแนวคิดการอนุรักษ์เผยแพร่และใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมท้องถิ่นดังนี้

๘.๑ การพัฒนาศักยภาพของวัฒนธรรมและชาติพันธุ์

๘.๒ การพัฒนาสภาพของผู้ทำงานเชิงวัฒนธรรม

๘.๓ ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาของท้องถิ่นและวัฒนธรรมประจำแต่ละชาติพันธุ์

๘.๔ การส่งเสริมศักยภาพหน่วยงานด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่น เนื่องจากสภาวัฒนธรรมมีความได้เปรียบด้านจำนวนและการครอบคลุมพื้นที่เพราะกระจายอยู่ทั่วประเทศไม่ว่าจะเป็นสภาวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรมอำเภอ สภาวัฒนธรรมตำบล และสภาวัฒนธรรมในเขตกรุงเทพมหานคร หากได้รับการส่งเสริมร่วมกับหน่วยงานที่ส่งเสริมด้านวัฒนธรรมในเขตกรุงเทพมหานครย่อมสามารถขับเคลื่อนการใช้ศักยภาพทางวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ ให้ปรากฏออกมาได้สภาที่ปรึกษาฯ มีเห็นว่าสภาวัฒนธรรมควรได้รับการส่งเสริมบทบาทการดำเนินงานและการบริหารจัดการในเรื่องต่าง

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์เผยแพร่และใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ การพัฒนาศักยภาพของวัฒนธรรมส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาของท้องถิ่นการสนับสนุนและเผยแพร่เช่นการจัดงานแสดงวัฒนธรรมนิทรรศการสัญจรทางวัฒนธรรมการฝึกอบรมให้ความรู้แก่นักเรียนและประชาชนทั่วไป

อนึ่งการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องได้รับการเรียนรู้การศึกษาดูงานการส่งเสริมการสนับสนุนการฟื้นฟูการสืบทอดและเผยแพร่ตลอดจนถึงการทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการเผยแพร่ค้นคว้าและวิจัย การสร้างเครือข่ายให้มีการเชื่อมโยงสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบการบอกเล่าการสอนและนำมาปรับใช้ให้มีความทันสมัย

๒.๑.๒ ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาไทยหรืออาจเรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความชำนาญอันเกิดจากความรู้ที่สะสมมาเพื่อนำมาสร้างกิจกรรมเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ โดยเข้ากับสภาวะแวดล้อมที่ตนอาศัยและมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษภูมิปัญญาที่มีความหมายรวมถึงความคิดความเชื่อต่อสิ่งต่างๆ^๕

ศรีศักร วัลลิโภดม^๕ กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ศักยภาพของมนุษย์ที่จะสามารถดำรงอยู่โดยให้สอดคล้องกับทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์^๖ กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง สติและปัญญาอันเกิดจากการได้รับความรู้สะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของบุคคลในท้องถิ่นซึ่งทำหน้าที่ชี้แนะแนวทางที่จะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับธรรมชาติรอบตัว

เสรี พงศ์พิศ^๗ กล่าวถึงว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง พื้นรากฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงคือประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่ได้สั่งสมสืบทอดกันมา

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างร่วมสมัย

ประคอง นิมนานเหมินท์^๘ กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้หรือระบบความรู้ที่มนุษย์ค้นพบหรือคิดค้นขึ้นเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงปลอดภัยมีความสุขสงบและบันเทิงใจอาจเป็นระบบความรู้ที่คิดขึ้นเพื่อประโยชน์ส่วนตนมาก่อนหรือเป็นระบบความรู้ที่คิดขึ้นเพื่อประโยชน์ของกลุ่มชนก็ได้

^๕ ภูมิปัญญาชาวบ้าน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.learners.in.th/>, (๒๒ ส.ค. ๖๓).

^๖ ศรีศักร วัลลิโภดม, การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องการ พัฒนาการทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

^๗ ฉลาดชาย รมิตานนท์, ปาฐกถาในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม ๒ : ปาฐกถาภาคเหนือ: ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการปาฐกถา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๘.

^๘ เสรี พงศ์พิศ, คืบคลานหาเงาทางเลือกและทัศนวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : เทียนวรรณ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๖.

^๙ ประคอง นิมนานเหมินท์, ภูมิปัญญาไทยในวิถีชีวิตไทย ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาไทยในภาษาและวรรณคดี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติและมหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗.

เอกวิทย์ ณ ถลาง^๙ กล่าวว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) หมายถึง ความรู้ ความคิด ความสามารถความชำนาญที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ และการดำรงชีพในระบบนิเวศและวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา และได้แลกเปลี่ยนสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่นจากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมของกลุ่มชนนั้น

สันติสุข กฤดากร^{๑๐} ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นเพรากฐานความรู้ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมของคนในชุมชนนั้นๆ ซึ่งชาวบ้านในสังคมนั้นรับรู้เชื่อถือเข้าใจร่วมกัน เป็นกระบวนการความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดสืบต่อกันมา และเกิดจากการประสบด้วยตนเองประสานกับความรู้ใหม่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ และสามารถนำมาแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับสังคมได้อย่างสอดคล้องสอดคล้องกับสภาพของแต่ละสังคม

จิรณี สินุทธ^{๑๑} กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ความสามารถในการอยู่อาศัยในพื้นที่นั้นๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้ของตนอย่างหลากหลายผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนาสภาพภูมิอากาศสภาพแวดล้อมการประกอบอาชีพและกระบวนการทางสังคมเพื่อให้ชีวิตอยู่ได้ในสภาพที่เหมาะสมกับธรรมชาติและสภาพแวดล้อมกระบวนการเหล่านี้มาจนหลายชั่วคน

ยิ่งยง เทาประเสริฐ^{๑๒} กล่าวว่า ปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการพัฒนาการของภูมิปัญญาไทย ๕ ประการ คือ

๑. ความรู้เดิมในเรื่องนั้นๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ
๒. การสั่งสมการสืบทอดของความรู้ในเรื่องนั้น
๓. ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับประสบการณ์ใหม่ได้
๔. สถานการณ์ที่ไม่มั่นคงหรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
๕. รากฐานทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทยสรุปได้ว่า การเกิดของภูมิปัญญา มีกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนแล้วพัฒนาเลือกสรรปรับปรุงองค์ความรู้จนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

^๙เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑.

^{๑๐}สันติสุข กฤดากร, การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔.

^{๑๑}จิรณี สินุทธ, “วิถีชีวิตและภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวสวนลองกอง”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

^{๑๒}ยิ่งยง เทาประเสริฐ, เครือข่ายวิชาการราชภัฏด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น สถาบันราชภัฏเชียงราย, (เชียงราย : ศูนย์วิจัยและพัฒนาแพทย์พื้นบ้าน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖.

๒.๑.๓ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเวศ วะสี^{๑๓} ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านสรุปได้ว่า สังคมที่เด่นชัดไม่ว่าสังคมใดหรือชุมชนใดก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่มานานแล้วจะต้องมีภูมิปัญญาของตัวเองไม่เช่นนั้นก็อยู่ไม่ได้ ด้านการพัฒนาประเทศที่ผ่านมามองในด้านความคิดและความรู้แล้วรัฐบาลกับเอกชนไม่ค่อยให้ความสำคัญในภูมิปัญญาชาวบ้านหรือความรู้ดั้งเดิมของคนไทยด้วยความไม่เข้าใจ อาจเห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่คร่ำครึต้องพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบยุโรป เมื่อผ่านการต่อเนื่องเป็นเวลานานผลที่ตามมาอาจพูดได้ว่าชนบทไทยถูกทำลายย่อยยับเกิดสภาพล้มละลายทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจก่อผลกระทบถึงครอบครัว เนื่องจากความสมดุลของชีวิตเท่าที่เคยเป็นอยู่มาก่อนถูกทำลายลงและยังได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้ ดังนี้

๑. มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์
๒. มีการบูรณาการสูงทั้งในเรื่องของกายใจสิ่งแวดล้อมและสังคม
๓. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
๔. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์^{๑๔} ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความเกี่ยวข้องกับประเพณีและวัฒนธรรมเนื่องจากวัฒนธรรมเป็นความจริงองงามของชุมชนการพัฒนาเป็นการทำให้ดีขึ้นเจริญงอกงามขึ้นดังนั้นการดำเนินงาน ด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาจึงต้องใช้ภูมิปัญญาค้นหาสิ่งที่มีอยู่แล้วมาฟื้นฟูประยุกต์และสร้างเสริมสิ่งใหม่บนรากฐานเท่าที่ค้นพบนั้นซึ่งภูมิปัญญาจะเป็นรากฐานของการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาอันเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่หรือคือแก่นของชุมชนที่จรรโลงชุมชนให้อยู่รอดถึงปัจจุบัน

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญหา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่นให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

^{๑๓}ประเวศ วะสี, การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา ในการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในงานวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย ๓๓ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๓), หน้า ๓๑ - ๓๒.

^{๑๔}สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, ปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔), หน้า ๘๘ - ๘๙.

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติ จารีต ประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สืบสอน และปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับเปลี่ยนเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของคนในส่วนที่เป็นชุมชนและปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการทัศน์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จำแนกออกได้ ๓ ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ ๑ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ ๒ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ ๓ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

ดังนั้น ผู้วิจัยพอจะสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชุมชนและเป็นรากฐานของวัฒนธรรม ชุมชนและสังคมโดยแสดงออกมาในรูปของขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา พิธีกรรม ภาษา ความเชื่อ วรรณกรรม ดนตรี การละเล่นพื้นบ้าน และภูมิปัญญานั้นยังมีความสำคัญต่อประเทศชาติด้วยเพราะว่าสังคมหรือชุมชนหากไม่มีภูมิปัญญาที่ไม่สามารถที่จะอยู่รอดในสังคมได้ด้วยตนเองจึงมีการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และการมีภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ให้กับคนรุ่นหลังสืบต่อไป

๒.๑.๔ ประโยชน์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชลทิพย์ เอี่ยมสาอากค์ และวิศนี ศิลตระกูล^{๑๕} ได้ให้ความหมายประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ออกเป็น ๖ ประการ ดังนี้

๑. ช่วยให้คนในท้องถิ่นนั้นดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุขกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมความเชื่อและข้อห้ามต่างๆ สามารถใช้เพื่อป้องกันการบั่นทอนสิ่งแวดล้อม

๒. ไปแล้วและเป็นเคารพนับถือกันมาสามารถนำสวรรณกรรมและวาสนาส่งผลต่อพฤติกรรมของชาวบ้านความซาบซึ้งในนิทานพื้นบ้านนิทานชาดกส่งผลให้คนอ่านอ่อนน้อมง่ายรักสงบมีความพากเพียรต่อสู้กับความทุกข์ยากและลดการกดขี่ได้สูง

๓. ให้ประโยชน์ด้านการรักษาสุขภาพอนามัยเป็นกระบวนการรักษาที่ช่วยเยียวยาและยกระดับจิตใจของผู้ป่วยให้มีพลังใจต่อสู้กับโรคร้ายไข้เจ็บ

๔. ช่วยส่งเสริมและดำรงได้ซึ่งเอกลักษณ์ของสังคมนั้นจารีตประเพณีขนบธรรมเนียมตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเป็นเรื่องที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษการปรับเปลี่ยนการประยุกต์ และการสืบทอดล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยภูมิปัญญาของคนในสังคมเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับเหตุการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป

๕. สร้างประโยชน์ในการประกอบอาชีพภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ประยุกต์แล้วนำมาใช้ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เรื่องของการเกษตรกรรมธรรมชาติ การแก้ปัญหาเรื่องการใช้น้ำเพื่อเกษตร การป้องกันการจัดแมลงโดยไม่ใช้สารเคมี

^{๑๕}ชลทิพย์ เอี่ยมสาอากค์ และวิศนี ศิลตระกูล, ภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน และแหล่งวิทยาการในชุมชน [เอกสารการสอน], (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒๙ - ๒๓๐.

๖. ช่วยให้เข้าใจชุมชนในการกำหนดท่าทีและเนื้อหาการทำงานกับชุมชนให้การทำงานด้านการพัฒนาการจัดการศึกษามีความเหมาะสมกับชีวิตความต้องการและสภาพท้องถิ่น ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นประโยชน์ก็จะเกิดกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายของแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวได้มีนักวิชาการจำนวนมากที่ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวนับว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่อยู่กับมนุษย์มาตั้งแต่อดีตมนุษย์เรียนรู้ที่จะเดินทางเพื่อแสวงหาสิ่งต่างๆ เพื่อสนองความต้องการของตนเองอยู่เสมอมีผู้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

Mill, Robert Christie^{๑๖} ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่า การจัดกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความประทับใจการบริการและการสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยว

Hollyway, J. Christopher^{๑๗} คือ เป็นการที่คนเดินทางออกจากที่พักหรือที่ทำงานไปยังสถานที่อื่นๆ ในระยะเวลาสั้นๆ และคนเหล่านี้จะทำกิจกรรมต่างๆ ระหว่างพักอาศัยชั่วคราวในสถานที่ท่องเที่ยววัตถุประสงค์ในการเดินทางต้องการไปเยี่ยมญาติมิตรหรือท่องเที่ยว

Robert W. McIntosh^{๑๘} การท่องเที่ยว คือ ผลรวมของปรากฏการณ์และความสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจากการปฏิสัมพันธ์ของนักท่องเที่ยวผู้ประกอบการธุรกิจรัฐบาลผู้เป็นเจ้าของบ้านและชุมชนผู้เป็นเจ้าของบ้านในกระบวนการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน

Gee & Choy^{๑๙} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นการเดินทางที่ทำให้นักท่องเที่ยวมีความเพลิดเพลินสนุกสนานโดยที่นักเดินทางนั้น คือ นักท่องเที่ยวนั่นเอง

สุรเชษฐ์ เชษฐมาต^{๒๐} กล่าวถึง การท่องเที่ยวว่าเป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยภูมิลำเนาไปยังสถานที่อยู่ห่างไกลโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพักผ่อนหรือหาประสบการณ์แปลกใหม่ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้พบเห็นในชีวิตประจำวันในภูมิลำเนาของตนเองศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและองค์ประกอบต่างๆ ของสถานที่ที่เดินทางผ่านหรือสถานที่ท่องเที่ยวที่เข้าไปและจะต้องทำการพักค้างแรมในสถานที่นั้นๆ

^{๑๖}Mill, Robert Christie, *Tourism The International Business*, (New Jersey : Prentice, 1990), p. 359.

^{๑๗}Hollyway, J Christopher, *The Business of Tourism*, (Plymouth : Macdonald and Evans Ltd., 1983), p. 3.

^{๑๘}Robert W. McIntosh, Charles R, Goeldner, *Tourism: Principle, Practices Philosophies*, 5th ed., (New York: John Wiley and Sons, Inc., 1986), unpage.

^{๑๙}Gee, C. Makens, J. & Choy, D., *The travel industry*, 2nd ed. by Van Nostrand Reinhold, (New York : Gee & Choy, 1989), pp. 98 - 101.

^{๒๐}สุรเชษฐ์ เชษฐมาต, *ท่องเที่ยวแบบ “นิเวศสัญจร” ทางรอดแหล่งท่องเที่ยวไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

นิคม จารุมณี^{๒๑} กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางจากที่หนึ่งที่มีจุดหมายถึงที่อยู่อาศัยไปยังอีกที่หนึ่งถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อมโดยมีแรงกระตุ้น (Motivator) จากความต้องการในด้านกายภาพด้านวัฒนธรรมด้านการปฏิสัมพันธ์และด้านสถานะหรือเกียรติคุณ

ฉันทิช วรรณถนอม^{๒๒} ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราวเพื่อวัตถุประสงค์ในการพักผ่อน เที่ยวชม เพลิดเพลินหรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใดที่ไม่ใช่การประกอบอาชีพ

ปรีชา แดงโรจน์^{๒๓} ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่า เป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ซึ่งกระทำเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดจากกิจการงานประจำ และเป็นการเดินทางที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งโดยไม่คำนึงว่าระยะทางนั้นจะใกล้หรือไกล และการเดินทางนั้นจะมีการค้างแรมหรือไม่รวมทั้งยังมีการให้คำจำกัดความเพิ่มไว้อีกด้วยว่า จุดมุ่งหมายของการเดินทางเพื่อการท่องเที่ยวต้องมีใช้เพื่อการประกอบอาชีพและไม่อยู่ประจำแต่เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง

ชูลิทธิ์ ชูชาติ^{๒๔} กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางออกจากบ้านพักเป็นการชั่วคราวระยะเวลาสั้นเพื่อเยี่ยมเยือนญาติมิตรหรือวัตถุประสงค์อื่นๆ ทางด้านท่องเที่ยว

ธรรมบุญ ประจวบเหมาะ^{๒๕} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมนันทนาการรูปแบบหนึ่งที่มีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้องโดยมีการเดินทางจากที่หนึ่งที่มีจุดหมายถึงที่อยู่อาศัยไปยังอีกที่หนึ่งถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศและสิ่งแวดล้อม

ประเสริฐ วิทยารัฐ^{๒๖} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นสินค้าที่มีความแตกต่างจากสินค้าอื่นๆ คือ ผู้ซื้อหรือนักท่องเที่ยวต้องมาหาสินค้าด้วยตนเองแทนที่สินค้าจะไปหาซื้อสำหรับตัวสินค้าก็มีความแตกต่างจากสินค้าทั่วไป คือ ผู้ซื้อไม่สามารถเก็บสินค้าไว้เป็นสมบัติได้แต่ผู้ซื้อจะได้รับความรื่นรมย์ ความพึงพอใจความแปลกใหม่ประเทืองปัญญาพักผ่อนสนุกสนานความคุ้มค่าของผู้ซื้อจึงอยู่ที่ความรู้สึกพึงพอใจประทับใจและมีการบอกเล่าถึงความประทับใจแก่ผู้อื่นเพื่อชักชวนให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยว

^{๒๑}นิคม จารุมณี, การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว กรมการฝึกหัดครู, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^{๒๒}ฉันทิช วรรณถนอม, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา, ๒๕๕๒), หน้า ๕๙.

^{๒๓}ปรีชา แดงโรจน์, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑ กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยรังสิต, ประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๔), หน้า ๒๙.

^{๒๔}ชูลิทธิ์ ชูชาติ, อุตสาหกรรมท่องเที่ยว, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

^{๒๕}ธรรมบุญ ประจวบเหมาะ, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๓๓), หน้า ๓.

^{๒๖}ประเสริฐ วิทยารัฐ, รายงานสัมมนาทางวิชาการเรื่องบทบาทของภูมิศาสตร์กับการพัฒนาการท่องเที่ยว, (กาญจนบุรี : สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทยร่วมกับวิทยาลัยครูกาญจนบุรี, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา^{๒๗} ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวตามความหมายขององค์การสหประชาชาติในคราวประชุมว่าด้วยการเดินทางและท่องเที่ยว ณ กรุงโรม เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๐๖ ว่าด้วยการท่องเที่ยวหมายถึงกิจกรรมที่มีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. ต้องมีการเดินทาง
๒. ต้องมีสถานที่ปลายทางที่ประสงค์จะไปเยี่ยมเยือน
๓. ต้องมีจุดหมายของการเดินทาง

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การท่องเที่ยว หมายถึง เป็นกิจกรรมหนึ่งเพื่อให้ความผ่อนคลายและความสบายใจ และได้พักผ่อนในช่วงระยะเวลาหนึ่ง คือ เป็นสิ่งที่จะต้องมีจุดหมายในการเยี่ยมชมความเพลิดเพลินต่อการทำกิจกรรมที่จัดขึ้นและสามารถสัมผัสได้ด้วยตนเอง เช่น การท่องเที่ยวตามธรรมชาติ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวศึกษาทางด้าน ประวัติศาสตร์ ฯลฯ เป็นต้น

๒.๒.๒ องค์ประกอบของการท่องเที่ยว

แมคอินทอช ; โกลเดนเนอร์; และริทชี^{๒๘} ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของการท่องเที่ยวว่ามี ๔ ประการ คือ

๑. นักท่องเที่ยวซึ่งต้องใช้จ่ายในการเดินทางอย่างน้อยที่สุดเป็นค่าอาหาร ค่าที่พัก ค่าของที่ระลึก และการบริการอื่นๆ ซึ่งค่าใช้จ่ายเหล่านี้จะหมุนเวียนกระจายไปในธุรกิจบริการต่างๆ ของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการสร้างงาน และกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นโดยแบ่งนักท่องเที่ยวนออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๑ นักท่องเที่ยวค้างคืน (Tourism) ได้แก่ ผู้มาเยือนชั่วคราวโดยพำนักอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวอย่างน้อย ๒๔ ชั่วโมง เพื่อใช้เวลาว่างในการพักผ่อนบันเทิงสุขภาพศาสนาศึกษาและการกีฬาหรือเพื่อธุรกิจการเยี่ยมญาติการปฏิบัติการกิจต่างๆ และการประชุมสัมมนา

๑.๒ นักท่องเที่ยวไม่ค้างคืน (Excursionist) หรือโดยทั่วไปใช้คำว่านักท่องเที่ยว ได้แก่ ผู้มาเยือนเป็นการชั่วคราวโดยใช้เวลาอยู่ในประเทศที่มาเยือนน้อยกว่า ๒๔ ชั่วโมง ทั้งนี้รวมถึงผู้โดยสารที่มากับเรือเดินสมุทรด้วย

๒. ธุรกิจซึ่งทำหน้าที่จัดหาสินค้าและบริการต่างๆ รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง ที่พักแรม ร้านอาหาร และภัตตาคารบริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ ร้านค้าของที่ระลึกและขายสินค้าพื้นเมือง

๓. รัฐบาลของประเทศหรือของท้องถิ่นซึ่งทำหน้าที่จัดให้มีโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ที่เอื้อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยว เช่น ถนน ท่าเรือ ท่าอากาศยาน ระบบไฟฟ้า น้ำประปา ระบบการสื่อสาร ที่ทันสมัยเป็นการลงทุนเพื่อการท่องเที่ยวของประเทศและเพื่อความสะดวกสบายของคนในท้องถิ่น

๔. ประชาชนในประเทศนั้นๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการต้อนรับและดึงดูดนักท่องเที่ยวหรือแขกผู้มาเยือนท้องถิ่นนั้นซ้ำอีกหรืออาจชักชวนผู้ไม่เคยมาเยือนให้ตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยว

^{๒๗} กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ความหมายของการท่องเที่ยว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.mots.go.th>, [๑๕ ก.ย. ๖๓].

^{๒๘} McIntosh, R.W.; Goeldner, C.R.; & Ritchie, Jr.B. (1995). *Tourism : Principle, Practices, and 188 Philosophies*, (New York : John Wiley & Sons), pp. 9 - 10.

รวมถึงการแสดงความมีน้ำใจให้ความช่วยเหลือและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเองให้ยั่งยืนต่อไป

กุลวดี ละม้ายจิน^{๒๙} กล่าวว่า การท่องเที่ยวจะประสบความสำเร็จได้นั้น แหล่งท่องเที่ยวจะได้มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๕ ประการ หรือที่เรียกว่า “5As” ได้แก่

๑. ความดึงดูดใจ (Attraction) หมายถึง ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่สามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ หรือมีลักษณะชวนตา ชวนใจ มีเสน่ห์เฉพาะตัว อันมีสาเหตุมาจากมีความงามตามธรรมชาติ เช่น ชายหาดขาว แนวปะการังที่มีสีสันสวยงาม รวมทั้งปลาชนิดต่างๆ ป่าที่มีพันธุ์ไม้นานาชาติ หรือความงามที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ทะเลสาบ รีสอร์ทในหุบเขา

๒. ความสามารถในการเข้าถึง (Accessibility) หมายถึง การที่จะดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวในการเดินทางมาเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยว หากนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกและใกล้ชิด ถึงแม้แหล่งท่องเที่ยวมีความสวยงามแต่ขาดความสะดวกในการเข้าถึง นักท่องเที่ยวจะไม่เดินทางไปเที่ยวชม หน่วยงานที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวจำเป็นต้องดำเนินการจัดสร้างการคมนาคมที่สะดวกสบาย

๓. สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง สิ่งที่นักท่องเที่ยวต้องการได้รับ คือ ความสะดวกสบายในการท่องเที่ยว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว มีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกโครงสร้างพื้นฐานขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ระบบการสื่อสารต่างๆ

๔. ที่พัก (Accommodation) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยววันนั้น สิ่งที่นักท่องเที่ยวมีความต้องการ คือ ที่พักแรม เนื่องจากในการเดินทางไปท่องเที่ยววันนั้นบางครั้งอาจมีการนอนพักค้างภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวควรมีการจัดบริการที่พักแรมภายในแหล่งท่องเที่ยวด้วย

๕. กิจกรรม (Activity) หมายถึง กิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยว เช่น การเดินป่า การล่องแก่ง การพายเรือ หรือกิจกรรมการร่ำรำ การจัดงานรื่นเริง การบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น

๒.๒.๓ ความสำคัญของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมบริการที่มีบทบาทสูงในการนำเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยโดยเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้อันดับหนึ่งเมื่อเทียบกับสินค้าส่งออกอื่นๆ การท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคม ดังนี้^{๓๐}

ความสำคัญของการท่องเที่ยวต่อเศรษฐกิจของประเทศ

๑. เป็นแหล่งที่มาของรายได้ในรูปเงินตราต่างประเทศ
๒. ช่วยสร้างอาชีพและการจ้างงาน
๓. ก่อให้เกิดการกระจายรายได้

^{๒๙} องค์ประกอบของการท่องเที่ยว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : www.kmuttadit.com/index.php?option=com_content&view=article&id=123&Itemid=1, [๒๗ ต.ค. ๖๓].

^{๓๐} ฉัตรชัย ดัวงจาด, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษา : ความคิดเห็นของชุมชนบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕).

๔. ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของท้องถิ่น

๕. ก่อให้เกิดการกระตุ้นการผลิต

ความสำคัญของการท่องเที่ยวต่อสังคมของประเทศ

๑. ช่วยยกมาตรฐานการครองชีพของคนในท้องถิ่น

๒. ช่วยสร้างความเจริญทางสังคมให้แก่ท้องถิ่นช่วยอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๓. ก่อให้เกิดประโยชน์ด้านการศึกษา

๔. ช่วยลดปัญหาการอพยพย้ายถิ่นของชุมชนท้องถิ่น

๕. ช่วยกระตุ้นให้มีการคิดค้นทรัพยากรส่วนเกินที่ไร้ค่ามาประดิษฐ์เป็นสินค้าที่ระลึกจำหน่าย

๖. ช่วยสร้างสันติภาพและความสามัคคี

พยอม ธรรมบุตร^{๓๐} ได้แบ่งองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) ได้แก่ การมีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสมเช่นสนามบินระบบคมนาคมตลอดจนบริการด้านอุตสาหกรรมขนส่ง เช่น การขนส่งทางอากาศ ทางบก และทางน้ำ ซึ่งจะเอื้ออำนวยให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปถึงจุดหมายปลายทาง (Destination) หรือแหล่งท่องเที่ยว (Attraction)

๒. การมีที่พักแรมเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว (Accommodation) ที่ต้องการค้างคืน ได้แก่ ที่พักประเภทต่างๆ เช่น โรงแรม รีสอร์ท เกสต์เฮาส์ โฮมสเตย์ ที่พักแรมประเภทต่างๆ จะมีสิ่งอำนวยความสะดวกในระดับต่างๆ กันซึ่งจะทำให้มีราคาและบริการในระดับต่างกัน ได้แก่ ภัตตาคาร สรรว่ายน้ำ บาร์พิตเนส เซ็นเตอร์ ซาวน่า ศูนย์กลางธุรกิจ และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ

๓. แหล่งท่องเที่ยว (Attractions) นับเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญสูงสุดของการเดินทางเพราะเป็นจุดดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวอาจเป็นแหล่งธรรมชาติที่มีความโดดเด่น เช่น ดอยอินทนนท์ ซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพของเทือกเขาหิมาลัยหรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งแสดงถึงความรุ่งเรืองของอาณาจักรขอมตลอดจนการท่องเที่ยวชนบทเพื่อสัมผัสวิถีชีวิตชาวบ้านเรียนรู้ถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดจนโบราณสถานยุคเก่าแก่ก่อนประวัติศาสตร์ เช่น วัฒนธรรมบ้านเชียง เป็นต้น

๔. กิจกรรมการท่องเที่ยว (Activities) และกิจกรรมนันทนาการ (Tourist Activities และ Recreational Activities) นับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในยุคปัจจุบันเพราะการท่องเที่ยวไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การเดินทางไปชมโบราณสถานอนุสาวรีย์ความงดงามของธรรมชาติเท่านั้นแต่เป็นการที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสทำกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การเดินป่าศึกษาระบบนิเวศ เขตเส้นศูนย์สูตรในป่าดิบชื้น การล่องแก่งในแม่น้ำท้องถิ่น การปีนหน้าผา การดำน้ำในรูปแบบ Scuba Diving หรือ Snorkeling การพายเรือแคนูในบริเวณป่าชายเลน การตกปลาหมึกในทะเลลึก ตลอดจนการร่วมกิจกรรมกับชุมชนเจ้าบ้าน เช่น การดำนา การเกี่ยวข้าว การร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดจะเป็นประสบการณ์ (Experience) ที่อยู่ในความทรงจำของนักท่องเที่ยวและกิจกรรมดังกล่าวมักก่อให้เกิดการกระจายรายได้

^{๓๐}พยอม ธรรมบุตร, เอกสารประกอบการเรียนการสอนหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙), หน้า ๑ - ๓.

๕. บริการเบ็ดเตล็ดทั้งหมดที่มีให้นักท่องเที่ยว (Ancillary) เช่น บริการด้านร้านอาหาร โรงพยาบาล ประเพณี สถานีบริการน้ำมัน ร้านค้า ร้านขายของที่ระลึก ห้องสุขา ฯลฯ องค์ประกอบทั้ง ๕ ประการ ควรปรากฏอยู่บนระบบฐานข้อมูลการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทุกแหล่งที่เป็นจุดหมายปลายทาง (Destination Management System : DMS)

๒.๒.๔ ลักษณะของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวมีหลายลักษณะด้วยกันโดยขึ้นอยู่กับจุดหมายปลายทางในการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวและประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวซึ่งแบ่งได้เป็น ๗ ประเภท ดังนี้^{๓๒}

๑. การท่องเที่ยวเพื่อสันทนาการ (Recreational Tourism) เป็นการเข้าร่วมในการแข่งขันกีฬาเล่นกีฬา แชน้ำพุแร่ รักษาโรค การอาบแดดและการสมาคมกันในสิ่งแวดล้อมที่ผ่อนคลายจิตใจ

๒. การท่องเที่ยวเพื่อเป็นรางวัล (Intensive Tourism) เป็นการท่องเที่ยวจัดขึ้นเพื่อเป็นรางวัลแก่พนักงานเป็นสวัสดิการของหน่วยงานและบริษัทห้างร้านต่างๆ เพื่อดูงานการสันทนาการโดยหน่วยงานเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมด

๓. การท่องเที่ยวเพื่อชมประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) เป็นการท่องเที่ยวพิพิธภัณฑสถานและโบสถ์เก่าๆ ที่เน้นความรุ่งเรืองในอดีตอาจเป็นการเยือนอนุสาวรีย์โบราณวัตถุหรือสิ่งของต่างๆ

๔. การท่องเที่ยวเพื่อธุรกิจ (Business Tourism) มีลักษณะเด่น คือ การประชุมหรือพบปะกันหรือการสัมมนาซึ่งมักจะรวมการท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ ด้วย

๕. การท่องเที่ยวชมวัฒนธรรม (Culture Tourism) เป็นการเดินทางเพื่อสัมผัสและในบางครั้งเข้าร่วมวิถีชีวิตเก่าๆ ที่หายากท้องถิ่นเก่าๆ ที่มีความน่าสนใจเป็นที่ดึงดูดความสนใจ

๖. การท่องเที่ยวเพื่อชาติพันธุ์ (Ethnic Tourism) เป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ที่จะสังเกตเห็นแสดงออกทางวัฒนธรรม และแบบแผนการใช้ชีวิตของประชากรต่างเผ่าพันธุ์ ซึ่งรวมทั้งการไปเยือนบ้านเกิดเมืองนอน การเข้าร่วมพิธีกรรมรำฟ้อน และเข้าร่วมพิธีทางศาสนาต่างๆ

๗. การท่องเที่ยวเพื่อสิ่งแวดล้อม (Environmental Tourism) คล้ายคลึงกับการท่องเที่ยวเพื่อชาติพันธุ์แต่เน้นสิ่งดึงดูดใจที่เป็นสิ่งธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมากกว่าเน้นที่ชาติพันธุ์ มนุษย์การกลับคืนสู่ธรรมชาติ และการชื่นชมต่อความสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นพิภพ

๘. การท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา (Educational Tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาและเรียนรู้หาประสบการณ์ที่ไม่สามารถหาได้ในห้องเรียน

๒.๒.๕ ประเภทของการท่องเที่ยว

ศรัณญา วรากุลวิทย์^{๓๓} แบ่งการท่องเที่ยวออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. การท่องเที่ยวตามลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยว การแบ่งชนิดของการท่องเที่ยวตามลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยวโดยพิจารณาตามวัตถุประสงค์ในการเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ซึ่งในการประชุมขององค์การสหประชาชาติเกี่ยวกับการเดินทางและการท่องเที่ยวที่ได้

^{๓๒} อุดม เขยเกียวกส์ และคนอื่นๆ, การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๔๒ - ๔๓.

^{๓๓} ศรัณญา วรากุลวิทย์, ปฐมนิเทศอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เพื่อฟ้าพรินต์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕ - ๑๗.

จัดขึ้นในกรุงโรม ประเทศอิตาลีในปีค.ศ. ๑๙๖๓ ในที่ประชุมได้สรุปว่า การเดินทางท่องเที่ยวสามารถเกิดขึ้นได้จากเหตุผลของนักท่องเที่ยว ดังนี้

- ๑) การท่องเที่ยวเมื่อมีเวลาว่าง (Leisure)
- ๒) การท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อน (Recreation)
- ๓) การท่องเที่ยวในวันหยุด (Holiday)
- ๔) การท่องเที่ยวเพื่อการกีฬา (Sport)
- ๕) การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ (Health)
- ๖) การท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา (Study)
- ๗) การท่องเที่ยวทางศาสนา (Religion)
- ๘) การท่องเที่ยวเพื่อธุรกิจ (Business)
- ๙) การท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมมิตรและญาติ (Visiting Friends and Relatives หรือ VFR)
- ๑๐) การท่องเที่ยวเพื่อวัตถุประสงค์ขององค์กร (Mission)

การท่องเที่ยวตามมาตรฐานสากลการท่องเที่ยวตามมาตรฐานสากลมีลักษณะดังต่อไปนี้

- ๑) การท่องเที่ยวภายในประเทศ
- ๒) การท่องเที่ยวต่างประเทศ
- ๓) การท่องเที่ยวลักษณะส่วนตัว
- ๔) การท่องเที่ยวเป็นหมู่คณะ

๒.๒.๖ การท่องเที่ยวตามลักษณะการจัดการ

การท่องเที่ยวตามลักษณะการจัดการมีรูปแบบ ดังนี้

๑. กำหนดโดยประเภท ได้แก่ การท่องเที่ยวภายในประเทศ (Domestic Tourism) กับ การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Tourism)

๒. กำหนดโดยระยะทาง ได้แก่ การท่องเที่ยวระยะไกล (Long - Haul) กับ การท่องเที่ยวระยะใกล้ (Short - Haul)

๓. กำหนดโดยวัตถุประสงค์ในการท่องเที่ยวเช่นพักผ่อนศึกษาดูงานกีฬาการเยี่ยมญาติมิตรการประชุมเพื่อสุขภาพ

๔. กำหนดโดยระยะเวลา ได้แก่ การไปแวะเยี่ยม (Visit) หรือทัศนจร (Excursion) โดยไม่ค้างคืนกับการพักเยี่ยม (Staying Visit) โดยค้างแรมในปัจจุบันยังมีการท่องเที่ยวแบบ Home Stay และ Long Stay ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวได้รับความนิยมสูงและเป็นที่น่าสนใจของผู้จัดนำเที่ยวทั่วโลก

๕. กำหนดโดยนักท่องเที่ยวๆเป็นผู้กำหนดแหล่งท่องเที่ยวและเส้นทางอาจเป็นการท่องเที่ยวคนเดียวหรือการท่องเที่ยวเป็นกลุ่ม

๖. กำหนดโดยวิธีการจัดการ ได้แก่ การท่องเที่ยวแบบอิสระ (Independent Travel) กับ การท่องเที่ยวแบบเบ็ดเสร็จ (Inclusive Travel and Visits)

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๒.๓.๑ ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมหรือชมงานประเพณีต่างๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นนั้น จัดขึ้นเพื่อให้ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน พร้อมทั้งได้ศึกษาความเชื่อ ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรมนอกจากนั้นยังมีประสบการณ์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างดีรวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นให้มีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน^{๓๔} และมีนักวิชาการซึ่งได้ความหมายดังต่อไปนี้

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ^{๓๕} ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่า คือ การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ผู้อื่น และย้อนกลับมามองตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสรรพสิ่งในโลกที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

พวงพชร เกษลาลี^{๓๖} ได้ระบุไว้ว่า วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณวัตถุสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ สถานที่สำคัญทางศาสนา และงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ ดุริยางศิลป์ งานเทศกาลประเพณี งานศิลปหัตถกรรมและสินค้าของที่ระลึกในรูปแบบต่างๆ รวมถึงชีวิตและอัยาศัยไมตรีของประชาชนในท้องถิ่น

ศิริ ฮามสุโพธิ์^{๓๗} ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการเดินทางเพื่อสัมผัสและการเข้าร่วมใช้ชีวิตวิถีเก่าๆ ที่กำลังสูญหายไปบางท้องถิ่น เพื่อให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงประวัติความเป็นมา การดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของตน เช่น การแสดงศิลปวัฒนธรรมประเพณีและงานเทศกาล เป็นต้น

พยอม ธรรมบุตร^{๓๘} ได้ให้ความหมายว่า การท่องเที่ยวซึ่งให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่ที่เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทางท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวจะสนใจวิถีชีวิตมรดกวัฒนธรรมศิลปะอุตสาหกรรม และกิจกรรมนันทนาการของชุมชนท้องถิ่นนักท่องเที่ยวจะเยี่ยมชมและศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์ศิลปกรรม และงานแสดงสินค้าหัตถกรรมพิพิธภัณฑสถานทุกประเภทศิลปะการแสดง และทัศนศิลป์ตลอดจนแหล่งมรดกต่างๆ

^{๓๔}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเพรสแอนด์ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

^{๓๕}ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง มหาชน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

^{๓๖}พวงพชร เกษลาลี, วัฒนธรรมกับการท่องเที่ยว, เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาโครงการสืบสานวัฒนธรรมไทยนิยมไทย ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๙), หน้า ๕

^{๓๗}ศิริ ฮามสุโพธิ์, สังคมวิทยาการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕.

^{๓๘}พยอม ธรรมบุตร, เอกสารประกอบการเรียนการสอนเรื่องหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, (นนทบุรี : สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

รลิกา อังกูร^{๓๙} ได้ให้คำจำกัดความว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงามศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความวิจิตรอลังการและแตกต่างจากชาติอื่นเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้อธิบายว่า การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมประกอบด้วย

๑. ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์
๒. โบราณคดีและพิพิธภัณฑ
๓. งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิม
๔. ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
๕. ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่างๆทางศาสนา
๖. ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์
๗. ภาษาและวรรณกรรม
๘. วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย อาหาร
๙. ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน เทศกาลต่างๆ
๑๐. ลักษณะงานและเทคโนโลยี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม^{๔๐} คือ การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งๆที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับ สภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมอง ความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่มุ่งเรียนรู้จากวัฒนธรรมอื่นๆ เพื่อให้เกิดโลกทัศน์ใหม่ๆ ที่กว้างไกล จากการมีประสบการณ์ในแหล่งวัฒนธรรมที่คงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ในส่วนของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หมายถึง การเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใดแห่งหนึ่งโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชื่นชมและเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ สภาพธรรมชาติ สภาพสังคม วัฒนธรรม, วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรู้และความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ ความต้องการพื้นฐานในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้ริเริ่มขึ้นมาพร้อมๆ กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สำหรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้นเน้นการพัฒนาภูมิปัญญา ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยเป็นการเรียนรู้วัฒนธรรมและประเพณีอื่นๆ เพื่อให้เกิดมุมมองใหม่ๆ สิ่งสำคัญของการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้คือการศึกษเพื่อทราบที่มาที่ไปและความสำคัญ เช่น เมื่อจะไปเที่ยวสงกรานต์ เราจำเป็นต้องศึกษาเพื่อทราบประวัติศาสตร์ความเป็นมาและกิจกรรมการเล่นต่างๆ ของท้องถิ่นนั้น เช่น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีปีใหม่ของไทยซึ่งสืบทอดมาแต่โบราณ ในแต่ละท้องถิ่นมีกิจกรรม การเล่นต่างกัน เช่น ประเพณีสงกรานต์ที่เชียงใหม่กับที่สมุทรปราการนั้นต่างกัน การ

^{๓๙}รลิกา อังกูร, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, (วารสารการวิจัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙), หน้า ๘๐.

^{๔๐}รลิกา อังกูร, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, หน้า ๒๙ - ๓๐.

ท่องเที่ยวในรูปแบบนี้จึงเป็นการ เรียนรู้ผู้อื่นเพื่อย้อนกลับมาตนเองอย่างเข้าใจ ประเทศไทยมี แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณีลอยกระทง ประเพณีแข่งเรือ ประเพณีกินเจ หรืองานไหว้พระเก้าวัด และยังมีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมรูปแบบ ใหม่ที่กำลังเป็นที่ นิยม คือ “โฮมสเตย์” (Home Stay) ในการท่องเที่ยวแบบนี้ผู้ท่องเที่ยวจะได้เข้าไปพักอาศัยกับ ชาวบ้าน ในชุมชน และดำเนินชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นการก่อให้เกิดความเข้าใจใน วัฒนธรรมที่ต่างกัน

ผู้วิจัย สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา เกี่ยวกับเอกลักษณ์ความงดงามทางวัฒนธรรม เพื่อก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจและในวัฒนธรรมของ ชุมชนนั้นๆโดยเฉพาะชุมชนก็ได้ผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวในด้านการสร้างรายได้ และเป็นการ สร้างจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยให้ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการ จัดการท่องเที่ยวและให้ชุมชนได้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของพื้นที่ตนเอง และสามารถ นำไปแลกเปลี่ยนกับนักท่องเที่ยวได้อีกด้วย

๒.๓.๒ ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญอยู่ ๙ ประการ คือ^{๔๑}

๑. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีโดยยึดหลักที่ว่าต้องอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ให้ ดีที่สุด เพื่อให้สามารถสืบต่อถึงอนุชนรุ่นหลัง

๒. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการจัดการอย่างยั่งยืนทั้งเชิงเศรษฐกิจ สังคมและ สิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักที่ว่าด้วยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือให้ผลกระทบน้อยที่สุด

๓. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้คงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของท้องถิ่นในแง่สังคม และวัฒนธรรม โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและ วัฒนธรรมอันหลากหลาย

๔. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งนักท่องเที่ยวผู้ดูแล แหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่น โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ทุกฝ่าย ที่เกี่ยวข้องได้รับความรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยวพร้อมทั้งมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๕. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์โดย ยึดหลักที่ว่าต้องให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวและได้รับผลประโยชน์จากการ ท่องเที่ยวอันเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนท้องถิ่น

๖. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการตลาดของบริการท่องเที่ยวครบตามเกณฑ์แห่งการ อนุรักษ์อย่างแท้จริงโดยยึดหลักที่ว่าจะต้องให้ธุรกิจท่องเที่ยวเน้นในเรื่องอนุรักษ์วัฒนธรรมและ สิ่งแวดล้อม

^{๔๑}เพียกานต์ นามวงศ์, “การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรมชุมชนไหล่หิน อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการจัดการนันทนาการและท่องเที่ยว, (คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้), ๒๕๕๒.

๗. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจเพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ที่ได้รับทำให้ต้องการกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีกโดยยึดหลักที่ว่าต้องมีกิจกรรมท่องเที่ยวตรงตามความหวังของนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๘. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของพื้นที่และความสะอาดของพื้นที่โดยยึดหลักที่ว่าต้องไม่เกินขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ในทุกๆ ด้านและต้องดูแลรักษาความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวอยู่เสมอ

๙. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว โดยยึดหลักที่ว่าต้องป้องกันรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวอย่างเข้มงวด เพื่อให้ นักท่องเที่ยวอบอุ่นใจ

๒.๓.๓ องค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งมีองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญควรมี ๖ ด้าน ดังต่อไปนี้^{๔๒}

๑. องค์ประกอบด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอันประกอบไปด้วยสิ่งดึงดูดใจ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น
- ๒) โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่างๆ
- ๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมืองรวมทั้งซากปรักหักพัง
- ๔) ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
- ๕) ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา
- ๖) ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่างๆ
- ๗) ภาษาและวรรณกรรม รวมถึงระบบการศึกษา
- ๘) วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย การทำอาหาร ธรรมเนียมการรับประทานอาหาร
- ๙) ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่างๆ
- ๑๐) ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่างๆ ที่มีการนำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น

๒. องค์ประกอบด้านกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อม เป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อมโดยมีการศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมให้แก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

๓. องค์ประกอบด้านธุรกิจท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้บริการทางการท่องเที่ยวโดยผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวและได้รับผลตอบแทนในกำไรสู่ธุรกิจการท่องเที่ยว ซึ่งผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษา อีกทั้งช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๔. องค์ประกอบด้านการตลาดท่องเที่ยวเป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการตลาดท่องเที่ยวคุณภาพ โดยแสวงหานักท่องเที่ยวคุณภาพให้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวเชิง

^{๔๒}เพียกานต์ นามวงศ์, “การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรมชุมชนไทลื้อน อำเภอกะลา จังหวัดลำปาง”, หน้า ๑๙ - ๒๐ .

วัฒนธรรม เพื่อให้นักท่องเที่ยวคุณภาพได้รับรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างพึงพอใจ อีกทั้งช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๕. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยให้ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้นมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือจัดการการท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบและรับผลประโยชน์ตอบแทน เพื่อกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น และยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น

๖. องค์ประกอบด้านการสร้างจิตสำนึกแก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องทางการท่องเที่ยวแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยมีการให้ความรู้และสื่อความหมายในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ทุกฝ่ายเกิดความรักความหวงแหนทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๒.๓.๔ ประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ชนัญ วงษ์วิภาค^{๔๓} ได้กล่าวถึง ประโยชน์ที่ได้จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังนี้

๑. ประโยชน์ทางเศรษฐกิจผลการดำเนินการท่องเที่ยวที่ผ่านมาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติเป็นอย่างมากนำเงินตราเข้าประเทศมากที่สุด เมื่อเทียบกับรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศที่ได้รับจากหน่วยงานต่างๆ ปัจจุบันการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้วางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ เพื่อรองรับการเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะการเดินทางของนักท่องเที่ยวชาวไทยและจะมีการประชาสัมพันธ์ไปสู่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น

๒. ประโยชน์ทางสังคมและวัฒนธรรมการท่องเที่ยวจะช่วยเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางขึ้นทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การที่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติกับผู้คนในท้องถิ่นได้มีโอกาสรู้จักกันนั้น ผลก็คือเกิดความสามัคคีสมานฉันท์ของคนในชาติและการท่องเที่ยวระหว่างประเทศก็ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจอันดีที่จะนำไปสู่ความเป็นเพื่อนร่วมโลกและเกิดสันติภาพขึ้นแก่โลก

๒.๓.๕ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ กล่าวไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่ช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น นักท่องเที่ยว และผู้ประกอบการ เป็นการประสานกันระหว่างกระแสการอนุรักษ์กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพบนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ ชุมชนท้องถิ่น ประเพณีวัฒนธรรมและที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการวางแผนในกิจกรรมการท่องเที่ยวและเน้นการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นให้มากขึ้น^{๔๔}

^{๔๓}ชนัญ วงษ์วิภาค, ประสบการณ์ วิชาชี พการจัดการการท่องเที่ยว, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๑.

^{๔๔}พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ, “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, รายงานวิจัย, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ๕ ประการ คือ

๑. ต้องมีผลกระทบน้อยที่สุด (Less Impact) ต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียม และประเพณีของคนในท้องถิ่น

๒. ต้องให้ความรู้และความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวในรูปของสื่อต่างๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวมีความรู้ ความเข้าใจได้รับความเพลิดเพลิน พร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและให้มีความตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ของชุมชนนั้น จนนักท่องเที่ยวมีความระมัดระวัง ช่วยกันป้องกันและช่วยกันลดผลกระทบในด้านต่างๆ ที่อาจจะมีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ

๓. ต้องให้ผลประโยชน์แก่ชาวบ้านในท้องถิ่น (Local Benefits) ในการจ้างงานโดยทางตรงและทางอ้อม เช่น การบริการจัดนำเที่ยว การให้บริการนักท่องเที่ยวในด้านต่างๆ การขายอาหาร การขายของที่ระลึก ฯลฯ เป็นต้น

๔. ต้องให้ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนร่วม (Local Participation) ในการวางแผน การตัดสินใจ การจัดการ และการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ท้องถิ่นของเขา ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านในท้องถิ่นเกิดความภูมิใจ มีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของทรัพยากรท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ ธรรมชาติ สังคม และชุมชนนั้นๆ แล้วผนึกกำลังร่วมแรงร่วมใจช่วยกัน พัฒนา และอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นไว้อย่างยั่งยืน (Ecologically Sustainable Development)

๕. ต้องให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ (Tourist Satisfaction) การสร้างสรรค์ให้เกิดประสบการณ์และความพึงพอใจในด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แก่นักท่องเที่ยว คือ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจ โดยให้ความสำคัญในเรื่อง คุณภาพของการให้บริการ และให้ความต่อการอนุรักษ์ดูแลและป้องกันแหล่งท่องเที่ยวที่พนักท่องเที่ยวนำเข้าไปเยี่ยมชม^{๔๕}

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้ความหมายที่เป็นสาระสำคัญ^{๔๖} ดังนี้

๑. แหล่งท่องเที่ยวที่จะส่งเสริมและพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ควรเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม และอาจรวมไปถึงแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมที่ปรากฏในพื้นที่ธรรมชาตินั้นด้วย

๒. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นการท่องเที่ยวที่ทุกฝ่ายมีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และระบบนิเวศโดยเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายหรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม

๓. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เน้นให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสหรือมีประสบการณ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติโดยตรง และเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมทาง

^{๔๕}พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ, **ชาวบ้านกับช่องทางประกอบธุรกิจท่องเที่ยว แนวคิดในการจัดตั้งสหกรณ์บริการนำเที่ยวแนวอนุรักษ์แห่งประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปกเกล้า, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘.

^{๔๖}พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ, “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

ธรรมชาติ ซึ่งนอกจากจะได้รับความพึงพอใจแล้ว ยังจะเป็นการเสริมสร้างจรรยาบรรณในด้านสิ่งแวดล้อมเชิงบวกด้วย

๔. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ให้ประโยชน์กลับคืนสู่ธรรมชาติและ การอนุรักษ์ธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันจะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนในท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม

๕. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จะมุ่งเน้นที่คุณค่าธรรมชาติหรือลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวไม่ใช่เน้นที่การเสริมแต่งหรือการพัฒนาอำนวยความสะดวกต่างๆ

พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ^{๔๗} กล่าวว่า “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นการให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวในด้านระบบนิเวศของทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งประกอบด้วยธรรมชาติ ป่าไม้ และแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ตลอดจนคุณค่าความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ฯลฯ ของชุมชนนั้นๆ เมื่อนักท่องเที่ยวมีความเข้าใจดีแล้ว นักท่องเที่ยวจึงปฏิบัติให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หรือชุมชนนั้น โดยไม่ก่อให้เกิดผล กระทบต่อระบบนิเวศของสิ่งแวดล้อม สังคมหรือต่อชุมชนนั้น”

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ^{๔๘} คือ

๑. การจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒. ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว

๓. การมีส่วนร่วมของชุมชนและการกระจายรายได้

การวางแผนและจัดการในเรื่องการท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการข้างต้นเสมอสาระสำคัญขององค์ประกอบดังกล่าว อาจสรุปได้ดังนี้

๑. การสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถือว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หากธรรมชาติและระบบนิเวศได้รับผลกระทบจากการใช้ประโยชน์ในรูปแบบใดก็ตามโอกาสที่ธรรมชาติ และระบบนิเวศเหล่านั้นจะเสื่อมโทรมลงหรือถูกทำลายโดยคุณค่าก็มีอยู่สูง ดังนั้น การให้ความรู้ ความเข้าใจ หรือการสร้างจิตสำนึกแก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับความจำเป็นในการปกป้องรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมระหว่างการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้คงอยู่สนองความต้องการของคนทั่วไปจึงเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ นอกจากนี้ การสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ยังรวมไปถึงบุคคลกลุ่มอื่นๆ เช่น ราษฎรท้องถิ่น มัคคุเทศก์ และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดูแลรับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวนั้นด้วย ฯลฯ วิธีการสร้างจิตสำนึกมีหลายรูปแบบ แต่สำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นั้นมักจะเน้นวิธีการจัดทำโปรแกรมสื่อความหมายธรรมชาติ (Interpretation Program) เช่น การจัดให้มีศูนย์สื่อความหมายธรรมชาติ (Interpretive Center) ในแหล่งท่องเที่ยว จัดให้มีเอกสารสิ่งพิมพ์ที่จำเป็นต่อการศึกษาเรียนรู้ จัดให้มีนิทรรศการ/ป้ายบรรยายตามบริเวณหรือจุดท่องเที่ยวต่างๆ จัดให้มีเส้นทางเดินเท้าหรือเดินป่าที่ให้ประสบการณ์ใน

^{๔๗}พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ, **ชาวบ้านกับช่องทางประกอบธุรกิจท่องเที่ยวแนวคิดในการจัดตั้งสหกรณ์บริการนำเที่ยวแนวอนุรักษ์แห่งประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปกเกล้า, ๒๕๓๘), หน้า ๓๗.

^{๔๘}พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และคณะ, “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔-๒๕.

การเรียนรู้ธรรมชาติแก่ผู้มาเยือน รวมไปถึงการฝึกอบรมมัคคุเทศก์และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวให้สามารถชี้แนะและอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและนิเวศวิทยาของสิ่งต่างๆ ที่นักท่องเที่ยวพบเห็น

๒. ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว องค์ประกอบนี้มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบแรกโดยตรง กล่าวคือ นักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourist) มักเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีความปรารถนาหรือสนใจที่จะศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติในลักษณะต่างๆ และสภาพภูมิทัศน์ตามธรรมชาติตลอดจนแหล่งธรรมชาติที่ยากลำบากต่อการเดินทางและทำท่าย และมักจะไม่สนใจความสะดวกสบาย เช่น การเดินทางท่องเที่ยวแบบชายหาด พักตามรีสอร์ตหรือโรงแรมหรู กลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงต้องการการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกที่ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อมมากกว่า ดังนั้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงต้องพิจารณาถึงการจัดการให้มีสื่อความหมายธรรมชาติเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับธรรมชาติในแง่มุมต่างๆ ทั้งในระดับกว้างและระดับลึกซึ้ง ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ให้แก่นักท่องเที่ยวและได้รับความพึงพอใจกลับไป

๓. การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและการกระจายรายได้ สภาพทางเศรษฐกิจและชุมชนท้องถิ่น ที่ตั้งอยู่ภายในและรอบๆ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น อุทยานแห่งชาติ ควรได้รับการพิจารณาให้เป็นวัตถุประสงค์หรือองค์ประกอบที่สำคัญของการส่งเสริมและจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพราะการท่องเที่ยวมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนท้องถิ่นในระยะยาวมากกว่ากิจกรรมอื่นๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของธรรมชาติแวดล้อม ดังนั้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบต่างๆ จะช่วยให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อมรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การลงทุนเกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกขนาดเล็กที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมต่ำ (Low scale- Low impact Tourism Development) การเป็นมัคคุเทศก์ (Nature Guides) การนำสินค้าที่เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมาขายแก่นักท่องเที่ยว และการจ้างงานในส่วนบริการอื่นๆ เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วิธิต่างสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยพิจารณาถึงเป้าหมายและองค์ประกอบหลัก ๔ ประการ^{๔๔} คือ

๑. ต้องดำเนินการในขอบเขตความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว

๒. ต้องตระหนักต่อการมีส่วนร่วมของประชากร ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว

๓. ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

๔. ต้องขึ้นตามความปรารถนาของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ท่องเที่ยววันนั้นๆ

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

๒.๓.๖ การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism) มีหลักการที่สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งเป็นกระแสดความคิดหลักของโลกในช่วง ๒ ทศวรรษที่ผ่านมา และได้รับความสนับสนุนจากคณะกรรมการว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Commission on Sustainable Development) ขององค์การสหประชาชาติ ซึ่งหลักการโดยทั่วไปของการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ จะต้องมีการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ต่อไปได้ในระยะเวลายาวนาน และมีการกระจายผลประโยชน์ให้แก่คนส่วนใหญ่ รวมทั้งมีการร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสีย เมื่อนำหลักการนี้มาปรับใช้กับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จึงมีจุดเน้นที่สำคัญดังนี้

๑. จะต้องดูแลทรัพยากรการท่องเที่ยว ให้สามารถใช้ประโยชน์ต่อไปได้ในระยะเวลายาวนานจนถึงชั่วลูกชั่วหลาน มิใช่เพียงเพื่อคนรุ่นปัจจุบันเท่านั้น

๒. ลดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง และลดปริมาณของเสียที่จะเป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

๓. มีการกระจายรายได้และผลประโยชน์ให้แก่คนในท้องถิ่นที่มีแหล่งท่องเที่ยวตั้งอยู่ เปิดโอกาสให้ชุมชนในท้องถิ่นได้เข้าร่วมในการจัดการ และการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว

๔. มีการประชุมปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยว และชุมชนในท้องถิ่น เพื่อการวางแผนงาน การจัดสรรงบประมาณ และการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม

๕. มีการสร้างเครือข่ายเพื่อเผยแพร่แนวคิด การศึกษาวิจัย และความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ออกไปในหมู่ประชาชน ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศอย่างกว้างขวาง

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย^{๕๐} ให้ความหมาย การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนไว้ในหนังสือคำศัพท์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ว่าการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การท่องเที่ยวรวมทั้งการจัดการสิ่งบริการอื่นๆ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตโดย

๑. ต้องดำเนินการภายใต้ขีดความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อกระบวนการท่องเที่ยว

๒. ต้องตระหนักดีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อกระบวนการท่องเที่ยว

๓. ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกภาคส่วนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน

๔. ต้องขึ้นนำภายใต้ความปรารถนาของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ท่องเที่ยวนั้นๆ

ร่ำไผพรรณ แก้วสุริยะ^{๕๑} กล่าวว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หมายถึง การบริหารจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยว เพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคมและ

^{๕๐}การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, คำศัพท์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

^{๕๑}ร่ำไผพรรณ แก้วสุริยะ, “การท่องเที่ยวชมวิถีชนบท”, อนุสาร อสท., ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๑๒ (กรกฎาคม ๒๕๔๔) : ๑๑๘ - ๑๑๙.

สุนทรียภาพ โดยการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอันมีคุณค่าอย่างรอบคอบและชาญฉลาด สามารถรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมได้ ในระยะยาวที่สุด เกิดปัญหาผลกระทบน้อยที่สุด ขณะเดียวกันคุณภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจะต้องดีขึ้นแม้ว่าจะมีนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นก็ตาม

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา^{๕๒} ได้ให้ความหมายการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable Tourism) ว่าหมายถึง การท่องเที่ยวกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็กที่มีการจัดการอย่างดีเยี่ยม เพราะสามารถดำรงไว้ซึ่งทรัพยากรท่องเที่ยวให้มีความดึงดูดใจอย่างไม่เสื่อมคลาย และธุรกิจท่องเที่ยวมีการปรับปรุงคุณภาพให้ได้ผลกำไรอย่างเป็นธรรม โดยมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมเยือนสม่ำเสมออย่างเพียงพอ แต่มีผลกระทบทางลบต่อสิ่งแวดล้อมที่น้อยอย่างยั่งยืนยาว

๒.๓.๗ ลักษณะการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

ได้นักวิชาการได้กล่าวถึง ลักษณะสำคัญอยู่ ๖ ประการ ดังนี้^{๕๓}

๑. เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทุกประเภท ทุกแห่ง
๒. เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นคุณค่าและความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละแหล่งท่องเที่ยว
๓. เป็นการท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม
๔. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้และประสบการณ์เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวัฒนธรรม

๕. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผลตอบแทนแก่ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนยาว

๖. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และคืนผลประโยชน์กลับสู่ทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น

ในขณะที่หลักการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน มีหลักเกณฑ์ ดังนี้^{๕๔}

๑. การมีส่วนร่วมของชุมชน
๒. ความร่วมมือของกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
๓. การสร้างโอกาสการจ้างงานที่มีคุณภาพ
๔. การกระจายผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว
๕. การใช้ทรัพยากรอย่างมีคุณค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด
๖. การวางแผนระยะยาว
๗. ความสมดุลระหว่างวัตถุประสงค์ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
๘. ความสอดคล้องกันระหว่างแผนการท่องเที่ยวและแผนพัฒนาด้านต่างๆ
๙. ความร่วมมือระหว่างผู้กำหนดนโยบายกับผู้ปฏิบัติ
๑๐. การประสานความร่วมมือระหว่างแหล่งท่องเที่ยวและผู้ประกอบการ
๑๑. การประเมินผลกระทบจากการท่องเที่ยว

^{๕๒}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

^{๕๓}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, หน้า ๓๗.

^{๕๔}เทิดชาย ช่วยบำรุง, บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง, (นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า วิทยาลัยการพัฒนการปกครองท้องถิ่น, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

๑๒. การสร้างหลักเกณฑ์การประเมินผลกระทบ
๑๓. การเน้นผลประโยชน์ชุมชน คุณค่าสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม
๑๔. การพัฒนาคน การศึกษาและหลักสูตรต่างๆ
๑๕. การเสริมสร้างลักษณะเด่น อัตลักษณ์ของชุมชนแต่ละพื้นที่
๑๖. การคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของทรัพยากร
๑๗. การดำรงรักษาทรัพยากรมรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรม การทำการตลาดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

อุษาวดี พลพิพัฒน์^{๕๕} กล่าวว่าหลักการการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน มีหลักการ ดังนี้

๑. การอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างพอติ (Using Resource Sustainable) ทั้งในส่วนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญและเน้นการทำธุรกิจในระยะยาว
๒. การลดการบริโภคที่เกินความจำเป็นและการลดของเสีย (Reducing Overconsumption and Waste) จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาวและเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยวด้วย
๓. การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ (Maintaining Diversity) สังคม และวัฒนธรรม จะช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในอนาคต
๔. การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยว (Integrating Tourism into Planning) เข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาท้องถิ่น และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยว
๕. การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมในท้องถิ่น (Supporting Local Economic) โดยคำนึงถึงราคาและพัฒนาคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายอีกด้วย
๖. เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Involving Local Communities) ในด้านการจัดการผลตอบแทนของประชาชน และสิ่งแวดล้อมเพื่อช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตและการจัดการการท่องเที่ยว
๗. การประสานความร่วมมือระหว่างผู้ประกอบการ ประชาชนท้องถิ่น องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้อง (Consulting Stakeholders and the Public) เพื่อลดข้อขัดแย้งและร่วมแก้ปัญหา
๘. เป็นการฝึกอบรมบุคลากร (Training Staff) โดยสอดแทรกแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืนแก่บุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ เพื่อยกระดับการบริการการท่องเที่ยว
๙. ข้อมูลข่าวสารที่สื่อให้กับนักท่องเที่ยว โดยมุ่งสร้างความเข้าใจในการเคารพต่อธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว (Marketing Tourism Responsibly) อีกทั้งเป็นการช่วยยกระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวอีกทางหนึ่ง

^{๕๕}อุษาวดี พลพิพัฒน์, “การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน : กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย”, *จุลสารการท่องเที่ยว*, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๕) : ๓๘ - ๔๘.

๑๐. การวิจัยและติดตามผล (Undertaking Research) เพื่อตรวจสอบประสิทธิภาพในการดำเนินงาน รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เพื่อนำไปสู่แนวทางการแก้ไขที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

ทั้งนี้ การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน^{๕๖} ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. เป็นการท่องเที่ยวที่มีความต่อเนื่อง (Continuity) หมายถึง ความต่อเนื่องของทรัพยากรธรรมชาติ และความต่อเนื่องของวัฒนธรรมซึ่งจัดเป็นทรัพยากรหลักในการท่องเที่ยว และสามารถมอบประสบการณ์นันทนาการที่ดีให้นักท่องเที่ยว

๒. เป็นการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ (Quality) หมายถึง การเน้นคุณภาพของสามส่วนหลัก คือ คุณภาพของสิ่งแวดล้อม คุณภาพของประสบการณ์ นันทนาการที่นักท่องเที่ยวได้รับ และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

๓. เป็นการท่องเที่ยวที่มีความสมดุล (Balance) หมายถึง ความสมดุลระหว่างความต้องการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ความต้องการของชุมชนท้องถิ่นและขีดความสามารถของทรัพยากร

๒.๓.๘ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

หลักการบริหารและการจัดการการท่องเที่ยว^{๕๗} ประกอบด้วย

๑. ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดศักยภาพ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยพิจารณาจากที่ตั้งกิจกรรม ความพร้อม และความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปของการเป็นคณะกรรมการ การรับผิดชอบดำเนินการ การสนับสนุนภาครัฐ เป็นต้น

๒. องค์กรต่างๆ ในพื้นที่สภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการสนับสนุนแผนงาน โครงการ และกิจกรรม เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการสนับสนุนการดำเนินการขององค์กรประชาชนอื่นๆ

๓. ภาครัฐกิจการท่องเที่ยว องค์กรท้องถิ่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม และรัฐมีหน้าที่จะต้องทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคกัน

๔. ประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการต่างๆ ที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่

ศาสตราจารย์ Adhikary ได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยว (7's Model) เพื่อมาปรับใช้กับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ไว้ดังนี้

๑. Strategy หมายถึง กลยุทธ์ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างวัตถุประสงค์ การจัดลำดับความสำคัญ การควบคุม และขอบเขตของกิจกรรมต่างๆ ของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการเลือกกลยุทธ์ที่เหมาะสมที่สุด ซึ่งต้องประกอบไปด้วยกลยุทธ์ในการวางแผนการดำเนินการที่สามารถปฏิบัติได้ และต้องเป็นไปตามนโยบายของการท่องเที่ยวแห่งชาติด้วย เช่น บริษัท

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๕๗}ทองยูน บุตรโสภ, “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาท่าด่านโฮมสเตย์ ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๗).

ที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวจะต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อที่จะสามารถหากลยุทธ์ที่เหมาะสมที่นำไปสู่เป้าหมายนั้น

๒. Structure หมายถึง โครงสร้างในองค์กรซึ่งควรจะเกี่ยวข้องกับการจัดลำดับชั้นและการแบ่งหน้าที่ให้เหมาะสม เพราะการมีโครงสร้างที่ดีจะเป็นกุญแจที่สำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวในบางประเทศ กระทรวงการท่องเที่ยวซึ่งจะเป็นผู้จัดการและดูแลทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งองค์การการท่องเที่ยวระดับชาติ เจ้าของธุรกิจการนำเที่ยว ตัวแทนการท่องเที่ยวของภาคเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมทั้งกลุ่มเจ้าของโรงแรมที่พักยานพาหนะ มัคคุเทศก์ โดยแต่ละหน่วยจะทำงานในลักษณะเชื่อมโยง มีเครือข่ายจัดการที่เหมาะสม เช่น ถ้ามีแนวคิดทางด้านระบบนิเวศ แนวคิดนี้ก็จะสามารถเข้าไปในนโยบายของกระทรวง และสามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องในทุกระดับทั้งภาครัฐและเอกชน ดังนั้นการมีโครงสร้างที่ดีและเป็นรูปธรรมก็สามารถทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวประสบผลสำเร็จได้ อย่างไรก็ตาม โดยที่โครงสร้างองค์กรยังขึ้นอยู่กับรูปแบบของ RASI ด้วย ซึ่งหมายถึง ความรับผิดชอบ (Responsibility) อำนาจหน้าที่ (Authority) การสนับสนุน (Support) และข่าวสารข้อมูล (Information) เพราะการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ก็เหมือนกับธุรกิจอื่นๆ ที่จะต้องมีผู้มีอำนาจคอยควบคุมดูแลแบ่งหน้าที่รับผิดชอบไปตามลำดับชั้นมีผู้นำมีการจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยว การให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในเรื่องต่างๆ และที่สำคัญคือ การให้ข่าวสารข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งควรเริ่มตั้งแต่จุดแรกที่นักท่องเที่ยวมาถึง เช่น ท่าอากาศยาน สถานีรถไฟ และสถานีขนส่ง

๓. System หมายถึง ระบบในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งมีความหมายที่ครอบคลุมไปถึงระบบการจัดการข้อมูล ระบบการดำเนินงาน การปฏิบัติการ การเงิน การจัดการทรัพยากรมนุษย์ การตลาดและระบบอื่นๆ ด้วย โดยทุกระบบต้องมีการประสานความร่วมมือกันและมีความสัมพันธ์กันในทุกขั้นตอน

๔. Staff บุคลากรนับเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การดำเนินการต่างๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะบุคคลที่ทำหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบโดยคัดสรรบุคคลที่มีความละเอียดรอบคอบ มีความผูกพันกับงาน มีความรับผิดชอบให้ความช่วยเหลือแก่นักท่องเที่ยวด้วยความเต็มใจ มีความจริงใจ ซื่อสัตย์ทำงานดีประสบผลสำเร็จและสามารถทำให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจเป็นสำคัญ

๕. Skill ในการทำงานทุกอย่างจะต้องอาศัยความชำนาญงานจึงจะดีและมีประสิทธิภาพ โดยขึ้นอยู่กับปัจจัย ๓ อย่างคือ ความรู้ ทักษะและทัศนคติต่องาน ตลอดจนความรู้ในงาน เป็นสิ่งจำเป็นอันดับแรกในการที่จะทำให้การทำงานต่างๆ มีประสิทธิภาพ ความรู้ไม่ได้ หมายถึง เพียงแต่รู้ว่าทำอะไร แต่ต้องรู้ทุกอย่างว่า คือ อะไร ที่ไหน อย่างไร และทำไม รวมทั้งเข้าใจและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ซึ่งความรู้นี้อาจเป็นความรู้ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ในการทำงานก็ได้ ดังนั้นผู้ที่ทำงานด้านการท่องเที่ยวควรจะมีทั้งความรู้และทักษะในงานที่เกี่ยวข้องเฉพาะสาขาด้วย เพราะธุรกิจด้านการท่องเที่ยวต้องการผู้ที่มีความรู้และทักษะเฉพาะทางเป็นพิเศษ

๖. Style หมายถึง รูปแบบในการดำเนินการซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีรูปแบบในการดำเนินงานที่แตกต่างกัน ในการจัดการ โดยปกติแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

(๑) Autocratic style หรือ Top-Down Style หมายถึง การสั่งการจากส่วนบนลงสู่ส่วนล่างหรือจากผู้บังคับบัญชาลงสู่ผู้ใต้บังคับบัญชา รูปแบบนี้นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่พอใจเพราะไม่ชอบถูกสั่งให้ทำตาม แต่มักจะชอบมีคฤศก์ที่มีส่วนร่วม พูดคุยให้คำแนะนำมากกว่า

(๒) Democratic Style หรือ Bottom-up ซึ่งตรงกันข้ามกับรูปแบบแรก รูปแบบนี้จะเป็นการร่วมกันในการวางแผน การจัดการได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย จึงมักประสบผลสำเร็จในการจัดการ

๗. Share หมายถึง การแบ่งปันการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นและความรู้ ซึ่งนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวได้ดีที่สุด นักท่องเที่ยวแต่ละประเทศจะมีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้าน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์จะทำให้ได้รับความรู้และประสบการณ์มากมายที่เป็นประโยชน์ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น โดยเฉพาะผู้ที่เริ่มจะทำธุรกิจทางการท่องเที่ยวได้นำข้อมูลต่างๆ มาวางแผนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ได้กำหนดไว้^{๕๘}

๒.๓.๙ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กล่าวว่า เป้าหมายสำคัญที่สุดของการพัฒนาการท่องเที่ยว นั้น คือความพยายามที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งจะพิจารณาได้จากองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. ต้องดำเนินการในเรื่องขอบเขตความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการด้านการท่องเที่ยว

๒. ต้องตระหนักต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการด้านการท่องเที่ยว

๓. ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับผลประโยชน์ที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

๔. ต้องขึ้นตามความปรารถนาของประชาชนท้องถิ่นและประชาชนในชนบทท่องเที่ยว^{๕๙}

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนทางการท่องเที่ยวไว้ว่า การสนับสนุนส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน โดยที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์และมีรายได้จากการท่องเที่ยวและสภาพแวดล้อมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน^{๖๐}

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจะต้องเกี่ยวกับการร่วมศึกษาปัญหาสาเหตุ และความต้องการของชุมชน การร่วมคิดสร้างรูปแบบการพัฒนาเพื่อ

^{๕๘}Adhikary, M. 1995. อ้างถึงใน เดชา ไต้งสูงเนิน, “รายงานศึกษาอิสระการบริหารจัดการท่องเที่ยวเกษตรศึกษาเฉพาะกรณี : บ้านม่วงคำ ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

^{๕๙}การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, แผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒ – ๑๓.

^{๖๐}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, “การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน”, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชน การร่วมกำหนดทิศทาง แผนงาน โครงการ หรือ กิจกรรมต่างๆ การร่วมบริหารงานตามขีดความสามารถ^{๖๑}

กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา ได้กล่าวว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ให้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้งสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ ซึ่งหมายถึง ชุมชนย่อมมีสิทธิในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและสาธารณประโยชน์ร่วมกับ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติตลอดจนพัฒนามาตรฐานในการให้บริการตลอดจนบุคลากรที่ให้บริการด้านการท่องเที่ยวในภาคชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการซึ่งเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพเพียงพอที่จะรองรับการขยายตัวของการท่องเที่ยวและการเปิดการค้าเสรีอาเซียน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมแสดงบทบาทในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนโดยการสร้างเครือข่ายชุมชนและแบ่งปันความรู้และเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการติดตามตรวจสอบการดำเนินงาน ของภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่จะเป็นแรงผลักดันให้ภาคการเมือง ภาครัฐ เอกชน ดำเนินการบริหารจัดการควบคุมดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรม โปร่งใส และตรวจสอบได้โดยใช้กลไกกระบวนการ แผนชุมชน สร้างการบูรณาการและความเชื่อมโยงกับแผนท้องถิ่นและแผนระดับต่างๆ โดยกระบวนการแผนชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักชุมชน ทิศทางสังคม ตลอดจนทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถจัดการตนเองให้บรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาได้ ส่งผลให้ชุมชน ครอบครัว และคนในครอบครัวสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง รวมตลอดทั้งสร้างการมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาในพื้นที่ในกระบวนการจัดทำแผนชุมชน และเชื่อมโยงให้เกิดการบูรณาการกับแผนท้องถิ่นและแผนในลำดับที่สูงกว่า อาทิ แผนจังหวัด กลุ่มจังหวัด และแผนพัฒนาภาคธรรมาภิบาล ภาครัฐ ดังนั้น ภาครัฐควรเร่งบทบาทในการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีต^{๖๒}

๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชน

๒.๔.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

รีเดอร์ ได้ให้ความหมาย เจาะจงถึงการมีส่วนร่วมว่าการมีส่วนร่วมเป็นการปะทะสังสรรค์ทางสังคมทั้งในลักษณะการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม^{๖๓}

^{๖๑}อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, “การประเมินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทยเพื่อเร่งฟื้นฟูต้นน้ำลำธารในส่วนของกรมป่าไม้”, **รายงานวิจัย**, (คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๙.

^{๖๒}กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา, “การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษาอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี”, **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (คณะบริหารธุรกิจ : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๕).

^{๖๓}W.W. Reeder, **Some Aspects of The Information Social Participation of Farm Families in New York State**, (New York : Unpublished Ph.D Dissertation, Cornell University, 1974).

ยุพาพร รูปงาม ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วม (Participation) คือ เป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกันจะต้องมีมากจนเกิด ความคิดริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นของการที่มีคนมารวมกันได้ ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมด ที่ทำโดยกลุ่มหรือในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ (Organization) ดังนั้น องค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้^{๖๔}

สุรเดช มาสินทรัพย์ ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และการแก้ปัญหาาร่วมกันด้วยความคิดสร้างสรรค์ร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม ตลอดจนสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง^{๖๕}

อรทัย กิกผล ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) หมายถึง การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเปิดให้ประชาชนเข้าไปร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ นโยบายกระบวนการบริหารและตัดสินใจของท้องถิ่นเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนโดยส่วนรวมอย่างแท้จริง ทั้งนี้ ต้องอยู่บนพื้นฐานของการที่ประชาชนจะต้องมีอิสระทางความคิดมีความรู้ความสามารถในการกระทำและมีความเต็มใจที่จะเข้าร่วมต่อกิจกรรมนั้นๆ^{๖๖}

๒.๔.๒ รูปแบบการมีส่วนร่วม

เจลิยว บุรีภักดี และคณะ สรุปไว้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งได้ออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่เท่าเทียมกันกล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งรู้สึกด้อยอำนาจกว่า มีทรัพยากรหรือความรู้ด้อยกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นต้น

๒. การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการกำหนดนโยบายของรัฐ โดยไม่รู้ความต้องการของประชาชน ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นเพียงประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางส่วนบางเรื่องเท่านั้น

๓. การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนาด้วยความเท่าเทียมกันทุกฝ่าย จัดเป็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริงของ

^{๖๔}ยุพาพร รูปงาม, “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงบประมาณในการปฏิรูประบบราชการ”, **ภาคินพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕) .

^{๖๕}สุรเดช มาสินทรัพย์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ของสถานีตำรวจภูธรอำเภอนาหวี จังหวัดสงขลา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๕).

^{๖๖}อรทัย กิกผล, **คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : จริยสุนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗ – ๑๘.

ประชาชนตามแนวความคิดและหลักการพัฒนาชุมชน เมื่อนำมาใช้ในการเรียนรู้จะสนับสนุนและส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ^{๖๗}

สุชาติ จักรพิสุทธิ์ ศึกษาเรื่องชุมชนกับการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนแบ่งได้ออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้สังคมองค์กรต่างๆ ในชุมชนประชาชนมีบทบาทหลักตามสิทธิหน้าที่ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่การคิดริเริ่มการพิจารณาตัดสินใจวางแผนการร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบในผลกระทบที่เกิดขึ้นรวมทั้งส่งเสริมชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงานเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ

๒. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชนที่การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ รวมทั้ง ค่านิยมของประชาชนเป็นเครื่องชี้นำตนเองให้เข้ามามีส่วนร่วม แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การกระทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมเกิดความผูกพันมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วยความสมัครใจ^{๖๘}

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรณทิพย์ เพชรมาก ได้กล่าวถึง รูปแบบการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนไว้ในเอกสารประกอบการสอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเมืองและชนบท โดยได้ข้อสรุปลักษณะการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น ๖ ลักษณะ ได้แก่

๑. การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) การมีส่วนร่วมแบบนี้ ประชาชนเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒. การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและการตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนี้ ยังเป็นช่องทางการกระจายข่าวสารข้อมูลไปยังประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดความเข้าใจ และเพื่อให้มีการให้ข้อเสนอแนะเพื่อประกอบทางเลือกการตัดสินใจ

๓. การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรมและผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีหลายวิธีการ เช่น การประชุมระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นเชิงวิชาการ (Technical Meeting)

๔. การประชาพิจารณา (Public Hearing) เป็นการประชุมที่มีขั้นตอนการดำเนินงานที่เป็นระบบ และมีความชัดเจนมากขึ้น เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบังของผู้ที่มีส่วนได้และส่วยของโครงการ การประชาคมและคณะกรรมการจัดประชุมจะต้องมีองค์ประกอบของ

^{๖๗} เฉลียว บุรีภักดี และคณะ, ชุดวิชาการวิจัยชุมชน ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิตการจัดการและประเมินโครงการ, (นนทบุรี : เอส. อาร์. ฟรินตัง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๕).

^{๖๘} สุชาติ จักรพิสุทธิ์, “การศึกษาทางเลือกของชุมชน”, วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, (มิถุนายน – สิงหาคม ๒๕๔๗), หน้า ๒๗.

ผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และมีการแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบอย่างชัดเจน

๕. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้นๆ ซึ่งอาจจะดำเนินการโดยการเลือกตัวแทนเข้าไปเป็นกรรมการที่มีอำนาจการตัดสินใจ

๖. การใช้กลไกทางกฎหมาย รูปแบบนี้ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในเชิงการป้องกันและแก้ไข แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องและการป้องกันสิทธิของตนเองอันเนื่องมาจากการไม่ได้รับความเป็นธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนเองควรจะได้รับ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้ให้หลักเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายประการ และประชาชนสามารถใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญทั้งในรูปแบบของปัจเจกหรือในรูปแบบกลุ่ม องค์กร ตามที่กฎหมายบัญญัติไว้^{๖๙}

จินตนา สัจจามันท์ ได้แบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้เป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine Participation) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบโครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมศึกษาปัญหาและความต้องการ ร่วมหาวิธีแก้ปัญหา ร่วมวางนโยบายและแผนงาน ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่และร่วมปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ และร่วมประเมินผลโครงการ

๒) การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง (No Genuine Participation) เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนโดยเฉพาะเข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว เช่น การเข้าเป็นสมาชิกหรือการร่วมเสียสละแรงงาน^{๗๐}

๒.๔.๓ กระบวนการการมีส่วนร่วม

พระมหาสุทิตย์ อาภากร ได้กล่าวถึง ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์กรชุมชนนั้น มี ๖ ขั้นตอน ได้แก่^{๗๑}

ขั้นตอนที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการริเริ่มการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่องค์กรภาคประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในท้องที่ ตลอดจนจนมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการของชุมชนด้วย

ขั้นตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่องค์กรภาคประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ/กิจกรรมการพัฒนา รวมทั้งกำหนดวิธีการ แนวทางในการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะนำไปใช้ในกิจกรรมการพัฒนา ตัวอย่างเช่น องค์กรชุมชนและเครือข่ายเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนแม่บทชุมชนและแผนพัฒนาตำบล เป็นต้น

^{๖๙}ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม และพรรณทิพย์ เพชรมาก, **การบริหารสังคม ศาสตร์แห่งศตวรรษเพื่อสังคมไทยและสังคมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๕๑).

^{๗๐}จินตนา สัจจามันท์, **การศึกษาและการพัฒนาชุมชน**, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙).

^{๗๑}พระมหาสุทิตย์ อาภากร, **“การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายการพัฒนาชุมชน”**, เอกสารประกอบการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๓ – ๑๔.

ขั้นตอนที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่องค์กรชุมชน และประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหาร ประสานงาน และดำเนินการเพื่อให้กิจการเพื่อให้กิจกรรมลุล่วง เช่นองค์กรชุมชนเข้าไปดำเนินการพัฒนาระบบสหกรณ์ของชุมชน และพัฒนาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

ขั้นตอนที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์อันพึงได้รับจากการพัฒนาของชุมชน หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ ๕ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ภาคประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ใครได้รับผลประโยชน์ มีผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นหรือไม่ เป็นต้น ซึ่งในการประเมินผลนั้นอาจจะเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอดของการดำเนินการ

ขั้นตอนที่ ๖ การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรค ประสพการณ์ทำงาน และการสรุปบทเรียน เพื่อให้คนในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ทบทวนการทำงานของตนเอง และหาแนวทางเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาในระยะยาว

ถวิลวดี บุรีกุล ได้กล่าวถึง กระบวนการมีส่วนร่วมที่นำมาประมวลเป็นระดับไว้ได้อย่างน่าสนใจ โดยถวิลวดี ได้ทำวิจัยเรื่องประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และได้ข้อสรุปถึงกระบวนการมีส่วนร่วม ควรจะมีลำดับขั้นประกอบไปด้วย การให้ข้อมูล การเปิดรับความคิดเห็นของประชาชน การปรึกษาหารือการวางแผนร่วมกัน การร่วมปฏิบัติและการควบคุมติดตามโดยประชาชน โดยเป็นการเริ่มจากการสื่อสารทางเดียว ซึ่งเป็นการให้ข้อมูลแต่เพียงอย่างเดียวไปจนถึงสื่อสารสองทางที่เป็นการปรึกษาหารือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน และเมื่อสื่อสารกันเข้าใจตรงกันแล้ว จึงเป็นการร่วมทำ และในที่สุดเป็นการร่วมติดตามควบคุม ซึ่งนับเป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมสูงสุด^{๗๒}

ประพันธ์ สร้อยเพชร ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมที่แท้จริงน่าจะประกอบด้วย ๔ ขั้นตอนหลัก คือ ๑) การค้นหาปัญหา และสาเหตุ ๒) การวางแผนดำเนินกิจกรรม ๓) การลงทุนและการปฏิบัติงาน ๔) การติดตามและประเมินผล^{๗๓}

เมตต์ เมตต์การุณจิต ได้กล่าวถึง กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยที่มีความสอดคล้องกับ ทรวงูมู เรื่องวาทศิลป์ แต่ได้เพิ่มบางประเด็นที่เห็นว่า ยังมีข้อบกพร่องและอาจจะเสริมประเด็นดังกล่าวให้มีความชัดเจนขึ้น โดยเริ่มจาก ๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุ และความ

^{๗๒}ถวิลวดี บุรีกุล, “แนวคิดของการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย”, จดหมายข่าว สถาบันพระปกเกล้า, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘ (๒๕๔๓) : ๔ - ๖.

^{๗๓}ประพันธ์ สร้อยเพชร, “การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ศูนย์โรงเรียนตำบลแซ่ซ่าง อำเภอสนักแก่ง จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

ต้องการ ๒) มีส่วนร่วมในการวางแผน ๓) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ๔) มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ๕) มีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ๖) มีส่วนร่วมในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์^{๗๔}

Arnstein ได้แสดงตัวแบบ “ขั้นบันไดการมีส่วนร่วมของพลเมือง” หรือ “Ladder of Citizen Participation” ถือตัวแบบที่ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่องเพราะนำเสนอตั้งแต่ค.ศ. ๑๙๖๙ ซึ่งแบ่งบันไดการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น ๘ ขั้น ประกอบด้วย

๑. ขั้นการควบคุม (Manipulation)
๒. ขั้นการรักษา (Therapy)
๓. ขั้นการให้ข้อมูล (Informing)
๔. ขั้นการรับฟังความคิดเห็น (Consultation)
๕. ขั้นการปรึกษาหารือ (Placation)
๖. ขั้นการเป็นหุ้นส่วน (Partnership)
๗. ขั้นมอบหมายอำนาจ (Delegated Power) และ
๘. ขั้นอำนาจพลเมือง (Citizen Control)^{๗๕}

โคเฮน และอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff) ได้กล่าวถึง ลักษณะการมีส่วนร่วมที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ซึ่งอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ระยะเริ่มแรก การตัดสินใจในช่วงของกิจกรรมและการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

๒. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วม โดยการให้การสนับสนุนด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหารและการร่วมมือ รวมทั้งการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ

๓. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุทางสังคม และโดยส่วนตัว

๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งนับเป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป^{๗๖}

^{๗๔}เมตต์ เมตต์การ์ณจิต, การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม : ประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และราชการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บุ๊คพอยท์, ๒๕๕๓).

^{๗๕}Shery R. Arnstein, “A Ladder of Citizen Participation”, *Journal of the American Planning Association* 35, (July, 1969), pp. 216 - 224.

^{๗๖}J.M. Cohen and N.T. Uphoff, “Participation’s Place in Rural Development : Seeking Clarity through Specificity”, *World Development*, 8 (3), (1989), p. 223, อ้างถึงใน สัมฤทธิ์ ต่อสดี, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานของสถานบริการสาธารณสุขเขตเมือง กรณีศึกษา : ศูนย์แพทย์ชุมชนเมืองพระนครศรีอยุธยา”, *วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารสาธารณสุข*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒).

๒.๔.๔ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม

ภพธร จิตมั่น ได้ศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมต่อการมีส่วนร่วมโดยได้ศึกษาแหล่งอำนาจและการตัดสินใจในชุมชนโดยพิจารณาแหล่งอำนาจที่นำมาซึ่งการใช้อำนาจ และการตัดสินใจในการเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนทั้งหมด ๑๓ ตัวแปรซึ่งผลของการศึกษาพบว่า ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มีค่าแลกเปลี่ยนสูงสุดเท่ากับ ๙ เงินค่าแลกเปลี่ยนรองลงมาเท่ากับ ๗ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ซึ่งก็คือ ผู้ที่มีการศึกษาสูงและเงินเป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจ แหล่งอำนาจทั้งสองชนิดนี้ ถ้าผู้ใดได้ครอบครองหรือมีไว้ก็จะเป็นผู้มีบทบาทสูงในชุมชน โดยเฉพาะในการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน นอกจากฐานะทางเศรษฐกิจ และระดับการศึกษาแล้วคุณลักษณะทางสังคมไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนนิสัยประเพณีในบุคคลหรือกลุ่มคนก็อาจจะมีผลต่อการมีส่วนร่วมเช่นกันจึงสรุปได้ว่า สถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นระดับการศึกษา ความเชื่อ ค่านิยม นิสัย ประเพณี ตลอดจนความรู้สึกรักนึกคิด รวมทั้งการได้รับการยอมรับหรือการสนับสนุนจากผู้อื่นเป็นปัจจัย ซึ่งเป็นคุณลักษณะภายในของบุคคล หรือกลุ่มคนที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมทั้งสิ้น^{๗๗}

โคเฮน และอัฟฮอฟฟ์ (Cohen and Uphoff) ได้เสนอถึง บริบทของการมีส่วนร่วมว่า ในการพิจารณาการมีส่วนร่วมจะต้องคำนึงถึงปัจจัยสภาพแวดล้อมซึ่งมีความซับซ้อนอย่างมากด้วย ได้แก่

๑. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ
๒. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ
๓. ปัจจัยทางด้านการเมือง
๔. ปัจจัยทางด้านสังคม
๕. ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม
๖. ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ โคเฮน และอัฟฮอฟฟ์ ยังได้เสนอว่ามีบุคคล ๔ ฝ่ายที่มีส่วนสำคัญในการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชนบท ประกอบด้วย ประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ยังมีปัจจัยหลายอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่

๑. อายุและเพศ
๒. สถานภาพในครอบครัว
๓. ระดับการศึกษา
๔. สถานภาพทางสังคม เช่น ชั้นทางสังคม ศาสนา
๕. อาชีพ
๖. รายได้และทรัพย์สิน
๗. ระยะเวลาในท้องถิ่นและระยะเวลาที่อยู่ในโครงการ

^{๗๗}ภพธร จิตมั่น, “การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการป้องกันอาชญากรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีสมาชิกสภาเทศบาลในจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓).

๘. พื้นที่ดินถือครองและสถานภาพการทำงาน^{๗๘}

ชูชาติ พ่วงสมจิตร ได้เสนอปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมได้ ๓ ประการ คือ

๑. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ หมายถึง การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ นั้น จะมีเหตุผลที่สำคัญ คือ ประการแรก มองเห็นว่าตนจะได้ผลตอบแทนในสิ่งที่ทำไป และประการที่สอง การได้รับการบอกกล่าวหรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่นให้เข้าร่วมโดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

๒. ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางในการเข้าร่วม หมายถึง การมองเห็นช่องทางในการมีส่วนร่วมและมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังการมีส่วนร่วม ดังนั้น พื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางการมีส่วนร่วม จึงควรมีลักษณะดังนี้คือ ประการแรกเปิดโอกาสให้ทุกๆ คนในชุมชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ประการที่สอง มีการกำหนดเวลาที่ชัดเจนแน่นอนเพื่อผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพเป็นจริงของตนได้ และประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

๓. ปัจจัยด้านอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมาย วิธีการ และผลประโยชน์ของกิจกรรมได้การที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ นั้นจะต้องมีปัจจัยดังกล่าวข้างต้นประกอบด้วย เป็นแนวทางในการกระตุ้นเพื่อให้กิจกรรมนั้นๆ ดำเนินไปด้วยดีนอกจากนี้ การที่ประชาชนจะตัดสินใจมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ และรับผิดชอบในกิจกรรมต่างๆ ทั้งระบบนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ทั้งปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเป็นคุณลักษณะภายในด้านบุคคลและกลุ่มคน และปัจจัยทางด้านการสื่อสารซึ่งเป็นการรับรู้ข้อมูลที่เกิดขึ้นจากภายนอก^{๗๙}

ประยูร ศรีประสาธน์ ได้นำเสนอปัจจัยของการมีส่วนร่วมว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมมีด้วยกัน ๓ ปัจจัย คือ ๑) ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ ๒) ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ การศึกษา อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม ๓) ปัจจัยด้านการสื่อสาร ได้แก่ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชนและสื่อบุคคล^{๘๐}

Koufman ได้ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนในชนบท พบว่า อายุ เพศ การศึกษา ขนาดของครอบครัว อาชีพ รายได้และระยะเวลาการอยู่อาศัยในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน^{๘๑}

^{๗๘}Cohen, John M, and Uphoff, Norman T, "Rural Development participation: Concepts and measures for Project design, Implementation and Evaluation.", In Rural Development monograph. 2 The Rural Development Committee for International Studies, (Cornell University, January, 1997,) pp. 17 - 19.

^{๗๙}ชูชาติ พ่วงสมจิตร, การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนประถมศึกษาในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร, หน้า ๓๐.

^{๘๐}ประยูร ศรีประสาธน์, "ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา", รายงานการวิจัย, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒).

^{๘๑}H.F. Koufman, Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities, Agricultural Experiment Station Bulletins, March, 1989.

๒.๔.๕ ประโยชน์ของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ว่าในหน่วยงานใดก็ตามเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาเพราะการมีส่วนร่วมมีคุณประโยชน์หลากหลายประการอย่างไรก็ตามประโยชน์ที่จะได้จากการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้นอยู่กับความจริงใจและความจริงจังในการดำเนินการด้วย ประโยชน์โดยทั่วไป คือ

๑. เพิ่มคุณภาพการตัดสินใจ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็นต่างๆ จะช่วยให้ได้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจที่ครบถ้วนรอบคอบมากขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยให้เกิดทางเลือกใหม่ทำให้การตัดสินใจรอบคอบและได้รับการยอมรับมากขึ้น โดยเฉพาะการตัดสินใจที่กระทบกับประชาชนโดยตรง

๒. ลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลาเมื่อการตัดสินใจนั้นได้รับการยอมรับประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นรับทราบข้อมูล คำอธิบายต่างๆ เห็นประโยชน์ส่วนรวมที่จะได้รับจะช่วยลดความขัดแย้งระหว่างการนำไปปฏิบัติ แน่แน่นอนว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมีค่าใช้จ่ายและใช้ระยะเวลาแต่เมื่อประชาชนยอมรับการนำโครงการไปสู่การปฏิบัติจะรวดเร็วขึ้นซึ่งในประเด็นนี้จะเห็นว่าโครงการของภาครัฐที่เร่งการตัดสินใจหรือปกปิดเมื่อประชาชนทราบภายหลังและต่อต้านบางโครงการนำไปสู่การปฏิบัติไม่ได้ล่าช้าเป็นปีๆ บางโครงการสามารถก่อสร้างได้เสร็จและประชาชนไม่ยอมให้เข้าไปดำเนินการกลายเป็นอนุสาวรีย์ร้างซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดายงบประมาณดังกล่าวสามารถนำไปสร้างคุณประโยชน์ได้มากมาย

๓. การสร้างฉันทามติสำหรับสถานการณ์ปัจจุบันการสร้างฉันทามติอาจเป็นเรื่องยากสังคมเรากลายร่างเป็นพหุลักษณะและต้องยอมรับความหลากหลายแตกต่างทางความคิดกลไกที่ช่วยให้ความแตกต่างนั้นได้มีการแลกเปลี่ยน คือ กลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางหลักการเราเชื่อว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจช่วยป้องกันความขัดแย้งได้ แต่ในสังคมไทยที่ผ่านมาภาครัฐมักดำเนินการตัดสินใจไปก่อน เมื่อประชาชนต่อต้านจึงจัดกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งเข้าไปแล้วหากเกิดเป็นความขัดแย้งขึ้น จำเป็นต้องใช้หลักการจัดการความขัดแย้งเข้ามาแทน ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงสามารถช่วยลดความขัดแย้งทางการเมืองและเกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ

๔. ร่วมมือในการนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชน เมื่อประสบความสำเร็จจะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความกระตือรือร้นในการช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

๕. ช่วยทำให้ผู้บริหารท้องถิ่นมีความใกล้ชิดกับประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยให้ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดความใกล้ชิด สร้างความสัมพันธ์ที่ดี สร้างความรู้สึกว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นของประชาชนไม่ใช่เป็นของนักการเมืองเท่านั้น นอกจากนี้ด้วยความใกล้ชิดผู้บริหารท้องถิ่นจะไวต่อความรู้สึกห่วงกังวลของประชาชนและเกิดความตระหนักในการตอบสนองต่อความกังวลของประชาชน

๖. ช่วยพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อเรียนรู้กระบวนการตัดสินใจและเป็นเวทีฝึกผู้นำชุมชน

๗. ช่วยทำให้ประชาชนสนใจประเด็นสาธารณะมากขึ้น การมีส่วนร่วมเป็นการเพิ่มทุนทางสังคมและช่วยเสริมสร้างให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้นสอดคล้องกับการปกครองตามหลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม^{๘๒}

เฉียบ ไทยยิ่ง ได้แสดงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ย่อมก่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้มากที่สุด เนื่องจากเกิดการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหา และสร้างความเจริญให้กับชุมชนหรือหมู่บ้านของตนผ่านกิจกรรม กระบวนการทำงานตามโครงการ

๒. การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นการสะท้อนถึงความจริงใจของรัฐที่มีต่อการสนับสนุนให้ประชาชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจ และกำหนดชะตากรรมของท้องถิ่นของตน

๓. เป็นช่องทางสะท้อนปัญหาความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่นได้ถูกต้องตรงประเด็น

๔. เป็นการสร้างฉันทามติร่วมกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจเนื่องจากการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันภายในกลุ่ม

๕. เป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เพราะในกระบวนการมีส่วนร่วมย่อมจะต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้และข้อคิดเห็นระหว่างกัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นเสมือนเวทีในการเรียนรู้ที่มีประโยชน์อย่างมาก

๖. เป็นการสนับสนุนการพัฒนาความรักท้องถิ่นและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นในพฤติกรรมของประชาชนในท้องถิ่น

๗. ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงาน อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาที่จัดทำขึ้นในหมู่บ้าน และจะช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐในการดูแลบำรุงรักษา^{๘๓}

ณรงค์ อภัยใจ ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้คือ

๑. เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าการไม่มีส่วนร่วม กล่าวคือ เมื่อบุคคลได้เข้ามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางด้านการเปลี่ยนแปลงแล้ว จะเกิดการยอมรับมากกว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากบุคคลคนเดียวหรือกลุ่มเดียว เช่น ผู้บริหารพยายามให้มีการเปลี่ยนแปลงในองค์กรที่มีผลกระทบต่อพนักงาน โดยที่พนักงานไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตั้งแต่ต้นก็จะเกิดแรงต่อต้านจากพนักงาน

๒. ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชามีความราบรื่นและเกิดการปฏิสัมพันธ์กันในทางที่ดี

๓. ก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างพนักงานกับองค์กร อันเนื่องมาจากการมีความรู้สึกที่ตนเองมีคุณค่าในการร่วมตัดสินใจขององค์กร

๔. เกิดความไว้วางใจฝ่ายบริหารมีมากขึ้น ความรู้สึกไว้วางใจเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

๕. การบริหารผู้ใต้บังคับบัญชาง่ายขึ้น เนื่องจากเกิดการยอมรับในการเปลี่ยนแปลงและยอมรับในอำนาจของผู้บริหารมีมากขึ้น

๖. การติดต่อสื่อสารจากเบื้องล่างสู่เบื้องบนดีขึ้น

^{๘๒} อรรถัย กักผล, คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น, หน้า ๒๖ – ๒๘.

^{๘๓} เฉียบ ไทยยิ่ง, องค์การและการจัดการกรุงเทพมหานคร, (สถาบันราชภัฏพระนคร, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑.

๗. การตัดสินใจของฝ่ายบริหารมีคุณภาพมากขึ้น
๘. การสร้างทีมงานที่มีคุณภาพการมีส่วนร่วมช่วยปรับปรุงทีมงานให้ดีขึ้น ทีมงานมีความร่วมมือกันในการกำหนดเป้าหมายและการดำเนินงานให้บรรลุตามเป้าหมาย^{๔๔}

๒.๔.๖ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีการจูงใจของมาสโลว์ (Maslow's Theory of Motivation) สมมุติฐานของทฤษฎีนี้คือ

๑. เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความต้องการมากมาย และไม่มีที่สิ้นสุด
๒. สามารถจัดลำดับความต้องการเหล่านั้นตามความสำคัญได้เป็นขั้นๆ
๓. มนุษย์จะแสวงหาความต้องการที่มีความสำคัญหรือความจำเป็นมากกว่าก่อนเสมอ
๔. เมื่อได้ในสิ่งที่ต้องการแล้ว ความจำเป็นหรือความต้องการนั้นจะหมดไป
๕. จะเริ่มสนใจในความต้องการที่มี ความสำคัญเป็นอันดับรองลงมา ลำดับขั้นของความ ต้องการ หรือความจำเป็น เรียงตามลำดับดังนี้

๑) ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Survival Need) ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

๒) ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (Safety and Security Needs) ได้แก่ ความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูกขโมยทรัพย์สิน หรือความมั่นคงในการทำงาน และการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

๓) ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

๔) ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (Self-Esteem Needs) ได้แก่ ภาวะภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องหนึ่งที่จะได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเอง ในเรื่องความสามารถ และความสำคัญของบุคคล

๕) ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการในระบบสูงสุดที่อยากจะให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิดของตนเอง เพื่อจะพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความต้องการนี้ จึงเป็นความต้องการพิเศษของบุคคล ที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุด^{๔๕}

มนุษย์ทุกคนล้วนมีความต้องการพื้นฐานตามลำดับขั้น โดยเฉพาะความต้องการในลำดับขั้นที่ ๓ นั่นคือ ความต้องการความรักและการยอมรับจากคนในสังคมหรือในชุมชน และในลำดับขั้นที่ ๔ คือความต้องการความนับถือยกย่องและสถานะจากสังคม ความต้องการเหล่านี้ผลักดันให้มนุษย์เข้าไปมีส่วนร่วมในสังคมในการดำเนินกิจกรรมหรือมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ซึ่งจะให้เกิดการยอมรับจากสังคมและได้รับการยกย่องจากสังคมตามมา

^{๔๔}ณรงค์ อภัยใจ, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของโรงเรียนบ้านเมืองกีด อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่”, การศึกษาอิสระการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙).

^{๔๕}สุวัฒน์ ศิรินิรันดร์ และ ภาวนา สายชู, MBA Handbook : คู่มือสำหรับนักบริหาร และนักศึกษาปริญญาโท, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : ออฟเซ็ท จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๕ – ๒๔๗.

ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion) Maslow (มาสโลว์) กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือ และการกระทำซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน และถ้าจะให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม^{๘๖}

อำนาจ อนันตชัย ได้กล่าวว่า การที่ประชาชนไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือองค์กรประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆจะต้องทำให้เกิดความเชื่อว่าการกิจกรรมนั้นๆ มีประโยชน์และประสงค์ที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งการเกลี้ยกล่อมเป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยให้บุคคลเกิดความเชื่อ และประสงค์ที่จะร่วมกิจกรรมต่างๆ ซึ่งได้ให้ข้อเสนอว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อให้ผู้ถูกเกลี้ยกล่อมกระทำในสิ่งที่พึงประสงค์ และผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการเกลี้ยกล่อม เพื่อให้เกิดความเชื่อโดยจะต้องคำนึงถึงระดับความรู้ของผู้ถูกเกลี้ยกล่อมเวลาและสถานที่ด้วย ซึ่งหลักการเกลี้ยกล่อมว่า จะต้องอาศัยพฤติกรรมของมนุษย์ สัญชาตญาณ การศึกษาอบรม และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัวคนเราและการเกลี้ยกล่อมจะได้ผลดีต้องสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับความต้องการของผู้ถูกเกลี้ยกล่อมซึ่งความต้องการของคน^{๘๗}

การเกลี้ยกล่อมมวลชนนั้น สร้างให้เกิดความเชื่อถือซึ่งมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งในการปฏิบัติงานและทำให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในชุมชนมากยิ่งขึ้น

ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale) คนเรามีความต้องการทางกายและใจถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดี ผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากว่า ขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่างๆ นั่นเอง การจะสร้างขวัญให้ดี ต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตาม ถ้าคนทำงานมีขวัญดี จะเกิดสำนึกในความรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคลและขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเป็นไปได้ว่าขวัญของคนเราโดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดีย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน^{๘๘}

^{๘๖}อดิน รพีพัฒน์, การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๗ - ๘, อ้างถึงใน ยุพาพร รูปงาม, “การมีส่วนร่วมของข้าราชการ สำนักงานงบประมาณในการปฏิรูประบบราชการ”, ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕).

^{๘๗}อำนาจ อนันตชัย, การระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท, สาขาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิศิตอริเพาเวอร์พอยท์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๒.

^{๘๘}อดิน รพีพัฒน์, การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า ๘.

การสร้างขวัญกำลังใจถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินการร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้การดำเนินงานต่างๆ เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพราะฉะนั้นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน มีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น และร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเป็นการสร้างขวัญกำลังใจที่ดีร่วมกัน ทำให้ประชาชนในชุมชนมีแรงผลักดันที่จะดำเนินงานต่างให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ทฤษฎีสร้างความรู้สึกราชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัยประการหนึ่งที่น่าสู่การมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้สึกราชาตินิยมให้เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดีผูกพันต่อท้องถิ่น^{๘๙}

การสร้างความรู้สึกราชาตินิยมนั้นทำให้ประชาชนในชุมชนในสังคมมีความรู้สึกที่จะกระทำสิ่งต่างๆ ร่วมกันเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน แก่สังคม และแก่ประเทศชาติ เพราะทำให้เกิดความภาคภูมิใจในชาติ และความรู้สึกผูกพันต่อท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่ ทำให้เกิดการเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน ที่ตนอาศัยอยู่

ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้ เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญ ของการร่วมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมิทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิด ริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดีย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง^{๙๐}

ผู้นำถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินงานต่างๆ ในชุมชนหรือในสังคม เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนเพื่อที่ดำเนินงานต่างๆ ให้บรรลุเป้าหมายของชุมชนร่วมกัน ทั้งนี้เมื่อได้ผู้นำที่ดี ก็จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่ดีต่อไป

ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method) การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือ เป็นวิธีหนึ่งที่ยั่งยืนเพราะใช้กฎหมาย ระเบียบ แบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างใดก็ตาม ผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุดในเรื่องการใช้บริหารเพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจไม่มีใครบังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหาร เป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มความคาดหวังผลประโยชน์^{๙๑}

การใช้ระบบบริหารนั้นส่งเสริมการมีส่วนร่วม เพราะระเบียบต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานร่วมกันของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการการกระจายอำนาจส่งผลให้เกิดการ

^{๘๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๙๐}อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

^{๙๑}อ้างแล้ว, หน้า ๑๙.

มีส่วนร่วมของคนในชุมชนมากขึ้นเพราะงานต่างๆ ได้กระจายหน้าที่กันออกไปตามความเหมาะสม และความถนัดของแต่ละบุคคล

๒.๔.๗ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม

หลักธรรมที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ได้แก่

อปปริหานิยธรรม ๗ ของกษัตริย์วัชชี หรือ วัชชีอปริหานิยธรรม ๗ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือชุมชน

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึง ทำข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม

๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งที่ควรรับฟัง

๕. บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหงหรืออดคร่าชื่นใจ

๖. เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗. จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ปูองกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึง บรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มาพึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก^{๓๒}

สาราณียธรรม ๖ ธรรม ๖ อย่างที่มีอุปการะมากเป็นไฉน ได้แก่ สาราณียธรรม ๖ คือ ดุริยผู้มีอายุทั้งหลาย

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม่นี่ก็เป็นสาราณียธรรม กระทำให้เป็นที่รัก ให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ๓

๒. ภิกษุเข้าไปตั้งวจีกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม่นี่ก็เป็นสาราณียธรรม ๓

๓. ภิกษุเข้าไปตั้งมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม่นี่ก็เป็นสาราณียธรรม ๓

๔. ภิกษุยอมแบ่งปันลาภอันประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรมโดยที่สุดแม้มาตราว่าอาหารอันนับเนื่องในบาตร คือ เฉลี่ยกันบริโภคกับเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้มีศีลทั้งหลาย แม่นี่ก็เป็นสาราณียธรรม ๓

^{๓๒} อ.ส.ต.ด.ก. (ไทย) ๒๓/๑๐/๑๘.

๕. ภิกษุเป็นผู้มีศีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ในศีลอันไม่ขาด ไม่ทะลุไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว อันตณหาและทิฐิ ไม่แต่ละต้องแล้ว เป็นไปเพื่อสมาธิแม้นี้ก็ป็นสาราณียธรรม ฯ

๖. ภิกษุเป็นผู้มีทฐิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ในทฐิอันประเสริฐ นำออกจากทุกข์ นำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบ แม้นี้ก็ป็นสาราณียธรรม กระทำให้เป็นที่รัก ให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกันเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้มีอุปการะมาก ฯ^{๙๓}

สังคหัตถุ ๔ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักการสงเคราะห์ ได้แก่

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก วาจาตุดตัมน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

๓. อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๙๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในสังคมพุทธ คือ การที่พุทธศาสนิกชนจะต้องส่วนเข้ามาช่วยเหลือสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ให้มีความสงบสุข ดังนั้นการเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม กล่าวคือ

๑. คนมีคุณแก่ส่วนรวม สมาชิกที่ดีของสังคมจะเป็นผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

๑.๑ มีหลักพรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่างคือ มีเมตตา คือ ความรักความปรารถนาดี มีไมตรีจิตที่ดี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข มีความกรุณา คือ ความสงสาร อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง มีมุทิตา คือ ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงาม ประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วยส่งเสริมสนับสนุน และมีอุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง มองตามความเป็นจริง ไม่เอนเอียง หรือมีอคติ เป็นต้น

๑.๒ บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีที่เรียกว่า สังคหัตถุ ๔ อย่างคือ ทาน คือการให้ ความ

^{๙๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๒๒/๓๐๐ - ๓๐๑.

^{๙๔}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖).

เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ หุ่น หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา แก่เพื่อนร่วมสังคม ปิยวาจา คือ เจรจาอ่อนหวาน พูดคำที่สุภาพ อ่อนโยนและเป็นคำที่มีประโยชน์ที่ผู้ฟังได้ฟังแล้วชื่นใจ สบายใจเห็นประโยชน์ในคำพูดนั้น พูดให้กำลังใจ เป็นต้น อัตถจริยา คือ การบำเพ็ญตนให้เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น ได้แก่ การไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่เพื่อนมนุษย์ และไม่นิ่งดูตายเมื่อผู้อื่นขอความช่วยเหลือ การสนับสนุนในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ในสังคม และ สมานัตตา คือ การปฏิบัติตนสม่ำเสมอ ไม่ถือตัว ไม่หยิ่งจองหองในเมื่อได้มีฐานะซึ่งได้แก่ การให้ความนับถือเพื่อนมนุษย์ ผู้มีฐานะศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับตน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามบุคคลที่ด้อยกว่าตน เป็นต้น

๒. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน ซึ่งจะช่วยให้หมู่ชนอยู่ร่วมกันด้วยดี มีธรรม คือหลักความประพฤติ ดังนี้

๒.๑ พึ่งตนเองได้ คือทำตนให้เป็นพึ่งของตนได้ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระถ่วงหมู่คณะ หรือหมู่ญาติ ด้านการประพฤติธรรมสำหรับสร้างที่พึ่งตนเอง เรียกว่า นาถกรณธรรม ๑๐ ประการคือ มีศีล คือประพฤติดีมีวินัย มีพหุสัจจะ คือมีการศึกษาเล่าเรียนมาก มีกัลยาณมิตตตา คือรู้จักคบคนดี มีโสวจิตตสา คือเป็นคนพูดง่าย ไม่กระด้างดื้อรั้น มีกิงกรณียสุ ทักขตา คือ เอาใจใส่ช่วยเหลือกิจการของหมู่คณะ มีธรรมกามตา คือ เป็นผู้ใฝ่ศึกษาหลักธรรม สิ่งดีงามทั้งหลาย มีวิริยารัมภะ คือมีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน มีสันตุณฐี คือมีความรู้จักพอ ไม่โลภมาก มีสติ คือมีสติมั่นคง มีความรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลา และมีปัญญา คือเป็นผู้เข้าใจถึงเหตุผล รู้ดีรู้ชั่ว เป็นต้น

๒.๒ อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัวพึงปฏิบัติหลักการอยู่ร่วมกัน ที่เรียกว่า สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) มี ๖ ประการคือ มีเมตตาทายกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งทายกรรมประกอบด้วย เมตตา นั่นคือ การอยู่ด้วยกันด้วยการกระทำดีต่อกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน แต่มุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือกัน เพื่อความผาสุกร่วมกัน เป็นต้น มีเมตตาวจีกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา คือใช้หลักการพูด โดยการเจรจาให้เข้าใจกัน ไม่กล่าวร้ายเสียดสีกัน เป็นต้น มีเมตตามโนธรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา คือการไม่คิดทำร้ายซึ่งกันและกัน มีความซื่อสัตย์เคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีจิตเมตตาต่อกัน เป็นต้น แบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้มาด้วยความชอบธรรมแก่เพื่อนร่วมสังคม ได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งในด้านอาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคเครื่องมือการเกษตร ตลอดจนวิทยาการความรู้ต่างๆ ให้แก่เพื่อนร่วมสังคม รวมตลอดถึงการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ไม่ทำลายระบบนิเวศน์สิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดผลกระทบมวลมนุษย์ เป็นต้น รักษาความประพฤติ(ศีล) เสมอกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันอย่างให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีความเสมอภาคกัน และมีความเห็นร่วมกัน ไม่วิวาทเพราะมีความเห็นผิดกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันจะต้องยอมรับในกฎกติกาทางสังคมที่กำหนดไว้ ไม่กระทำตนเสมือนว่าเป็นการฝ่าฝืนมติของสังคม ไม่เอา رأดเอาเปรียบกันหรือข่มเหงกีดกันผู้อื่น มีแต่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

๓. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี สมาชิกของรัฐผู้มีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตย พึงรู้หลักและปฏิบัติ ดังนี้

๓.๑ รู้หลักอธิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการคือ อัตตอธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ ฝ่ายที่เป็น กุศลในด้านนี้คือ การเว้นจากการทำความชั่ว มุ่งทำความดีด้วยการเคารพตนเอง โลกอธิปไตย ถือโลก เป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทา สรรเสริญ เป็นต้น ฝ่ายที่เป็น กุศลได้แก่ เว้นจากการทำความชั่ว มุ่งทำความดีด้วยการเคารพเสียงของชนหมู่มาก และธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยการคำนึงถึงสิ่งที่ได้ศึกษา ได้ตรวจสอบข้อเท็จจริง และยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การรู้จักพิจารณาอย่างถ่องแท้ ตามกำลังสติปัญญา และมุ่งคิดพิจารณาด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นไปโดยชอบ ธรรม และเพื่อความดีงาม ตามหลักโดยทั่วไป ได้แก่ การรู้จักเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา และ ข้อบังคับทางสังคมหรือองค์กรนั้นๆ ดังนั้นหากเราต้องการถือเอาความถูกต้องเป็นใหญ่ จะต้องยึดหลักของธรรมาธิปไตย โดยมีได้ถือตนหรือถือโลกเป็นใหญ่

๓.๒ มีส่วนในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการมีส่วนร่วมรับผิดชอบที่จะช่วย ป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียวที่เรียกว่า อปริหานิยธรรม คือ หมั่นประชุม กันเนื่องนิยม พร้อมเพรียงกันประชุม ไม่ทำตามอำเภอใจตนเอง ให้เกียรติผู้รู้ผู้มีประสบการณ์ให้ เกียรติและคุ้มครองสตรียุคเคารพสักการะโบราณสถาน และดูแลรักษาผู้ทรงศีล^{๔๕}

สรุป การมีส่วนร่วม (Participation) จึงเป็นกระบวนการที่ประชาชนในชุมชนเข้ามามี ส่วนในการคิด การตัดสินใจการวางแผนดำเนินเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเองเพื่อให้สังคมของ ตนเองนั้นมีการพัฒนาไปในทางที่ดียิ่งขึ้นไป การมีส่วนร่วมในลักษณะคือคนในชุมชนนั้นรู้สึกรู้ว่าเป็น เจ้าของร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินตรวจสอบและร่วมรับผิดชอบ รวมถึงมีส่วนร่วมในการร่วม รับผลประโยชน์และโทษที่เกิดขึ้น โดยการมีส่วนร่วมนั้น มี ๔ ด้าน คือการมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ

๑. การมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน เพื่อประโยชน์ของชุมชนและประชาชนในชุมชนนั้นๆ

๒. การมีส่วนร่วมด้านการร่วมวางแผน หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด การ วางแผน และร่วมกันตัดสินใจเพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมบางอย่างให้สำเร็จร่วมกัน

๓. การมีส่วนร่วมด้านการได้รับประโยชน์ หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนได้รับสิ่งที่เป็น ประโยชน์ต่อชุมชน เช่น โอกาสในการได้รับความช่วยเหลือ โอกาสในการพัฒนา สาธารณูปการ พื้นฐาน เป็นต้น

๔. การมีส่วนร่วมด้านติดตามผลและประเมินผล หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนใน การประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินงานของชุมชน และมีส่วนในการติดตามผลของการดำเนินงานใน ชุมชน ว่าเป็นไปในแนวทางใดมีประสิทธิภาพมากเพียงใด

๒.๔.๘ การมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาภาพแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมของชุมชนตามแนวชายแดน จังหวัดเชียงราย เป็น การพัฒนาที่ส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยตรง และมีผู้ให้ความหมาย ดังต่อไปนี้

^{๔๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/fon๕๔๘๑๑๓๖๐๕๗/hnwy-thi-๔/๔-๕>, [๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๓].

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน ภายใต้กฎหมายเดียวกันมีความสนใจในเรื่องต่างๆ คล้ายหรือร่วมกัน^{๙๖}

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ^{๙๗} ให้ความหมายของชุมชนว่า คือ ประสพการณ์ ความรู้สึก และความสัมพันธ์ซึ่งไม่สามารถกำหนดทางภูมิศาสตร์หรือ โดยกฎหมายที่เป็นทางการแต่เป็นสิ่งที่ประชาชนรู้สึกว่าเป็นสมาชิกอยู่ เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนและคนกับกลุ่มคน ชุมชนอาจจะมีขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ อาจเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และอาจจะเข้มแข็งหรือเสื่อมสลายลงได้

พินิจ ลาภธนานนท์^{๙๘} ได้ให้ความหมายว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากการมีความเชื่อว่าการพัฒนานั้นดีที่สุดในความถาวรที่สุดซึ่งเกิดมาจากพลังและความสามารถของประชาชนที่ประสานกำลังกันเพื่อพัฒนารวมถึงเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุดในการวางแผนพัฒนาชุมชนของตนเองและพัฒนาได้ตรงตามความต้องการของประชาชนส่งผลให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา”

ศรีศักร วัลลิโภดม^{๙๙} ได้ให้ความหมายของชุมชนและท้องถิ่นไว้ดังนี้

ชุมชน หมายถึง จำนวนของครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันเป็นหมู่ๆ เช่น หมู่หนึ่ง หมู่สอง ทำนองนั้น แม้ว่าจะมีชื่อเดียวกัน เช่น บ้านหนองขาว บ้านโคกโพธิ์ เป็นต้น

ท้องถิ่น หมายถึง หลายชุมชน หลายหมู่บ้าน ที่อยู่ในเขตการปกครองเดียวกันระดับตำบลและอำเภอ

สายทิพย์ สุกติพันธ์^{๑๐๐} ได้ให้ความหมายว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกพัฒนาจากการพัฒนาโดยภาครัฐมาเป็นประชาชนมีบทบาทหลักในการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงหมายถึง การทำให้เกิดอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้กับประชาชนน้อยที่สุดประชาชนต้องมีส่วนร่วมช่วยในการวางแผนต่างๆ

พาลาภ สิงหเสนี^{๑๐๑} ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนนั้นมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ตัดสินใจพัฒนาการเรียนรู้

^{๙๖}ไพรัตน์ เดชะรินทร์, **ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๒.

^{๙๗}United Nation Development Programme (UNDP, 2003) (Thailand Human Development Report 2003 Bangkok), p 13.

^{๙๘}พินิจ ลาภธนานนท์, **พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานกับการพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเอง**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๐.

^{๙๙}ศรีศักร วัลลิโภดม, **ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๐), หน้า ๙ - ๑๐.

^{๑๐๐}สายทิพย์ สุกติพันธ์, **อุดมการณ์พัฒนากับการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทยในปัญหาผู้นำกับการกำหนดนโยบายแห่งชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๙๒.

^{๑๐๑}พาลาภ สิงหเสนี, **การมีส่วนร่วมเพื่อคุณภาพชีวิตของชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาการแก้ปัญหาสารพิษในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

เพื่อแสดงออกถึงการตัดสินใจของตนเองและความต้องการของตนเองได้รวมถึงประชาชนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาในด้านต่างๆ

องค์การสหประชาชาติ^{๑๐๒} ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาว่า คือ การที่ประชาชนได้ก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน ในการที่จะจัดอันดับความสำคัญของการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น ซึ่งเป็นไปโดยเน้นที่การให้อำนาจตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนควรมีตั้งแต่ขั้นตอนของการเตรียมการจัดการ การวางแผน การควบคุมดูแล การใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการบริการ และการได้รับประโยชน์จากการบริหารชุมชน ทั้งนี้จะต้องตระหนักและสร้างจิตสำนึกให้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และการใช้ประโยชน์จะต้องไม่เป็นการเบียดบังทำลายสิ่งแวดล้อม และควรให้ความสำคัญในรูปแบบของการรวมกลุ่มมากกว่าลักษณะของบุคคล^{๑๐๓}

ทั้งทางสมาคมนานาชาติเพื่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมีการให้ความหมายของคำนิยามหลักการของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้^{๑๐๔}

๑. ประชาชนควรมีโอกาสแสดงความคิดเห็นในการตัดสินใจอันเกี่ยวข้องกับการกระทำที่มีผลกระทบต่อชีวิตของคนในชุมชน

๒. การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึงคำสัญญาที่จะเปิดโอกาสให้ข้อเสนอแนะของประชาชนที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ

๓. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนสื่อสารเข้าถึงจุดสนใจ (Interests) ต่างๆ ของผู้มีส่วนร่วมและสนองตอบความต้องการในกระบวนการของผู้มีส่วนร่วมทั้งหมด

๔. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนแสวงหาและเอื้อให้เกิดการเข้าร่วมของประชาชนที่จะได้รับผลกระทบ

๕. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนำผู้มีส่วนร่วมเข้าพิจารณาว่าประชาชนจะมีส่วนร่วมได้อย่างไร

๖. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ผู้เข้าร่วมมีข้อมูลที่ประชาชนต้องการเพื่อใช้ในการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

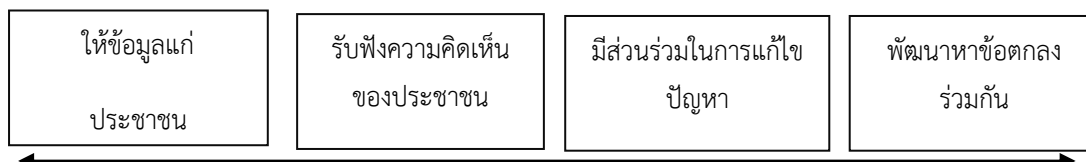
๗. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนสื่อสารกับผู้เข้าร่วมถึงวิธีการที่ความคิดเห็นของประชาชนจะมีผลต่อการตัดสินใจอย่างไร

^{๑๐๒}United Nation Organization, United Nation Department of Internation Economic and SocialAffair, Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Actionand Nation Development, (Report of The Meeting for The Adhoc Group of Expert.), (ZNew York : United Nation.United Nation, 1981), p 11.

^{๑๐๓}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖.

^{๑๐๔}อ้างอิงใน เครย์ตัน ๒๐๐๕/๒๕๕๒, หน้า ๔.

กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม^{๑๐๕}

๒.๔.๙ ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ชุมชนเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการเที่ยวโดยตรง การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจะมีส่วนให้การพัฒนาทางการท่องเที่ยวได้รับความร่วมมือจากชุมชนและช่วยลดความขัดแย้งด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวยังได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวโดยตรงทั้งการยกระดับคุณภาพชีวิต การได้รับผลตอบแทนจากการท่องเที่ยวสามารถนำกลับมาบำรุงรักษาพัฒนา และการจัดการแหล่งท่องเที่ยว เมื่อชุมชนเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวก็จะเกิดความหวงแหนและจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว หลักการมีส่วนร่วมของชุมชนมีหลายรูปแบบด้วยกันดังที่ Reid^{๑๐๖} ได้เสนอไว้ ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมของชุมชน คนในชุมชนควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนโดยไม่ได้ดำเนินการโดยผู้นำชุมชนหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหากแต่ทุกคนในชุมชนมีบทบาทร่วมกัน

๒. การมีส่วนร่วมของชุมชนควรเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมกันความรับผิดชอบในงานต่างๆ และจัดแบ่งไปตามผู้ที่มีความถนัดในด้านนั้นๆ ถือเป็นการกระจายอำนาจและความรับผิดชอบ รวมถึงเมื่อชุมชนมีกิจกรรมที่หลากหลายก็จะเป็นส่วนที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความกระตือรือร้นที่จะเข้ามีส่วนร่วม

๓. การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้เปิดกว้างและมีความเป็นสาธารณะมากขึ้น คนในชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนซึ่งเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

๔. ในการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่มีความคิดเห็นใดเป็นความคิดเห็นที่ผิดๆ ความคิดเห็นจะได้รับความเคารพ การมีส่วนร่วมของชุมชนจะเป็นส่วนสนับสนุนให้คนในชุมชนได้รับสิ่งที่ดีร่วมกัน

๕. การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้ความแตกต่างระหว่างกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนลดลง ทุกคนในชุมชนได้รับการยอมรับไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสีผิว อายุ เชื้อชาติ ผู้ที่มีส่วนร่วมในยุคแรก ระดับการศึกษา อาชีพ ชื่อเสียงส่วนบุคคล ความพิการ ศาสนา หรือปัจจัยอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนจะไม่มีการแบ่งแยกหรือที่เคยเกิดขึ้นในอดีตทำให้คนไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ ดังนั้นจึงมีการสนับสนุนให้คนชุมชนได้มีส่วนร่วมมากขึ้น

^{๑๐๕}อ้างถึงใน เครย์ตัน ๒๐๐๕/๒๕๕๒ น.๖ เรื่องเดียวกัน

^{๑๐๖}Reid N.J, *Communities Participation : How People Power Brings Sustainable Benefits to Communities*, (USDA Rural Development, Office of Community Development, 2000), p 2.

๖. การมีส่วนร่วมของชุมชนต้องเปิดกว้างและเปิดใจโดยไม่ควบคุมโดยหรือกลุ่มใด เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นผู้นำต้องไม่มีอคติและต้องเน้นการทำงานที่ให้คุณภาพสูงและกระบวนการการตัดสินใจต่างๆ ต้องเป็นกระบวนการที่เปิดกว้าง

นอกจากนี้ **บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา**^{๑๐๗} ได้กล่าวถึง ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวไว้ ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวของชุมชนอย่างแท้จริงคือ ชุมชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนของการพัฒนาการท่องเที่ยวทุกขั้นตอน ตั้งแต่ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาทางการท่องเที่ยว การร่วมคิดและหาวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว การร่วมวางแผนนโยบาย วางแผนตัดสินใจ คิดหาวิธีใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น ร่วมปฏิบัติตามนโยบายหรือแผนงานการจัดการท่องเที่ยวให้บรรลุเป้าหมายตามที่ได้กำหนดไว้ รวมถึงการติดตามควบคุม และประเมินผลแผนการจัดการท่องเที่ยวให้เป็นไปตามขั้นตอนที่วางไว้

๒. การมีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่นแบบไม่แท้จริง คือ การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเพียงแค่บางส่วนเท่านั้น โดยให้ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมร่วมในการปฏิบัติตามโครงการท่องเที่ยวที่ได้มีการวางแผนไว้แล้ว

ส่วนการจัดการท่องเที่ยวโดยมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นทางเลือกที่ตอบสนองและพัฒนาสู่กระบวนการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนได้ ภายใต้มิติต่างๆ ดังนี้

๑. มิติด้านสิ่งแวดล้อม ควรเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ การร่วมมือในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งจำกัดให้เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด

๒. มิติด้านการเมือง กิจกรรมนี้ควรเป็นส่วนหนึ่งของการรณรงค์การมีส่วนร่วมของประชาชนระดับล่าง โดยการสร้างกระบวนการวางแผนและการตัดสินใจในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

๓. มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม กิจกรรมนี้ควรสร้างสรรค์การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนต่างวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งการเท่าทันต่อวัฒนธรรมแบบเมืองที่เติบโตอย่างรวดเร็ว

๔. มิติด้านเศรษฐกิจ คือ การกระจายรายได้ ผลกำไรที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงชุมชนอย่างแท้จริง ประชาชนในพื้นที่ร่วมพัฒนาและควบคุมการเติบโตของการท่องเที่ยวภายในพื้นที่และรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งจะต้องอาศัยชุมชนเจ้าของพื้นที่เป็นหลัก เพื่อให้การมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีความสวยงามและนักท่องเที่ยวจะได้เกิดความประทับใจและนักท่องเที่ยวสามารถมาเที่ยวได้ การมีส่วนร่วมของชุมชนถือได้ว่า เป็นการให้ความสามัคคีซึ่งกันและกันก็ได้

^{๑๐๗}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๕.

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตฤทัย โกวรธนะกุล และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียนผลการศึกษา พบว่า ๑) อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงแบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ อัตลักษณ์ด้านพื้นที่ ด้านทรัพยากรของชาติพันธุ์ ด้านประเพณีและวัฒนธรรมด้านการบริหารจัดการของชุมชน ทั้งนี้ การสร้างต้นแบบเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบนฐานความเดิมแท้ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง คือ การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นภูมิสัญลักษณ์ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ในอดีตมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นขอบ การนำเสนอเรื่องราวของวิถีชีวิตกับการแต่งกายที่สะท้อนความเป็นพื้นถิ่น การแสดงทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เชื่อมโยงกับความเดิมแท้ของตัวตนแห่งชาติพันธุ์ ๒) การพัฒนาศักยภาพวิถีกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในการจัดการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์ พบว่า มี ๘ ด้าน ประกอบด้วย ด้านที่พัก ด้านการคมนาคม ด้านสิ่งดึงดูดใจด้านกิจกรรม ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัย ด้านสุขอนามัย และด้านการตลาดโปรแกรมการท่องเที่ยวที่เพิ่มกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ของชาติพันธุ์ต่างๆ ๓) การพัฒนาและการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของการท่องเที่ยวในกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงโดยการพัฒนาคลัสเตอร์การท่องเที่ยว ๓ กลุ่ม คือ ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจสินค้าที่ระลึก ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม ๔) การสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง โดยการกำหนดรูปแบบแบรนด์ โดยอาศัยศิลปะและวัฒนธรรมเกี่ยวกับการทอผ้าที่คล้ายกันของ ๘ ชนเผ่า นั่นคือ ทรงใจดายจะมีลักษณะคล้ายหมายเลข ๘ อันสื่อถึงวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงที่เชื่อมโยงทั้ง ๘ เผ่าไว้ด้วยกัน ๕) การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน คือการนำอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง มาดำเนินการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์โดยการกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยว เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ผ่านการสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน^{๑๐๘}

จิรวัดน์ พิระสันต์ และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก จากข้อมูลดังกล่าว ได้นำมาสู่แนวคิดการจัดการท่องเที่ยวแบบใหม่ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยการประชุม การสัมมนาและการปฏิบัติการหารือร่วมกันของภาคีที่เกี่ยวข้อง ในการการนำองค์ความรู้ในด้านวัฒนธรรมเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่น ดำเนินการ ประวัติความเป็นมา ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะการแสดงศิลปหัตถกรรม ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นอัตลักษณ์วัฒนธรรมของชุมชนมาใช้เพื่อพัฒนาระบบและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ที่พักแรม ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก และขายสินค้าพื้นเมือง รวมทั้งการพัฒนาสิ่งสิ่งพิมพ์ของข้อมูลสินค้า

^{๑๐๘}ตฤทัย โกวรธนะกุล และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”, รายงานการวิจัย, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗).

พื้นเมือง และข้อมูลเทศกาลและงานประเพณี เพื่อสะท้อนให้เห็นตัวตนและอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นของ
คนในชุมชนที่แท้จริง^{๑๐๙}

ณัฐินี ทองดี และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของ
แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยว
ประเทศไทย ลาว และเวียดนาม ผลการวิจัย แบ่งออกได้ ๒ มิติ คือ

๑. มิติของชุมชนหรือผู้ให้บริการทางการท่องเที่ยว (Supply Side) พบว่า การยกระดับ
ขีดความสามารถและกลไกทางการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมพื้นที่
ลุ่มน้ำโขงชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย จำเป็นต้องอาศัยกลไกสำคัญ ๓ กลไก คือ
กลไกด้านคนหรือทรัพยากรมนุษย์คือ สมาชิกในชุมชนท่องเที่ยวและเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน
กลไกด้านการจัดการคือ การพัฒนาให้มีเครือข่ายและอาศัยเครือข่ายในการจัดการตลาดร่วมกัน รวมไปถึงการกำหนดให้มีแผนการจัดการเครือข่าย แผนการจัดการตลาดที่ชัดเจนสมบูรณ์เพื่อเป็นแนวทาง
ในการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพของเครือข่าย และกลไกสุดท้าย คือ กลไกด้านงบประมาณเพื่อ
ใช้ในการขับเคลื่อนเครือข่ายสำหรับการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ของ
เครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนในการจัดการตลาดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง และเพื่อสร้าง
กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดก
วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการพัฒนาใน ๒ ด้าน คือ ด้านการจัดการเครือข่าย และด้าน
การจัดการตลาด ซึ่งอาศัยแนวคิดการพัฒนา ๓ มิติ คือ มิติความรู้ มิติความคิด และมิติของการมีส่วนร่วม
ร่วมในการจัดการท่องเที่ยวและการจัดการตลาดการท่องเที่ยว

๒. มิติของนักท่องเที่ยวหรือผู้รับบริการทางการท่องเที่ยว (Demand Side) พบว่า
พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวไทย ต่างประเทศ ลาว และเวียดนามมีความแตกต่างกัน สำหรับความ
ต้องการของนักท่องเที่ยวพบว่า โดยส่วนใหญ่มีความต้องการความเป็นมิตรไมตรีและการให้บริการ
ของคนท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับภาพลักษณ์และการรับรู้ของนักท่องเที่ยวที่ว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชน
อีสาน มีภาพลักษณ์ที่ชัดเจนเรื่องของคนอีสาน มิตรไมตรี และสำหรับนักท่องเที่ยวชาวลาวส่วนใหญ่มี
การรับรู้เรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชนในอีสานเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรม สำหรับนักท่องเที่ยว
เวียดนามมีการรับรู้ต่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอย่าง หลากหลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^{๑๑๐}

วิระพล ทองมา และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่าง
ยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อนอำเภอฟางจังหวัดเชียงใหม่ผลการประเมินศักยภาพของ
ชุมชนทำให้ทราบว่าชุมชนชาวจีนยูนาน (บ้านยาง) นั้นมีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง
วัฒนธรรมในระดับมากทั้งนี้เนื่องจากในพื้นที่ของชุมชนเป็น ที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์โรงงานหลวงที่ ๑
(ฝาง) ซึ่งถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living SITE Museum) โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนและคนภายใน

^{๑๐๙}จิรวัฒน์ พิระสันต์ และคณะ, “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดย
ชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^{๑๑๐}ณัฐินี ทองดี และคณะ, “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม
ลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม”, รายงาน
การวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗.

ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการนำเสนอเรื่องราวประวัติความเป็นมาภูมิปัญญาความรู้และประสบการณ์ผ่านทางนิทรรศการวัตถุที่สะสมมาตั้งแต่อดีตหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ควบคู่ไปกับ “โรงงานสีเขียว” ที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ที่ปรารถนาให้พิพิธภัณฑ์ในชุมชนบ้านยางเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่เชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรมนั่นเอง

ชุมชนชาวจีนยูนานบ้านยาง ยังคงรักษาเอกลักษณ์ด้านความเชื่อและค่านิยมตามวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนมาตั้งแต่บรรพบุรุษอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งนักท่องเที่ยวไม่จำเป็นต้องเดินทางไปไกลถึงประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่สามารถศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตแบบชาวจีนยูนานได้ในชุมชนบ้านยางแห่งนี้ตั้งแต่สภาพของบ้านเรือนการแต่งกายการใช้ภาษาพูดการใช้ภาษาเขียนหรือแม้แต่การประกอบอาหารที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวจีนอย่างแท้จริงนอกจากนี้ชุมชนบ้านยางยังได้มีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยวทั้งทางด้านที่พักแบบโฮมสเตย์ ซึ่งนักท่องเที่ยวจะมีโอกาสได้สัมผัสบรรยากาศของพี่น้องชาวจีนที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขภายใต้ความหลากหลายของศาสนาและความเชื่อโดยเฉพาะศาลเจ้า เจ้าแม่กวนอิม พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และอิสลาม เป็นต้น การได้ชิมและรับประทานอาหารเพื่อสุขภาพอันเลิศรสของชาวจีนเช่นสูก์ยูนานชาหมุหมั่นโถและไก่ดาตุ๋นยาจีน เป็นต้น

สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนนั้น ผู้ให้ข้อมูลรายงานว่ามีส่วนร่วมในระดับมากในกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมทางความคิด (ความเชื่อและค่านิยม) และวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาชีพและวิถีชีวิตประจำวัน) ส่วนด้านวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาหารและพืชสมุนไพร) รวมทั้งด้านวัฒนธรรมทางวัตถุ (ศิลปะและหัตถกรรม) นั้นผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมในระดับปานกลางเท่านั้น^{๑๑๑}

ธเนศ ศรีสถิต และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ผลการวิจัยพบว่า

๑) ด้านบริบทชุมชนและนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน พบว่าได้มีการสืบทอดวัฒนธรรมด้านการเลือกบริเวณพื้นที่ตั้งชุมชนและแหล่งน้ำ รวมถึงภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับความเชื่อ มาจากบรรพบุรุษซึ่งเป็นกลุ่มคนลาวที่ได้อพยพมาจากเมืองจำปาศักดิ์ในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ลาวล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓

๒) ด้านสถานการณ์การท่องเที่ยวในเขตพื้นที่พระธาตุนาดูน พบว่ามี

(๑) จุดอ่อน คือ แหล่งท่องเที่ยวขาดระบบการบริหารจัดการ

(๒) ด้านจุดแข็ง คือ มีองค์พระธาตุนาดูนซึ่งเป็นพระธาตุที่มีชื่อเสียง

(๓) ด้านโอกาส คือ มีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและเป็นที่รู้จักของคนในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง เช่น กู่สันตรัตน์ กุ๋นน้อย

^{๑๑๑}วีระพล ทองมา และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ฮ่องสอน อำเภอดอยหลวง จังหวัดเชียงใหม่”, รายงานผลการวิจัย, (คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔).

(๔) ด้านอุปสรรค คือ แหล่งท่องเที่ยวตั้งอยู่ไกลจากจังหวัดมหาสารคาม การเข้าถึงค่อนข้างไม่สะดวก

๓) ด้านศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว พบว่ามีแหล่งท่องเที่ยว ๔ กลุ่ม โดยเรียงลำดับจากศักยภาพในระดับมากไปหาศักยภาพในระดับน้อย ได้แก่

- (๑) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านศาสนาและความเชื่อ
- (๒) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านเศรษฐกิจชุมชน
- (๓) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรม
- (๔) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ

๔) บทเรียนด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลพระธาตุ พบว่า แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม โดยกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านจะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ๓ ส่วน

(๒) ขั้นตอนการอนุมัติและการดำเนินโครงการด้านท่องเที่ยว โดยให้ยึดและปฏิบัติตาม โครงสร้างการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลพระธาตุและชุมชนตำบลพระธาตุ

๕) ด้านศักยภาพของชุมชนในด้านการมีส่วนร่วมของผู้ตำบลชุมชนและชุมชน ๘ หมู่บ้าน ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลพระธาตุ พบว่า ผู้นำชุมชนและชุมชนทั้ง ๘ หมู่บ้านมีศักยภาพในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอยู่ในระดับมาก - มากที่สุด โดยเรียงลำดับจากด้านที่นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในระดับมากไปหาในระดับน้อย ได้แก่

- (๑) ด้านการให้บริการของบุคลากรในชุมชน
- (๒) ด้านกระบวนการ ขั้นตอนการให้บริการ
- (๓) ด้านวิทยาผู้ให้บริการของชุมชน
- (๔) ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก
- (๕) ด้านที่พักแรม ความพร้อมของห้องประชุมและอาหาร
- (๖) ด้านสถานที่ท่องเที่ยว

๖) ด้านรูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวบนฐานนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลพระธาตุ ตามหลักการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน พบว่า ชุมชนตำบลพระธาตุมีฐานการท่องเที่ยวอยู่ ๔ ฐาน ดังนั้นจึงทำให้รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ต้องมียุทธศาสตร์ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) รูปแบบการท่องเที่ยวที่เป็นเอกลักษณ์และแบบเฉพาะของชุมชนตำบลพระธาตุ คือ ๑. ประวัติศาสตร์ ๒. วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ๓. อาชีพและวิถีชีวิต ๔. นิเวศวัฒนธรรม

(๒) การบริหารจัดการงบประมาณเนื่องในกิจกรรมการท่องเที่ยว

(๓) ผลกระทบจากกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ส่งผลต่อชุมชน

(๔) การดำเนินงานและจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวของบุคลากรในชุมชนตำบลพระธาตุ^{๑๑๒}

พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า จังหวัดปทุมธานีมีทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงโดดเด่นด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวมอญด้านประวัติศาสตร์ด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุได้แก่วัดมอญเตาโองอ่างเครื่องปั้นดินเผาตุ่มสามโคกตลอดจนด้านประเพณีเทศกาลได้แก่งานสงกรานต์งานแห่เสาหงส์ธงตะขาบและวิถีชีวิตของชุมชนชาวมอญได้แก่อาหารการกินการแต่งกาย

แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานีควรเน้นการพัฒนาคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง

แนวทางการพัฒนาด้านกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนชาวมอญควรพัฒนาด้านการคมนาคมโดยการปรับปรุงถนนและพัฒนาเส้นทางเดินเท้าไปสู่แหล่งท่องเที่ยวให้เชื่อมโยงถึงกันตลอดจนพัฒนาด้านบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกโดยการให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวกับนักท่องเที่ยวควบคู่กับการให้ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ^{๑๑๓}

จุฑารัตน์ เจือจัน ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด ผลการศึกษาพบว่า การจัดการท่องเที่ยวของบ้านน้ำเขียวเริ่มต้นในปี พ.ศ.๒๕๔๗ โดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นหลัก ด้วยจุดเด่น คือ ระบบป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ และมีการนำวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวมุสลิมในชุมชนบ้านน้ำเขียวเข้าไปร่วมในการท่องเที่ยวของชุมชน แต่ยังขาดข้อมูลองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชนบ้านน้ำเขียว ที่มีผู้คนทั้งมุสลิม ไทย และจีน อยู่ร่วมกันด้วยดีมาช้านาน และด้วยความเป็นชุมชนเก่าที่มีประวัติพัฒนาการมายาวนาน จึงทำให้มีทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สามารถนำไปต่อยอดสู่การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีอยู่ก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจชุมชนภาคภูมิใจ และธำรงรักษาวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเอาไว้ได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน^{๑๑๔}

ปรัชญาพร พัฒนาผล ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี ผลการศึกษาพบว่า ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นต่อการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน คือ เห็นด้วยและพร้อมให้การสนับสนุนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมเนื่องจากการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวจะมีส่วนช่วยให้ชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวในเขตเทศบาลเมือง

^{๑๑๒}ธเนศ ศรีสถิต และคณะ, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

^{๑๑๓}พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

^{๑๑๔}จุฑารัตน์ เจือจัน, “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๕).

เพชรบุรี รวมไปถึงศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของเพชรบุรี จะเป็นที่ยึดมั่นมากขึ้น คนในชุมชนเกิดความรู้สึกรักภาคภูมิใจในตนเอง ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ภายในชุมชน ทั้งนี้ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นว่าการท่องเที่ยวอาจจะส่งผลกระทบในแง่ของมลภาวะทางเสียงและขยะที่จะเกิดจากการท่องเที่ยว โดยตัวแทนชุมชนมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวในทุกขั้นตอนไม่ว่าจะเป็น ขั้นตอนการวางแผนพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว การบริหารจัดการทางการท่องเที่ยว การให้บริการทางการท่องเที่ยว การให้ข้อมูลและความรู้ด้านวิถีชุมชนแก่นักท่องเที่ยว รวมไปถึงด้านบริการขนส่ง^{๑๑๕}

ทิพาพร ไตรบรรณ ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์กรณีศึกษาหมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษา พบว่า (๑) นโยบายการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของภาครัฐยังไม่สามารถดำเนินการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ โดยงานภาครัฐควรมีการร่วมมือกับชาวบ้านในหมู่บ้านอรัญญิก เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปได้ตามที่มุ่งหวัง (๒) ชาวบ้านในหมู่บ้านอรัญญิกยังขาดการมีส่วนร่วม และขาดความรู้ในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐควรจัดหาบุคคลที่มีความรู้ด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวมาอบรมความรู้แก่ชาวบ้าน (๓) ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่น และคนในหมู่บ้านจะรับจ้างตีมีดส่งให้กับร้านค้าในหมู่บ้าน เป็นการกระจายรายได้ และมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (๔) นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีทัศนคติเชิงบวกต่อปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ด้านการเดินทาง ด้านความสะดวกและการจำกัดขยะ และด้านผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก ส่วนปัจจัยรองลงมาที่นักท่องเที่ยวมีทัศนคติควรปรับปรุงเพิ่มเติม ได้แก่ ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ด้านอาหารและเครื่องดื่ม ด้านการบริการนักท่องเที่ยว^{๑๑๖}

วงศ์ธิดา สุวรรณิน และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวในด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุมีหลายวัดที่มีพระพุทธรูปเก่าแก่สมัยสุโขทัยและพระนครศรีอยุธยา ส่วนอุโบสถและเจดีย์มีลักษณะเหมือนเจดีย์ชเวดากองโบราณสถานเป็นสถาปัตยกรรมของมอญ ส่วนใหญ่สิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เช่น ประปา ไฟฟ้า ถนนหนทาง ห้องสุขา และระบบรักษาความปลอดภัยอยู่ในระดับ ปานกลางเนื่องจากวัดในจังหวัดปทุมธานีมีจำนวนนักท่องเที่ยวน้อยกว่าจังหวัดอื่น ส่วนร้านค้าขายจะมีอยู่ตามชุมชนรอบๆ วัดการวิจัยเชิงปริมาณผลการวิจัย พบว่า วัดส่วนใหญ่มีภูมิทัศน์ที่สวยงามและมีพื้นที่โล่งกว้างส่วนทรัพยากรด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีพบว่า วัดส่วนใหญ่มีโบสถ์และพระพุทธรูปที่สำคัญชุมชนจะจัดประเพณีร่วมกับวัด เช่น ตักบาตร ทำทาน และเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา พร้อมทั้งการรณรงค์ให้ประชาชนรักษาศิลปวัฒนธรรมในวันพระและวันสำคัญทางศาสนาสำหรับวัดที่มี

^{๑๑๕}ปรัชญาพร พัฒนาผล, “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม**, (วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔).

^{๑๑๖}ทิพาพร ไตรบรรณ, “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาหมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗).

นักท่องเที่ยวทางวัดจะจัดมัคคุเทศก์หรือบุคลากรพาชมวัดส่วนที่ต้องปรับปรุงคือจุดประชาสัมพันธ์ยังมีน้อยทั้งบริเวณนอกวัดและในวัด^{๑๑๗}

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ” ได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดเป็นกรอบในการวิจัย ภายใต้แนวคิด “นวัตวิถี ๓ ท่วงกับ ๑ เงื่อนไขการมีส่วนร่วม” มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๒.๒ กรอบแนวคิดการวิจัย

^{๑๑๗}วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ , “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี” วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๗, (วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗).

การขับเคลื่อนกระบวนการวิจัยภายใต้แนวคิด “นวัตกรรม ๓ ห่วง กับ ๑ เงื่อนไขการมีส่วนร่วม” เป็นการกระจายโจทย์ออกเป็นกลุ่ม ๓ เพื่อค้นหาจุดเด่น และจุดควรพัฒนา แบ่งออกเป็น ๔ ขั้นตอน ซึ่งเป็นการผนวก Research1 (R1) ที่ศึกษาเรื่อง การค้นหาอัตลักษณ์ ประวัติศาสตร์ การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น เข้ากับ Research2 (R2) ที่ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์และการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอหนองบัว และ Research3 (R3) ที่ศึกษาเรื่อง การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ผสานนวัตกรรมทั้ง ๓ คือ นวัตกรรมรักษถิ่น นวัตกรรมของดีชุมชน และนวัตกรรมศักยภาพชุมชน กับการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการพัฒนา Development1 (D1) เพื่อคัดเลือกภูมิปัญญาและบริการมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีมาตรฐาน พร้อมกับสร้างความเชื่อมโยงเป็นแผนการท่องเที่ยววนวิถีของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ อย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีในเขตปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัว อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งวิธีดำเนินการวิจัย พร้อมทั้งการนำเสนอผลการวิจัย ออกเป็น ๖ ประเด็น ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับความเป็นมาของผู้คน พัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ควบคู่กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการภาคสนาม (Action Research) โดยการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ในท้องถิ่น เพื่อนำข้อมูลทั้งสองส่วนไปสังเคราะห์เข้าสู่กระบวนการพัฒนา (Research and Development) ในประเด็นเกี่ยวกับการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน และเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ที่จะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน จากการมีส่วนร่วมของภาคีทั้งในและนอกพื้นที่ โดยเฉพาะการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการจากภูมิปัญญา ที่เชื่อมโยงแผนการท่องเที่ยววนวิถีของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นเป้าหมายและผลลัพธ์ของโครงการวิจัย เรื่อง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑.๑ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ดังนี้

๑. เป็นการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีจากวรรณกรรมต่างๆ (Review Literature) เช่น หนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสาร เพื่อนำองค์ความรู้มากำหนดเป็นกรอบในการศึกษา และออกแบบการวิจัย เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นต้น เพื่อนำแนวคิด หลักการทางวิชาการต่างๆ ไปเป็นแนวทางในการกำหนดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการภาคสนาม เช่น แนวทางการระดมความเห็นเพื่อสะท้อนปัญหาด้านภูมิปัญญาของชุมชน การสืบค้น และการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญา และกระบวนการจัดการกลุ่มการท่องเที่ยว กลุ่มผลิตภัณฑ์ รวมถึงการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้น

๒. เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์และความเป็นมาของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สืบค้นถึงรากเหง้าของศิลปวัฒนธรรมและประเพณี เพื่อสร้างองค์ความรู้เป็นเครื่องมือในการตีความถึง ภูมิหลังของการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตจาก จดหมายเหตุ หนังสือ รายงานการวิจัย ภาพถ่ายและเอกสาร เป็นต้น ซึ่งเป็นการตรวจสอบความ ถูกต้องของข้อมูลจากส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลภาคสนาม

๓. เป็นการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดการดำเนินกิจกรรมเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับนโยบาย รัฐบาล โครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ที่ขับเคลื่อนของกรมพัฒนาชุมชน เพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินงาน เพื่อให้กิจกรรมจากต่อยอดภูมิปัญญาสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจที่สอดคล้อง กับหน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่น และตอบโจทย์การพัฒนาประเทศไปพร้อมๆ กัน

๔. หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาทั้ง ๓ ส่วน ดังที่กล่าวมาแล้ว ไปยืนยัน ข้อมูลร่วมกับผลการวิจัยภาคสนามนอกเหนือจากการยืนยันความถูกต้องของข้อมูล เป็นการนำ แนวคิด หลักการ รูปแบบ ชุดความรู้ สร้างกระบวนการพัฒนากิจกรรมต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่ม มูลค่าทางเศรษฐกิจร่วมกับชุมชนที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้เป็นรูปธรรมต่อไป

๓.๑.๒ การวิจัยเชิงปฏิบัติภาคสนาม (Action Research) โครงการวิจัย เรื่อง นวัตวิถี ของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นในการ วิจัย ได้กำหนดขั้นตอนการศึกษา ไว้ดังนี้

๑. ศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนในภาพรวม ด้วยวิธีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งในการสร้างเครือข่ายและเป็นจุดเริ่มต้นที่เน้นการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ เพื่อเปิดโอกาส ให้หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ใช้เวทีดังกล่าวให้ผู้แทนในแต่ละภาคส่วนได้แสดง ความคิดเห็น เพื่อสะท้อนปัญหา และความต้องการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน และที่สำคัญเป็น การค้นหาผู้แทนหรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการขับเคลื่อนการวิจัยเชิงปฏิบัติการในขั้นตอนต่อไป

๒. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้ ๑) ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นภูมิปัญญา และต่อยอดพัฒนาผลิตภัณฑ์ ชุมชน ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองบัว คลัง ปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้นำชุมชน และภาคประชาชน ได้แก่ ผู้แทนกลุ่มอาชีพ ปราชญ์ชาวบ้าน และเครือข่ายองค์กรเอกชน เป็นการเก็บข้อมูลในเชิงลึกเพื่อ ประโยชน์ในการสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น เพื่อจัด กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้การคัดเลือกภูมิปัญญา นำมาเข้าสู่กระบวนการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วม ในการคิด การลงมือทำ การวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน การรับผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน รวมถึงการ บริหารจัดการกลุ่มเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในระยะยาว

๓. พัฒนาผลิตภัณฑ์ เป็นขั้นตอนที่สืบเนื่องจากการดำเนินงานข้อที่ ๒ ซึ่งเป็นเพียงการ กำหนดรูปแบบ แต่ยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติ และสาระสำคัญในขั้นตอนนี้เป็นการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดย ศึกษาวิเคราะห์ เพื่อจัดกลุ่ม แบ่งชนิดและประเภทของผลิตภัณฑ์ และเปิดโอกาสให้องค์กรวิชาชีพ เช่น ดีไซน์เนอร์ออกแบบผลิตภัณฑ์ และนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา ร่วมกระบวนการเกี่ยวกับ

การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ เครื่องหมายการค้า และบรรจุภัณฑ์ ซึ่งเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่ม และการจัดทำสื่อ ชุดความรู้ แผนที่การท่องเที่ยวตามวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว บริการ และผลิตภัณฑ์ชุมชนเข้าด้วยกัน ซึ่งจะเป็นการต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน

๔. การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) เป็นขั้นตอนที่สร้างขึ้นในภายหลังจากการประชุมเพื่อระดมความเห็น การสัมภาษณ์เชิงลึก และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อมูล และวิเคราะห์ถึงความสำเร็จจากกระบวนการที่วางไว้ เพื่อที่จะเพิ่มเติมแนวทางการพัฒนาที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เกิดรายได้กับชุมชน โดยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างทั่วถึง กระตุ้นเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศให้มีความเข้มแข็งในระดับต่างๆ ได้ ที่สามารถส่งต่อให้ภาครัฐขับเคลื่อนในลำดับที่สูงขึ้นไป อาจเกิดจากข้อจำกัดด้านศักยภาพของชุมชน

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ซึ่งจะเป็นผู้ทำหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน เป็นตัวแทนในการให้ข้อมูลสำคัญ และการยืนยันข้อมูล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเฉพาะ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาผู้วิจัยจึงแบ่งการนำเสนอออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ประชากร ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะ มีรายละเอียด ดังนี้

๑. ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรที่ใช้ในการศึกษา แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ดังนี้ ๑) ระดับหน่วยงาน องค์กร ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ คือ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งเป็นหน่วยงานของภาครัฐ พร้อมทั้งมีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก และการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น ในพื้นที่การวิจัยทั้งทางตรงและทางอ้อม ๒) ระดับบุคคล ได้แก่ ผู้นำชุมชน ประชาชน ราษฎรชาวบ้าน ซึ่งเป็นประชากรและมีภูมิลำเนาอาศัยในเขตปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัว ครอบคลุม ๑๕ ชุมชน มีประชากรทั้งสิ้นจำนวน ๑๒,๐๙๙ คน จำแนกเป็นเพศชาย ๕,๗๕๐ คน เพศหญิง ๖,๒๗๑ คน และมี ๔,๘๔๑ ครัวเรือน (งานทะเบียนราษฎร, ที่ว่าการอำเภอหนองบัว ณ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๒)

๒. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้ ๑) ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นภูมิปัญญา และต่อยอดพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ ๑๐ คน หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้นำชุมชน ๑๐ คน และภาคประชาชน ได้แก่ ผู้แทนกลุ่มอาชีพ ราษฎรชาวบ้าน และเครือข่ายองค์กรเอกชน ๑๐ คน รวมจำนวน ๓๐ คน โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ปรากฏตามรายชื่อ ดังนี้

ที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง
๑	พระใบฎีกาธนกร โฆษธมโม	เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง
๒	นางทองใบ เหว่าโต	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มชนมไทย
๓	นางกำไร ไยอินทร์	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มอาหารพื้นบ้าน
๔	นางจรรยา แก้วโต	ปราชญ์ชาวบ้าน
๕	นายประทีป พรหมอ่อน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๖	นายลอง คุ่มศิริ	ปราชญ์ชาวบ้าน
๗	นายเพียน ส่งอู่	ปราชญ์ชาวบ้าน
๘	นายกління โอภาซี	ปราชญ์ชาวบ้าน
๙	นายบุญธรรม ครองชนม์	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๐	นายธนนชัย มากน้อย	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๑	นายธนา ยศอ่อน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๒	นายเฉลิม เหว่าโต	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๓	นางบุญเรือน โลหะเวช	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มกระยาสาทร
๑๔	นายทวีศักดิ์ ศรสุรินทร์	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๕	นางดำ แพน้อย	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๖	นายมานะ เพ็งพรม	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๗	นายเลี่ยม โลหะเวช	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มไม้กลึง
๑๘	นายอำนาจ อินตา	สื่อท้องถิ่น
๑๙	นางอำไพ โอภาซี	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า
๒๐	นางหล่อ สกุลมา	ประธานแม่บ้าน/ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๑	ดร.ธีระวัฒน์ แสนคำ	นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
๒๒	นายหลอม ยิ้มปาน	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มจักรสาน
๒๓	นางสาวกมลชนก เพ็งพรม	พนักงานเทศบาลตำบลหนองบัว
๒๔	นางวาสนา สุขสีพันธ์	นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
๒๕	นางขวัญสุดา โลหะเวช	นักวิชาการพัฒนาชุมชนชำนาญการ
๒๖	ส.อ.นิวัฒน์ ธรรมรักชัย	นักวิชาการพัฒนาชุมชนปฏิบัติการ
๒๗	นายสี อินแดน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๘	นางมี สีสวย	ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๙	นายแสวง อยู่ศรี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๔
๓๐	นางบุญธรรม ศรีจันทร์ผ่อง	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มแม่เพลง

๓. การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) โดยผู้นำภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน จำนวน ๑๐ ท่าน เพื่อยืนยันข้อมูลพร้อมทั้งระดมความเห็นกำหนดทิศทางขับเคลื่อนโครงการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวสู่ความเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชน ปรากฏตามรายชื่อ ดังนี้

ที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง
๑	ว่าที่ ร.ต.ธราธร แห้งขัน	นายอำเภอหนองบัว
๒	นางดลฤดี ดิยะโสภณจิต	นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองบัว
๓	นายประสงค์ โอภาสี	กำนันตำบลหนองกลับ
๔	นายยวน สุกุลมา	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๔
๕	นางเยาวรัตน์ พันธุ์ทอง	พัฒนาการอำเภอหนองบัว
๖	นางวรรณณ์ เชื้อมโพบูลย์	ผู้อำนวยการกลุ่มกิจการพิเศษ สำนักงาน วัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์
๗	นายอรรถ คล้ายนุ่น	ข้าราชการบำนาญ
๘	นายสมศักดิ์ อ่อนสำลี	ข้าราชการบำนาญ
๙	นายชิน สีสวย	ข้าราชการบำนาญ
๑๐	นางวัชรวิ อินทรอาษา	ตัวแทนผู้ประกอบการ

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ประกอบด้วย การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. การประชุมเชิงปฏิบัติการ จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมข้อมูลสำคัญในภาพรวมจากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมภูมิปัญญา รวมถึงประเพณี เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป สร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมชาติพันธุ์ วรรณในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา เพื่อต่อยอดการพัฒนา รูปแบบผลิตภัณฑ์ และออกแบบกิจกรรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ แผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรม ของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

๒. การสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-depth interview) โดยการใช้แบบการสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการใช้แบบฟอร์มที่มีการเตรียมการ มีแผนการสัมภาษณ์ และการบริหารการสัมภาษณ์จัดเตรียมไว้อย่างค่อนข้างแน่นอนเป็นการล่วงหน้า การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างนี้มีลักษณะการดำเนินงานที่เป็นมาตรฐานหรือเป็นทางการมาก ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนจะตอบคำถามเดียวกัน และถามคำถามก่อนหลังเรียงตามลำดับเหมือนกัน ผู้สัมภาษณ์จะต้องอ่านคำถามตามลำดับในแบบสัมภาษณ์ แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย ชื่อ นามสกุล ที่อยู่ ตำแหน่ง สังกัด และเบอร์โทร

ส่วนที่ ๒ เป็นคำถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๑๐ ประเด็น ได้แก่ ๑) สภาพทั่วไปของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นอย่างไรบ้าง ๒) ด้านภูมิศาสตร์ ๓) ด้านคน ๔) ด้านเศรษฐกิจ ๕) ด้านสิ่งแวดล้อม ๖) ด้านความเชื่อ ๗) ด้านประวัติศาสตร์ ๘) ด้านวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ๙) ชุมชนมีความเป็นมาอย่างไร ๑๐) ท่านคิดว่าชุมชนมีภูมิปัญญาอะไรบ้างที่โดดเด่น เป็นต้น

ส่วนที่ ๓ เป็นคำถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่สามารถนำมาต่อยอดเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ มีจำนวน ๖ ประเด็น ได้แก่ ๑. มีภูมิปัญญาอะไรบ้างที่สามารถสร้างรายได้ ๒) ภูมิปัญญาแบ่งออกเป็นกี่ประเภท ๓) ปัจจุบันใครเป็นผู้สืบทอด ๔) มีวิธีการใดที่สามารถนำมาต่อยอดทางเศรษฐกิจได้ ๕) หน่วยงานหลักที่เข้ามาให้การสนับสนุน ๖) แนวทางการเชื่อมโยงกับแผนการท่องเที่ยวเป็นอย่างไร

ส่วนที่ ๔ เป็นคำถามเกี่ยวกับการเชื่อมโยงผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาและกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๖ ประเด็น ได้แก่ ๑) การท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นควรเป็นอย่างไร ๒) ผลิตภัณฑ์อะไรบ้างที่สะท้อนถึงความเป็นท้องถิ่น ๓) กิจกรรมอะไรบ้างที่ส่งเสริมเศรษฐกิจภายในชุมชน ๔) แผนการท่องเที่ยวจะกระจายรายได้ได้อย่างไร ๕) ควรดำเนินการจัดการแผนที่การท่องเที่ยวอย่างไร ๖) ใครควรเป็นหน่วยงานหลักในการผลักดันแผนท่องเที่ยวชุมชน

๓. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) ร่วมกับกลุ่มเครือข่ายในการดำเนินงานวิจัย การสนทนากลุ่ม เป็นการสัมภาษณ์ในอีกรูปแบบหนึ่งที่รวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนา ๑๐ คน ซึ่งเลือกมาจากระชากรเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ การสนทนากลุ่มเหมาะสำหรับการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายหลากหลาย เช่น การค้นหาประเด็นของเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ยังไม่มีความรู้มาก่อน (Exploratory) การหาคำอธิบายสำหรับปรากฏการณ์บางอย่าง (Explanatory) การประเมินสถานการณ์ (Assessment) เป็นต้น

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล/การดำเนินการที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลและแนวปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา จำแนกเป็น ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิหรือเชิงเอกสาร โดยการค้นคว้าจากหนังสือ ตำรา จดหมายเหตุ วารสาร รายงานการวิจัย หรืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี เพื่อนำมาออกแบบและกำหนดทิศทางการดำเนินงานในภาพรวมของโครงการวิจัย และเป็นการค้นคว้าเชิงเอกสารเกี่ยวกับประเด็น ประวัติและความเป็นมาของชุมชน ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น หลังจากนั้นได้ทำการจัดกลุ่มข้อมูลตามประเภทของภูมิปัญญา เพื่อให้ง่าย

ต่อการนำไปใช้ และยืนยันข้อมูลจากภาคสนาม ในการตีความในขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างแม่นยำ

๒) การเก็บข้อมูลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ ในขั้นตอนนี้คณะผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ด้วยการเชิญผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด โดยยังไม่ได้กำหนดว่าใครจะเป็นผู้แทนหน่วยงาน เป็นการระดมความเห็นในภาพกว้าง หลังจากผู้เกี่ยวข้องได้ร่วมประชุมแล้ว ผู้ดำเนินการประชุมได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ในประชุมให้เป็นไปตามจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาสภาพทั่วไป ปัญหาในระดับชุมชน แบ่งกลุ่มภูมิปัญญา กลุ่มอาชีพ จัดการสมาชิกกลุ่ม ส่งเสริมกิจกรรมกลุ่ม การจัดทำแผนชุมชนท่องเที่ยวภายใต้ประเด็นดังนี้ ๑) ระดมความเห็นจุดเด่นหนองบัวคืออะไร ๒) สถานที่ท่องเที่ยวควรแบ่งออกเป็นกี่กลุ่ม เช่น วิถีชีวิต ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ ๓) การกำหนดจุดเพื่อจัดทำแผนที่ชุมชนท่องเที่ยวใน Google map การดำเนินงานทุกขั้นตอน กำหนดให้มีผู้ช่วยผู้วิจัยทำหน้าที่บันทึกข้อมูลโดยใช้เครื่องบันทึกเสียง การบันทึกคำสำคัญ ถ่ายภาพเพื่อประกอบในการทำผลการวิจัย โดยแจ้งให้ผู้เข้าร่วมการประชุมทราบว่าข้อมูลที่ได้จากการประชุมจะไม่ส่งผลกระทบใดๆ แก่ผู้เข้าร่วมประชุมในครั้งนี้

๓) การสัมภาษณ์เชิงลึก มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ ในขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากผลการประชุม ได้คัดเลือกตัวแทนในแต่ละกลุ่มขึ้นมาทำหน้าที่แกนนำในการขับเคลื่อนกิจกรรม และเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญไปพร้อมๆ กัน หลังจากได้ผู้แทนแต่ละกลุ่มแล้ว เมื่อคณะผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์ จะส่งหนังสือและแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง พร้อมหนังสือยินยอมการเข้าร่วมกิจกรรม โดยมีคำชี้แจงรายละเอียดทุกขั้นตอน ก่อนที่จะดำเนินการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลภาคสนามเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับการวิจัย เช่น มีภูมิปัญญาอะไรบ้างที่โดดเด่นและสามารถนำไปต่อยอดและจะก่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ ผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน เป็นการเก็บข้อมูลเพื่อกำหนดประเด็นสำคัญก่อนลงสู่ภาคปฏิบัติ

๔) การสนทนากลุ่มเฉพาะ มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ ขั้นตอนนี้จะจัดขึ้นหลังจากที่โครงการได้ดำเนินการมาแล้วระยะหนึ่ง โดยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นผู้บริหารหรือผู้นำองค์กรจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อทำหน้าที่ยืนยันข้อมูลจากการวิจัยภาคสนาม และให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม เพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น ส่วนรายละเอียดในขั้นตอนการประชุมกลุ่มเฉพาะนั้น ผู้วิจัยจะรอกหนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิตามที่กำหนดไว้ พร้อมเอกสารแนบประกอบด้วย รายงานผลการวิจัยเบื้องต้น แผนการดำเนินงาน และประเด็นสำคัญในการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้กำหนดให้ผู้ดำเนินการประชุม เพื่อให้เป็นไปตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ โดยให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้เสนอความเห็นแบ่งเป็นรอบๆ ละ ๕ นาที ต่อคน ไล่ไปที่ละประเด็นจนครบ ในแต่ละประเด็นอาจถามตอบได้หลายรอบจนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัวและได้ข้อสรุป และเปิดโอกาสให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงความเห็นเพิ่มเติมในประเด็นที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย หลังจากนั้นผู้ดำเนินการประชุมจะสรุปที่ละประเด็นต่อที่ประชุมเพื่อเป็นการยืนยันความถูกต้องของข้อมูลต่อไป

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้ใช้อุปกรณ์เพื่อบันทึกข้อมูล และขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกครั้งก่อนที่จะดำเนินการบันทึกเสียง จดบันทึกข้อมูล และถ่ายภาพระหว่างการประชุมเชิงปฏิบัติการ

การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเฉพาะทุกขั้นตอน เพื่อเป็นหลักฐานประกอบรายงานการวิจัย

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูล (data) ข้อเท็จจริงหรือรายละเอียดของสิ่งต่างๆ ซึ่งอาจเป็นตัวเลขหรือข้อความเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะนำมาเป็นหลักฐานในการหาข้อยุติเป็นคำตอบต่อสิ่งที่กำลังศึกษา ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งข้อมูลออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ประเภทของข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล และการวิเคราะห์ มีรายละเอียด ดังนี้

๑. ประเภทของข้อมูล

คณะผู้วิจัยได้แบ่งข้อมูลการวิจัยออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ข้อมูลเชิงคุณภาพ (qualitative data) คือ รายละเอียดหรือข้อเท็จจริงที่มีลักษณะเป็นความคิดเห็น ความเชื่อ เจตคติ คุณค่า โลกทัศน์ ความรู้ พฤติกรรม วิถีชีวิต ปฏิสัมพันธ์ โครงสร้างทางสังคม กระบวนการภายในกลุ่มหรือองค์กร การรับรู้ อารมณ์ ความรู้สึก เป็นข้อมูลที่มีลักษณะเป็นข้อความหรือเป็นการพรรณนา (Descriptive) เชิงวิเคราะห์

ข้อมูลเชิงคุณภาพปฐมภูมิ (primary qualitative data) คือ ข้อมูลที่มาจากการสังเกตการสัมภาษณ์ หรือการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มเป้าหมาย

ข้อมูลเชิงคุณภาพทุติยภูมิ (secondary qualitative data) คือ ข้อมูลที่เป็นตัวเลขหรือข้อความ (text) ที่อยู่ในสิ่งบันทึกต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วรรณกรรม บันทึกการประชุม บัญชีงบดุล ภาพ เสียง เป็นต้น การแยกประเภทของข้อมูลนั้นกระทำขึ้นเพื่อให้ง่ายต่อการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ซึ่งจะกล่าวในประเด็นต่อไป

๒. การตรวจสอบข้อมูล

สำหรับกระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย เมื่อคณะผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลมาแล้ว ก่อนที่จะนำข้อมูลไปวิเคราะห์ ตีความสร้างข้อสรุปในลำดับถัดไปนั้น ขั้นตอนสำคัญที่จะทำให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือ สมบูรณ์ครบถ้วน จึงมีกระบวนการตรวจสอบข้อมูล ซึ่งเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่คณะผู้วิจัยใช้เป็นเครื่องมือเพื่อพิจารณาว่าข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้นั้นมีคุณภาพน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใดและมีความครบถ้วน สมบูรณ์หรือไม่ โดยมีกระบวนการดังนี้

๒.๑ การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

เป็นกระบวนการเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือของข้อมูล มีวิธีการตรวจสอบดังนี้

๑) บันทึกพรรณนาอย่างละเอียดและนำเสนอพรรณนาให้เห็นภาพทุกแง่มุม เป็นการบันทึกภาคสนามในส่วนที่เป็นบันทึกพรรณนาหรือบันทึกบรรยาย ผู้วิจัยได้ดำเนินการบันทึกโดยละเอียดได้โดยผู้ช่วยผู้วิจัย เพื่อให้การนำข้อมูลมาวิเคราะห์และนำเสนอ มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะส่วนที่ปรากฏในบันทึกภาคสนามหรือบันทึกพรรณนานั้น คือข้อมูลส่วนที่เกิดขึ้นจริงตามที่นักวิจัยสังเกตหรือสัมภาษณ์พูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลมาเป็นส่วนที่ยังมิได้มีการปรุงแต่ง หรือใส่ความคิดเห็นของผู้วิจัยลงไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องทำการบันทึกพรรณนาโดยละเอียดทุกครั้งภายหลังจากเสร็จสิ้นการเก็บข้อมูลในแต่ละครั้ง

๒) ให้นักศึกษาที่อยู่ในสนามวิจัยหรือในปรากฏการณ์ที่กำลังศึกษา อ่านข้อมูลเพื่อตรวจสอบรับรองความถูกต้อง การให้นักศึกษาที่อยู่ในสนามวิจัยซึ่งรับรู้ปรากฏการณ์ที่ศึกษาช่วยบันทึกข้อมูล ในส่วนที่เป็นการบันทึกบทสนทนาหรือการวิเคราะห์ ตีความเบื้องต้น หรือแม้กระทั่งการวิเคราะห์ขั้นสุดท้ายว่าตามทีนักวิจัยได้บันทึกและวิเคราะห์ไว้นั้นตรงกับสภาพการณ์ ที่เป็นจริงมากน้อยเพียงไร และหากได้รับการยอมรับและยืนยันว่าถูกต้องตรงตามความเป็นจริงก็เป็นการสร้างความน่าเชื่อถือของข้อมูลเบื้องต้น

๓) ใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) เป็นวิธีการสำคัญในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ในทางสังคมศาสตร์ วิธีการตรวจสอบสามเส้า เป็นการเปรียบเทียบข้อค้นพบของปรากฏการณ์ที่ศึกษาจากแหล่งมุมมองที่ต่างกัน คณะผู้วิจัยได้นำวิธีการตรวจสอบสามเส้ามาเป็นแนวทางสำหรับการยืนยันความน่าเชื่อถือของข้อมูลสิ่งที่ค้นพบทั้ง ๖ ด้าน ดังนี้

(๑) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) เป็นการตรวจสอบว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นำมานั้นถูกต้องหรือไม่ จะเน้นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งต่างๆ นั้นมีความเหมือนกันหรือไม่ ซึ่งถ้าทุกแหล่งข้อมูลพบว่าได้ข้อค้นพบมาเหมือนกัน แสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มา มีความถูกต้อง เช่น เปรียบเทียบข้อมูลจากการสังเกตกับการสัมภาษณ์ เปรียบเทียบสิ่งที่พูดในที่สาธารณะกับขณะพูดส่วนตัว ตรวจสอบความแม่นยำของคำพูดในเรื่องเดียวกันแต่คนละเวลา เปรียบเทียบมุมมองของผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ของปรากฏการณ์ที่ศึกษา เปรียบเทียบข้อมูลของปรากฏการณ์เดียวกันที่มาจากแต่ละระยะเวลา เปรียบเทียบข้อมูลเรื่องเดียวกันที่มาจากผู้ให้ข้อมูลหลายๆ คน ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน เป็นต้น

(๒) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูล (Investigator triangulation) หมายถึง การตรวจสอบจากผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูลต่างคนกันว่าได้ข้อค้นพบที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร ซึ่งถ้าผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูลทุกคนพบว่าข้อค้นพบที่ได้มา มีความเหมือนกัน แสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มา มีความถูกต้อง

(๓) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิเคราะห์ข้อมูล (Analyst triangulation) หมายถึง การใช้ผู้วิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บมาจากภาคสนามตั้งแต่ ๒ คน ขึ้นไป ต่างคนต่างวิเคราะห์ข้อมูลให้ได้ข้อค้นพบ แล้วนำมาเปรียบเทียบกัน

(๔) การตรวจสอบสามเส้าโดยการทบทวนข้อมูล (Review triangulation) การให้นักศึกษาต่างๆ ที่ไม่ใช่คณะผู้วิจัยมีส่วนร่วมในการทบทวนข้อค้นพบจากการวิเคราะห์ของผู้วิจัย ซึ่งอาจเป็นบุคคลหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในสนามวิจัย ผลการตรวจสอบสามเส้าโดยวิธีนี้ทำให้ผู้วิจัยสามารถเรียนรู้ได้มากขึ้นทั้งด้านความแม่นยำ ความสมบูรณ์ ความเป็นธรรม และความน่าเชื่อถือ ในการวิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งทำให้เกิดความคิดหรือการตีความใหม่ๆ เพิ่มเติม

(๕) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการเก็บข้อมูล (Method triangulation) โดยการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้มาจากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธีการที่แตกต่างกัน แล้วนำมาพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้สอดคล้องกันหรือไม่ เช่น การนำข้อมูลประเด็นเดียวกัน ซึ่งเก็บโดยวิธีสนทนากลุ่มมาเปรียบเทียบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตหรือการเปรียบเทียบข้อมูลที่เก็บจากวิธีการเชิงปริมาณกับวิธีการเชิงคุณภาพ เพื่อดูลักษณะและความสอดคล้องของข้อมูล

(๖) การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี (Theory triangulation) โดยการใช้มุมมองของทฤษฎีที่แตกต่างกัน มาพิจารณาตีความข้อมูลชุดเดียวกัน เช่น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ปัญหาการมีส่วนร่วมของชุมชน อาจใช้ทฤษฎีที่ต่างกัน มาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเปรียบเทียบข้อค้นพบเหล่านั้น จุดสำคัญคือการใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎีคือ การทำให้เกิดความเข้าใจข้อสันนิษฐาน (Assumption) และหลักทฤษฎีที่ใช้อ้างอิงว่ามีอิทธิพลต่อข้อค้นพบ (Finding) และการตีความ (interpretation) ของงานวิจัยหรือไม่

๒.๒ การตรวจสอบความสมบูรณ์ครบถ้วนของข้อมูล

สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพนั้นการตรวจสอบความสมบูรณ์ครบถ้วนของข้อมูลนับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง คณะผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้เทคนิควิธีการสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งบางครั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลอาจมีข้อจำกัด ทำให้อาจเกิดข้อผิดพลาดได้ เช่น ข้อมูลบางส่วนยังขาดหายไป ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์เพียงพอที่จะนำมาวิเคราะห์ คณะผู้วิจัยจึงมีความจำเป็นที่จะต้องตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ของข้อมูลเสียก่อน โดยข้อมูลที่จะต้องตรวจสอบ ได้แก่ ข้อมูลที่เป็นความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูล และข้อมูลที่เป็นรายละเอียดหรือการบอกเล่าเหตุการณ์ ซึ่งข้อมูลทั้งสองประเภทเป็นข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นส่วนใหญ่ สำหรับแนวทางการตรวจสอบความสมบูรณ์ครบถ้วนของข้อมูล มีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

๑) ข้อมูลที่เป็นความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูล ข้อมูลดังกล่าวเป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลที่ผู้ตอบได้ให้คุณค่าหรือทำการประเมินแล้วจึงตอบออกมา ดังนั้นข้อมูลที่ได้รับจึงแฝงไปด้วยความคิดเห็นส่วนตัว ค่านิยม ความเชื่อ หรือเจตคติของผู้ตอบซึ่งบางครั้งอาจไม่ตรงกับความเป็นจริงก็ได้ นอกจากนั้นแล้ว คำตอบที่ได้กับพฤติกรรมหรือการปฏิบัติของผู้ตอบอาจเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์หรือบริบทที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ผู้วิจัยจึงไม่ควรที่จะคาดหวังหรือยอมรับตั้งแต่แรกว่าข้อมูลที่ได้รับนั้นเป็นจริง ผู้วิจัยควรใช้ข้อมูลเหล่านี้ทำการตรวจสอบความสมบูรณ์ครบถ้วน โดยเชื่อมโยงหรือตรวจสอบกับข้อมูลอื่นๆ ซึ่งในการตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยจำเป็นต้องใช้เวลาและวิธีการต่างๆ พอสมควรซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลหลายด้านมากขึ้น

๒) ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดหรือบอกเล่าเหตุการณ์ ข้อมูลประเภทนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการบอกเล่าเรื่องราวเหตุการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้น ซึ่งข้อมูลดังกล่าวนี้ อาจจะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง หรืออาจได้ข้อมูลเพียงบางส่วนไม่ครบถ้วนเนื่องมาจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งหรือหลายสาเหตุประกอบกัน เช่น สาเหตุประการแรก อาจเกิดจากการที่ผู้เล่าเรื่องราวมิได้ประสบเหตุการณ์ด้วยตนเองหรือจำไม่ได้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไรกันแน่จึงเล่าเรื่องราวในลักษณะที่ว่า “คิดว่า” น่าจะเป็นเช่นนั้น ซึ่งเป็นการเล่าจาก “ความคิด” มากกว่า “ความจริง” สาเหตุประการที่สอง เป็นการเล่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงๆ ตามการรับรู้หรือการมุ่งให้ความสนใจจากจุดใดจุดหนึ่ง โดยเฉพาะของผู้เล่าหรือเล่าเหตุการณ์ตามที่ตนสนใจเท่านั้น และสาเหตุประการที่สาม คือ เป็นการเล่าเหตุการณ์ที่ผู้เล่าจงใจเล่าให้ผิดจากความจริงตามที่ตนเองต้องการเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจากผลผิดพลาดของความคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับคำบอกเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นตามสาเหตุดังกล่าว สามารถตรวจสอบความสมบูรณ์ครบถ้วนของข้อมูลด้วยวิธีการดังนี้

วิธีแรก ตรวจสอบโดยผู้วิจัยตั้งคำถามกับตัวเองว่าเรื่องที่ได้รับฟังจากผู้เล่านั้นมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงไร โดยการตั้งข้อสงสัยเพื่อตรวจสอบต่อไปโดยเฉพาะเรื่องราวเหตุการณ์ที่มีลักษณะสุดโต่งหรือแปลกอย่างมาก

วิธีที่สอง ตรวจสอบโดยการพิจารณาจากผู้ให้ข้อมูลหรือตัวผู้เล่าว่าเป็นบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใดหรือเป็นบุคคลที่ชอบพูดโกหก พยายามทำตนให้เป็นที่สำคัญเสมอ ถ้าบุคคลดังกล่าวมีลักษณะเช่นนี้ก็ควรตั้งข้อสงสัยไว้ก่อนเกี่ยวกับเรื่องราวที่ได้รับฟัง เพื่อจะได้หาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อทำการตรวจสอบต่อไป

วิธีที่สาม การตรวจสอบอคติของผู้เล่าโดยพิจารณาว่าผู้เล่านั้นมียุทธศาสตร์ส่วนตัวหรือโน้มเอียงไปในทางใดหรือไม่ ถ้ามีลักษณะเช่นนั้นก็ควรตรวจสอบข้อมูลกับผู้เล่าเหตุการณ์อีกฝ่ายหนึ่งหรือผู้ที่วางตัวเป็นกลางแล้วนำข้อมูลที่ได้รับจากบุคคลกลุ่มต่างๆ มาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างในแง่มุมต่างๆ จากเรื่องราวเหตุการณ์ที่ได้รับฟัง

จากขั้นตอนการตรวจสอบข้อมูลดังกล่าว จะทำให้ได้ข้อมูลที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์และถูกต้อง น่าเชื่อถือ สามารถนำข้อมูลเหล่านั้นไปวิเคราะห์ตามขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูล ที่คณะผู้วิจัยจะได้นำเสนอไว้ในลำดับต่อไป

๓. การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อคณะผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบความสมบูรณ์ครบถ้วนของข้อมูลแล้ว จะดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ประกอบเนื้อหา (Content analysis) ซึ่งมีที่มาจากวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏในสื่อมวลชนต่างๆ แต่สำหรับในการวิจัยในครั้งนี้ การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นกระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่คณะผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บข้อมูล จนถึงเมื่อสิ้นสุดการเก็บข้อมูล โดยขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ แบ่งออกเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การจัดระเบียบข้อมูล ๒) การทำดัชนีหรือกำหนดรหัสข้อมูล ๓) การกำจัดข้อมูลหรือสร้างข้อสรุปชั่วคราว ๔) การสร้างบทสรุป และ ๕) การพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์ มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การจัดระเบียบข้อมูล โดยการทำให้ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาอยู่ในสภาพที่สะดวกและง่ายต่อการนำไปวิเคราะห์ ซึ่งการจัดระเบียบข้อมูลนี้จะกระทำเมื่อนักวิจัยอยู่ในสนามการวิจัยและได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลมาได้ระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งเห็นว่าข้อมูลมีมากพอจึงควรเริ่มทำการจัดระเบียบข้อมูล การจัดระเบียบข้อมูลอาจจัดตามระบบหรือตามเกณฑ์ประเภทของข้อมูล

ขั้นตอนที่ ๒ การทำดัชนีหรือกำหนดรหัสข้อมูล (Coding) เป็นการจัดระเบียบทางเนื้อหา ซึ่งต่างจากการจัดระเบียบข้อมูลในขั้นตอนที่ ๑ ที่เป็นการจัดข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่หรือเป็นประเภทตามข้อมูลที่เก็บรวบรวมมา หรือเรียกว่า การจัดระเบียบข้อมูลทางกายภาพ แต่การทำดัชนีข้อมูลหรือกำหนดรหัสข้อมูล เป็นการจัดข้อมูลโดยใช้คำหลักซึ่งอาจมีลักษณะเป็นวลีหรือข้อความหนึ่งมาแทนข้อมูลที่บันทึกไว้ในบันทึกภาคสนาม ส่วนที่เป็นการบันทึกพรรณนา หรือบันทึกละเอียดส่วนใดส่วนหนึ่ง เพื่อแสดงให้เห็นข้อมูลในการบันทึกพรรณนาส่วนนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร คำหลัก (วลี หรือข้อความ) ที่กำหนดขึ้นนั้นจะมีลักษณะเป็นโน้ตทัศน์ (concept) ซึ่งมีความหมายแทนข้อมูลบันทึกละเอียดส่วนนั้น

ขั้นตอนที่ ๓ การกำจัดข้อมูลหรือสร้างข้อสรุปชั่วคราว ในขั้นตอนนี้คือการสรุปเชื่อมโยงดัชนีคำหลักเข้าด้วยกันภายหลังจากผ่านกระบวนการทำดัชนีหรือกำหนดรหัสข้อมูลแล้ว การเชื่อมโยง

คำหลักเข้าด้วยกันจะเขียนเป็นประโยคข้อความที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคำหลัก และจากการเชื่อมโยงดัชนีคำหลัก ทำให้ข้อมูลในส่วนที่เป็นบันทึกละเอียดที่มีอยู่มากนั้นถูกลดทอนหรือตัดทิ้งไปจนกระทั่งเหลือเฉพาะประเด็นหลักๆ ที่นำมาผูกโยงกันเท่านั้น ซึ่งทำให้ข้อมูลมีความกระชับชัดเจนมากขึ้น

ขั้นตอนที่ ๔ การสร้างบทสรุป โดยการเขียนเชื่อมโยงข้อสรุปชั่วคราวที่ผ่านการตรวจสอบยืนยันแล้วเข้าด้วยกัน การเชื่อมข้อสรุปชั่วคราวนั้นจะเชื่อมโยงตามลำดับข้อสรุปแต่ละข้อสรุปเป็นบทสรุปย่อยและเชื่อมโยงบทสรุปย่อยแต่ละบทสรุปเข้าด้วยกันเป็นบทสรุปสุดท้าย การเชื่อมโยงแต่ละครั้งจะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่สรุปว่าข้อมูลชุดใดสัมพันธ์กับข้อมูลชุดใด และสัมพันธ์ในลักษณะ “เป็นส่วนหนึ่ง” หรือ “อยู่ภายใต้ข้อมูลชุดใด” นั่นคือ การเชื่อมโยงจัดลำดับข้อสรุปและบทสรุปย่อยเข้าด้วยกันนั้นจะมีลักษณะลดหลั่นตามลำดับชั้นความสัมพันธ์ (Hierarchy) จนกระทั่งผลสุดท้ายจะได้บทสรุปใหญ่ที่มีความสัมพันธ์ครอบคลุมข้อสรุปและบทสรุปย่อยๆ ในรูปของข้อความเชิงอธิบายที่มีลักษณะเป็นนามธรรม สูงกว่าข้อสรุปและบทสรุปย่อย ข้อความที่กล่าวนี้สามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์ หรือข้อเท็จจริงได้อย่างรอบด้าน

ขั้นตอนที่ ๕ การพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์ ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้สร้างบทสรุปแล้ว ก็จะทำให้ได้ชุดของข้อความที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ทั้งนี้เพื่อจะให้บทสรุปดังกล่าว มีความน่าเชื่อถือจึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปพิจารณาข้อมูลที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม เพื่อพิสูจน์ว่าบทสรุปนั้นสอดคล้องกันหรือไม่ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วการพิสูจน์บทสรุปก็มักจะเป็นการพิจารณาวิธีการเก็บข้อมูลนั้นว่าดำเนินการอย่างไรรอบคอบหรือไม่เพียงไร และข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มานั้นเป็นข้อมูลที่มีคุณภาพน่าเชื่อถือหรือไม่ ทั้งนี้วิธีการพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของบทสรุปซึ่งเป็นผลการวิเคราะห์ข้อมูล สามารถกระทำได้โดยการตรวจสอบความเป็นตัวแทนที่ดีของข้อมูล ว่าข้อมูลที่เก็บได้มาจากแหล่งบุคคลที่เป็นตัวแทนของกลุ่มบุคคลส่วนใหญ่หรือไม่ หรือว่าได้มาจากบุคคลใดบุคคลหนึ่งเพียงคนเดียว ผู้วิจัยได้รับความไว้วางใจจากผู้ให้ข้อมูลมาน้อยเพียงใด นอกจากนี้ยังอาจใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลโดยการตรวจสอบผลว่าอาจจะเกิดขึ้นจากอิทธิพลของผู้วิจัยหรือไม่และการประเมินคุณภาพของข้อมูล โดยในการประเมินคุณภาพของข้อมูลนั้นผู้วิจัยสามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีง่าย ๆ โดยการตั้งคำถามกับตนเอง เกี่ยวกับคุณภาพของข้อมูลที่เก็บรวบรวมและนำมาวิเคราะห์ว่าจัดเป็นข้อมูลอยู่ในกลุ่มใด ระหว่างข้อมูลที่ตีมีคุณภาพกับข้อมูลที่ไม่ดี ไม่น่าเชื่อถือ

๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลนั้นคณะผู้วิจัยได้นำเสนอในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี เพื่อความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อการศึกษาแก่เยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดัน

ให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้างแผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยง
อัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ส่งเสริมการขับเคลื่อน
โครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตกรรมเพื่อการยกระดับแหล่งทุนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาเชื่อมโยงกับโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตกรรมที่เกิดขึ้นจากนโยบายของภาครัฐ โดยการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นั้น มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสืบค้นประวัติและความเป็นมาของพื้นที่วิจัย ได้แก่ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวเข้าสู่กระบวนการจัดการข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาซึ่งจะก่อให้เกิดการอนุรักษ์และเกิดการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญา นอกจากนั้นเป็นการคัดเลือกผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชน ไปต่อยอดให้สามารถพัฒนาเป็นสินค้ารองรับกิจกรรม ภายใต้แผนการท่องเที่ยวของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ได้อย่างเป็นรูปธรรมนำไปเป็นการกระจายรายได้สู่ระบบเศรษฐกิจฐานรากในอนาคต มีผลการวิจัยดังต่อไปนี้

๔.๑ ประวัติและความเป็นมาของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๔.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๔.๓ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๔.๔ การพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว
จังหวัดนครสวรรค์

๔.๕ องค์ความรู้จากการวิจัย

๔.๑ ประวัติและความเป็นมาของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตมักจะคำนึงถึงว่า ที่อยู่อาศัยจะต้องอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเป็นสำคัญ เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ใช้ในการอุปโภคบริโภค เป็นแหล่งอาหาร รวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมจากชุมชนหนึ่งไปอีกชุมชนหนึ่งอีกด้วย ดังนั้นเราจึงพบว่า มีการค้นพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณมากมายกระจายตัวอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ ทั้งสายเล็ก สายใหญ่และแหล่งน้ำอื่นๆ เช่น หนองหรือบึง เป็นต้น แม้กระทั่งในปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ส่วนใหญ่ก็ยังคงอาศัยที่ราบลุ่มน้ำเป็นที่ตั้งถิ่นฐาน

๔.๑.๑ ชุมชนโบราณที่เกี่ยวข้องเนื่องในบริเวณใกล้เคียงกับอำเภอนองบัว

หากจะมีการกล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณในพื้นที่อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณในเขตลุ่มแม่น้ำป่าสักในท้องที่จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองศรีเทพ ซึ่งเมืองโบราณศรีเทพเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่เมืองหนึ่งที่อยู่ในลุ่มน้ำป่าสักตอนบน มีร่องรอยพัฒนาการของชุมชนโบราณขนาดเล็กหลายแห่งในบริเวณใกล้เคียงมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และด้วยมีปัจจัยหลายด้านมาเกี่ยวข้องชุมชนเล็กๆ ก็ได้พัฒนาเป็นชุมชนเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ สืบเนื่องมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นเมืองโบราณที่เก่าแก่ที่สุดในลุ่มน้ำป่าสักตอนบน ถึงแม้ว่าจะกลายเป็นเมืองร้างมาแล้วกว่า ๗๐๐ ปี เมืองศรีเทพก็ยังหลงเหลือร่องรอยโบราณสถานต่างๆ ให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่อย่างชัดเจน กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ และหลังจากนั้นกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพร้อมทั้งเขตที่ดินของโบราณสถาน ในเขตเมืองศรีเทพ กลุ่มโบราณสถานบริเวณเขาคลิงนอกและโบราณสถานปรางค์ฤๅษี โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๘๐ ตอนที่ ๒๙ วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงได้จัดตั้งให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพ

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ลักษณะผังเมืองเป็นเมืองแปดรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมมุมมน ประกอบด้วย เมืองในและเมืองนอก จากการศึกษาทางวิชาการพบว่า เมืองในเป็นส่วนที่สร้างขึ้นก่อน ต่อมาภายหลังจึงขยายพื้นที่ออกไปทางทิศตะวันออกเป็นส่วนเมืองนอก ทำให้เมืองศรีเทพมีพื้นที่รวมทั้งสิ้นประมาณ ๒,๘๘๙ ไร่ โดยแบ่งเป็นพื้นที่ในส่วนเมืองใน ๑,๓๐๐ ไร่ และเมืองนอก ๑,๕๘๙ ไร่^๑

ลักษณะเมืองแปดเช่นนี้ เป็นลักษณะของเมืองที่เกิดขึ้นในสมัยทวารวดี โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย สาเหตุน่าจะมาจากเมืองมีประชาชนเพิ่มมากขึ้น จึงขยายเมืองออกไปโดยให้อยู่ติดกัน^๒

เมืองใน ผังเมืองมีลักษณะเป็นรูปเกือบกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร มีช่องประตูเมือง ๖ ช่องทาง พื้นที่ภายในเป็นที่ราบลอนลูกคลื่น มีโบราณสถานราว ๔๐ แห่ง มีสระน้ำและหนองน้ำกระจายอยู่ทั่วไป ส่วนเมืองนอก ผังเมืองมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มุมมน ต่อออกไปทางด้านทิศตะวันออกของเมืองใน พื้นที่เป็นที่ราบ มีช่องประตูเมือง ๖ ช่องทาง มีสระน้ำอยู่ทั่วไปและมีโบราณสถานราว ๕๔ แห่ง

นอกจากนี้นอกเมืองบริเวณรอบๆ เมืองศรีเทพ ยังมีโบราณสถานกระจายอยู่ทั่วไปราว ๕๐ แห่ง ที่สำคัญอย่างเช่น โบราณสถานเขาคลิงนอกและปรางค์ฤๅษี

จุดที่ตั้งของเมืองศรีเทพนั้นอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำป่าสัก ห่างจากแม่น้ำป่าสักราว ๔ กิโลเมตร และมีแม่น้ำเหียงซึ่งแยกตัวออกมาจากแม่น้ำป่าสักในเขตอำเภอวิเชียรบุรีทางทิศเหนือแล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำป่าสักทางตอนใต้ของเมืองศรีเทพ แม่น้ำเหียงอยู่ถัดเข้ามาจากแม่น้ำป่าสักราว ๒ กิโลเมตร โดยแม่น้ำเหียงนี้อาจจะเป็นแม่น้ำป่าสักสายเก่าหรือไม่ก็เป็นคลองที่ชักน้ำจากแม่น้ำป่าสักเข้ามาในคูเมือง

การที่เมืองศรีเทพอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันเมืองศรีเทพยังตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างบ้านเมืองในลุ่มน้ำน่าน

^๑คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์**, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๘๒.

^๒สมัย สุทธิธรรม, **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ ที เจ เจ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙ - ๓๑.

กับลุ่มน้ำมูลตอนบน จึงเป็นเมืองสำคัญบนเส้นทางการติดต่อคมนาคมและง่ายต่อการรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาใช้กับผู้คนในเมืองศรีเทพ

การตั้งชุมชนของมนุษย์ที่บริเวณเมืองศรีเทพ เราพบว่ามี การตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หรือราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากการขุดค้นทางโบราณคดีในเมืองศรีเทพพบ โครงกระดูกมนุษย์จำนวน ๕ โครง ผังรวมกันอยู่ในชั้นดินล่างสุดในลักษณะของแหล่งฝังศพ นอกจากนี้ โครงกระดูกแล้วยังพบเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก และเครื่องประดับ เช่น กำไลสำริดและลูกปัดแก้ว ผังร่วมกับโครงกระดูก หลักฐานเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าในช่วงเวลาประมาณ ๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่นี้ ก่อนที่จะพัฒนาขึ้นเป็นเมืองศรีเทพ^๓

นอกจากนี้ยังมีแหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่งที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง เช่น แหล่งโบราณคดี บ้านหนองแดง อำเภอศรีเทพ ห่างจากตัวเมืองโบราณศรีเทพมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร คาดว่าเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนในราวอายุ ๒,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว^๔ มีการพบเครื่องมือ หิน โลหะ เปลือกหอย และเครื่องปั้นดินเผาหลายชิ้นจาก ชุมชนโบราณเหล่านี้สันนิษฐานว่าน่าจะมี อายุอยู่ในช่วงยุคโลหะตอนปลาย หรืออยู่ในสังคมที่มีการใช้เครื่องมือเหล็กแล้ว เป็นช่วงเวลาสุดท้าย ก่อนการเข้าสู่สังคมแบบรัฐสมัยทวารวดีในเวลาต่อมา^๕

ต่อมาเป็นยุคที่ชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ได้รวมตัวกัน เริ่มรับเอาวัฒนธรรมจาก ภายนอกและพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมืองที่มีอำนาจการปกครองเป็นปึกแผ่น วิวัฒนาการยุคนี้ น่าจะเริ่ม เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ กลุ่มเทวรูปปูนเกาที่พบจาก เมืองศรีเทพ เช่น พระนารายณ์สวมหมวกแปดเหลี่ยม พระกฤษณะโควรธนะ พระสุริยเทพ เป็นต้น ประติมากรรมเหล่านี้สามารถกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ซึ่งเป็นรูปเคารพใน ศาสนาฮินดู^๖

ยุคนี้ชุมชนเมืองศรีเทพได้เริ่มมีการติดต่อกับดินแดนอื่นๆ โดยมีแม่น้ำป่าสักเป็นเส้นทาง คมนาคมที่สำคัญ ในขณะที่วัฒนธรรมจากอินเดียก็เริ่มเข้ามากับการเดินทางเข้ามาค้าขายของพ่อค้า ชาวอินเดียและชาวอาหรับ ทำให้ชุมชนเมืองศรีเทพซึ่งกำลังพัฒนาดังชุมชนเมืองใหม่รับเอาวัฒนธรรม จากอินเดียมาใช้ในการจัดรูปแบบเมืองและก็เป็นผลสำเร็จทำให้เมืองศรีเทพเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาใน ระดับหนึ่ง

และในช่วงระยะเวลานี้ได้มีการพบจารึก (จารึกบ้านวังไผ่) ที่กล่าวถึงกษัตริย์ไม่ปรากฏ พระนามแต่น่าจะครองเมืองศรีเทพ มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตกับพระเจ้าปดุงวิชัยวรมัน กษัตริย์

^๓คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์, หน้า ๘๕.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^๕วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ถมอรัตน์ เขาคักดีสิทธ์ของเมืองศรีเทพ”, ใน เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๕) : ๒๖.

^๖คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์, หน้า ๘๓.

เขมรแห่งอาณาจักรเจนละ และข้อความในจารึกยังกล่าวถึงพระนามพระเจ้าอวรมัน ดังนั้นจึงเชื่อว่าเวลาดังกล่าว อาณาจักรเจนละได้แผ่อำนาจมาถึงเมืองศรีเทพด้วยเช่นกัน^๗

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เป็นช่วงที่เมืองศรีเทพรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีที่แผ่มาจากดินแดนแถบภาคกลางของประเทศไทย ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อและรูปแบบศิลปกรรมตามวัฒนธรรมต้นแบบที่เจริญอยู่ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ในช่วงนี้ปรากฏหลักฐานการสร้างศาสนสถานแบบทวารวดีอย่างชัดเจน เช่น โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานเขาค้างนอก และถ้ำเขามอรัตน์ เป็นต้น

รูปแบบผังเมืองก็มีความชัดเจนขึ้น กล่าวคือมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลม ตามแบบเมืองโบราณที่รุ่งเรืองอยู่ในช่วงวัฒนธรรมทวารวดี นั่นก็คือ ส่วนเมืองในนั่นเอง การรับรูปแบบทางวัฒนธรรมทวารวดีของเมืองศรีเทพนั้น คงรับเข้ามาแล้วมีการนำเอาคติความเชื่อพื้นเมืองเข้ามาผสมผสานด้วย อย่างเช่นที่พบภาพปูนปั้นคนกระแบกที่โบราณสถานเขาค้างในมีลักษณะศีรษะที่แตกต่างจากศิลปะทวารวดีที่ร่วมสมัยกัน ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะที่ช่างท้องถิ่นของเมืองศรีเทพได้เติมคติหรือรูปแบบศิลปะท้องถิ่นเข้าไปในงานที่ตัวเองสร้างขึ้น

หากมองสภาพบริเวณที่ตั้งเมืองศรีเทพแล้ว อย่างหนึ่งที่เรพบคือว่า เมืองศรีเทพน่าจะตั้งอยู่บนเส้นทางการคมนาคมติดต่อระหว่างบ้านเมืองและผู้คนที่ใช้ภาษาเขมรแถบต้นแม่น้ำมูลที่รุ่งเรืองในสมัยก่อนเมืองพระนคร

เมืองศรีเทพในระยะนี้จึงรับเอาคติความเชื่ออันมีที่มาจากทั้งในเขตภาคกลางและในแอ่งโคราชไว้ด้วยกัน จนกล่าวได้ว่าศรีเทพน่าจะอยู่ในเส้นทางผ่านสำคัญของวัฒนธรรมทั้งสองแห่ง คือในเขตวัฒนธรรมทวารวดีที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท และวัฒนธรรมของผู้คนที่ใช้ภาษาเขมรและนับถือพุทธศาสนาแบบมหายานและศาสนาฮินดู^๘

หลังจากที่วัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลง วัฒนธรรมเขมรโบราณที่รุ่งเรืองในแถบลุ่มน้ำมูลจากดินแดนอีสานใต้ก็เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการปรับเปลี่ยนการนับถือศาสนาพุทธมาเป็นศาสนาฮินดู รูปแบบศิลปกรรมจึงเปลี่ยนมามีอิทธิพลศิลปะขอมหรือศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย

หลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนของการรับวัฒนธรรมเขมร นั่นก็คือ โบราณสถานที่ยังหลงเหลือร่องรอยในปัจจุบัน โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่ ปราสาทศรีเทพ ปราสาทพีน้อง และปราสาทฤๅษีที่อยู่ด้านนอกของเมือง

ในขณะเดียวกัน เรายังพบว่าภายในชุมชนเมืองศรีเทพได้มีจำนวนผู้คนเพิ่มมากขึ้น จนต้องมีการขยายตัวเมืองออกมาอีก ส่วนเมืองที่ขยายออกมาใหม่นี้ ปัจจุบันเราเรียกว่า “เมืองนอก” จากการศึกษาสภาพผังเมืองโบราณที่รับอิทธิพลขอม เราสามารถเทียบเคียงกับกับเมืองนอกได้ เพราะผัง

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^๘วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ถมอรัตน์ เขาค้างดีลัทธิของเมืองศรีเทพ”, ใน เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๕) : ๒๖.

เมืองแบบขอมมักจะมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม ในขณะที่เมืองนอกก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เช่นเดียวกัน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้มีการพบร่องรอยศาสนาพุทธแบบมหายานที่เมืองศรีเทพอีกครั้ง น่าจะตรงกับช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แผ่พระราชอำนาจมายังบริเวณนี้ ซึ่งปรากฏการปรับเปลี่ยนและบูรณะศาสนสถานหลายแห่ง

หลังจากที่เมืองศรีเทพได้รับอิทธิพลจากเขมรโบราณในช่วงสุดท้าย ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อาณาจักรเขมรเริ่มเสื่อมอำนาจลง จึงทำให้ในช่วงนี้เมืองศรีเทพมีความสำคัญลดลง จนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปในที่สุด ในราวตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๙

เหตุที่เมืองศรีเทพหมดความสำคัญจนถูกทิ้งร้างไปในที่สุดนั้น นักวิชาการหลายท่านสันนิษฐานถึงสาเหตุความเสื่อมไ้หลายประการ ความที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดคือการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณ ในขณะเดียวกันก็มีการรวมกลุ่มกันของคนไทยและสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาในลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง มีการขับไล่ขุนนางเขมรที่ปกครองสุโขทัย และขยายดินแดนออกมาทางตะวันออกจนถึงลุ่มแม่น้ำป่าสัก

จนเป็นเหตุให้เมืองศรีเทพซึ่งขณะนั้นอยู่ใต้อำนาจเขมรที่กำลังเสื่อมอำนาจต้องกวาดต้อนผู้คนในเมืองศรีเทพไปอยู่ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำมูลและดินแดนอื่นๆ ใกล้เมืองพระนคร และคงมีบางส่วนที่ถูกกวาดต้อนโดยอาณาจักรสุโขทัยให้ไปอยู่ที่เมืองเพชรบูรณ์และเมืองอื่นๆ ใกล้เคียง นอกจากนี้เรื่องของโรคระบาดก็ยังเป็นอีกเหตุผลที่ยังต้องมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

เมืองศรีเทพที่มีความสำคัญและเจริญรุ่งเรืองกว่า ๖๐๐ ปี คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ ไม่ว่าจะด้วยความสามารถจากพัฒนาการภายในของเมืองศรีเทพเองหรือว่าอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นภายนอก ก็แสดงให้เห็นแล้วว่า ผู้คนในเมืองศรีเทพเป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพสูงอีกเมืองหนึ่ง แต่ในที่สุดอำนาจจากภายนอกก็ส่งผลให้เมืองศรีเทพต้องร้างผู้คนไปในที่สุด

การทิ้งร้างเมืองศรีเทพน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดบ้านเมืองต่างๆ ขึ้นในละแวกนี้ เช่น เมืองเพชรบูรณ์ เมืองวิเชียรบุรี เมืองไพศาล เมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร และเมืองไชยบาดาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เหล่านี้ยังมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณสมัยทวารวดีอีกแห่งหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่และมีความสำคัญทางทิศใต้ของปากน้ำโพ ในเขตอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ นั่นก็คือชุมชนโบราณเมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดน

เมืองโบราณโคกไม้เดนหรือเมืองบนมีคูน้ำ-คันดิน (คูเมือง-กำแพงเมือง) ล้อมรอบ ๓ ชั้น คูเมือง-กำแพงเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นรูปกลม ส่วนชั้นกลางและชั้นนอกมีลักษณะเป็นรูปวงรี คล้ายกับเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ขนาดของเมืองยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร กว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร ปัจจุบันเส้นทางถนนพหลโยธินหรือสายเอเชียผ่านทับคูเมือง-กำแพงเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกไปบางตอน ทางด้านตะวันออกของเมืองเป็นแนวเทือกเขาโคกไม้เดน มีโบราณสถานซึ่งเป็นส่วนฐานของพระสถูปเจดีย์อยู่บริเวณเชิงเขาทางด้านตะวันออกและบนยอดเขา จำนวน ๑๖ แห่ง

เหตุที่มีชาวบ้านเรียกเมืองโบราณแห่งนี้ว่าเมืองบนนั้น สืบเนื่องมาจากมีเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีรูปร่างลักษณะคล้ายกัน อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาต่ำกว่าเมืองโคกไม้เดนลงไปในเขตอำเภอ

มโนรมย์ จังหวัดชัยนาท นั่นก็คือ เมืองโบราณอู่ตะเภา เคยมีชาวบ้านเล่าว่าบริเวณนี้เป็นอู่เรือสำเภา เรียกกันว่า “อู่บน” คู่กับ “อู่ล่าง” ซึ่งอยู่ทางใต้ที่ทุกวันนี้ยังคงเรียกว่าอู่สำเภาหรืออู่ตะเภาอยู่^๔

กรมศิลปากรได้มีการสำรวจขุดค้นให้เป็นที่เป็นเปิดเผย เพื่อประโยชน์เป็นความรู้ก้าวหน้า ในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีบนผืนแผ่นดินไทย ในวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๐๗ กรมศิลปากรได้ ส่งนายบรรจบ เทียมทัด หัวหน้าแผนกขุดแต่งและบูรณะ กองโบราณคดี กรมศิลปากร (ในสมัยนั้น) เป็นหัวหน้าคณะ มาเริ่มขุดแต่งฐานพระสฤปเจดีย์ข้างวัดเป็นแห่งแรก และนายธนิศ อยู่โพธิ์ พร้อม ด้วยหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์และคณะเดินทางมาตรวจการขุดค้น เมื่อวันที่ ๘ - ๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๐๗ พบว่า โบราณสถานและโบราณวัตถุที่ขุดพบเป็นศิลปะสมัยทวารวดี เช่นเดียวกับที่ พบที่จังหวัดนครปฐม, คูบัว จังหวัดราชบุรี, พงตึก จังหวัดกาญจนบุรี และที่อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

จากการสำรวจของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๑ บริเวณบ้านเขาบ่อพลับ ตำบลม่วงหัก อำเภอยะหริ่ง ซึ่งอยู่ห่างจากเมือง โครโมเดนครลงไปทางใต้ราว ๕-๗ กิโลเมตร พบว่า บริเวณบ้านเขาบ่อพลับมีโบราณวัตถุจำนวนมากที่ แสดงถึงการเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ขวานหินขัด กำไลหินและกำไลเปลือกหอย ลูกปัด เปลือกหอย ชิ้นส่วนหอยมือเสือ เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด และภาชนะดินเผาทรงกลม กำหนดอายุ ในเบื้องต้นราว ๔,๕๐๐ - ๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว

นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วย สมัยสุโขทัยและเครื่องถ้วยลพบุรี และพบโบราณสถานอิฐบดยอดเขา

จึงอาจเป็นไปได้ว่า ชุมชนโบราณที่บ้านเขาบ่อพลับบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บ้านโคกไม้ เเดนในปัจจุบัน เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมกว่า เพราะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังมีชุมชนอีกบางส่วนที่ยังอาศัยอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ จนมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัย

จากการสำรวจศึกษาของทางกรมศิลปากรพบว่า ในบริเวณเขตคูเมืองบนหรือเมืองโคกไม้ เเดนไม่พบโบราณสถานจำพวกฐานอาคาร หรือฐานสฤปเจดีย์ มีการพบเพียงเศษโบราณวัตถุกระจัด กระจายอยู่ทั่วบริเวณคูเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอก แต่มีการพบกลุ่มโบราณสถานจำนวนมากบริเวณเชิง เขาด้านตะวันออกและบนเขากลุ่มเขาไม้เดน ส่วนใหญ่มีการพบฐานสฤปเจดีย์สมัยทวารวดีกว่า ๑๖ แห่ง ที่เหลือก็จะเป็นซากฐานอาคารที่พอเห็นรูปร่างอยู่บ้างบนเขา

ลักษณะของสถาปัตยกรรมสฤปไม่ทราบลักษณะที่ชัดเจน เพราะว่าเหลือแต่เพียงส่วนฐาน เป็นสฤปก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่เช่นที่พบโดยทั่วไปตามโบราณสถานในเมืองสมัยทวารวดี ฐานสฤปบาง องค์มีบันไดทางขึ้นทั้ง ๔ ด้าน บางองค์มีทางขึ้นทางด้านตะวันออกด้านเดียว บางองค์ก็เป็นสฤปขนาดเล็กบานสี่เหลี่ยมไม่มีทางขึ้น บางองค์มีแนวก่ออิฐล้อมรอบคล้ายกำแพงแก้ว ที่สำคัญคือ มีการพบ ภาพประติมากรรมปูนปั้นประดับฐานสฤปเจดีย์เป็นเรื่องราวพุทธชาดก เช่น เรื่องพญาลัททวันต์ เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีภาพคนแคะและสัตว์ต่างๆ เช่น สิงห์และช้าง เป็นต้น

นอกจากบนเขาไม้เดนจะมีการพบฐานสฤปแล้ว ยังพบร่องรอยของอาคารและแนวทาง เดินอีกหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการพบร่องรอยของอาคารที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอุโบสถอยู่

^๔ธนิศ อยู่โพธิ์, โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุสถาน ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๓๔.

บนเขาไผ่พระ เพราะว่ามีกลุ่มแผ่นดินตั้งหรือใบเสมาคู่ปักตามทิศทั้ง ๘ ลักษณะใบเสมาไม่มีการลวดลายแต่เป็นแผ่นหินธรรมชาติ รูปแบบการปักหินตั้งหรือใบเสมาเช่นนี้พบได้ทั่วไปตามชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทางด้านตะวันตกของเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีการพบซากสถูปที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระปรารค์เหลือง” อยู่อีกองค์หนึ่ง ยังไม่ได้รับการขุดแต่งจากกรมศิลปากร บริเวณเนินสถูปได้พบระฆังหิน ขนาด ๑๒ x ๗๐ x ๑๑๐ เซนติเมตร มีรูขนาด ๘ เซนติเมตร ด้านตะวันออกของพระปรารค์เหลืองมีอุโบสถเก่าที่สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง-ตอนปลาย ด้านหน้าอุโบสถมีใบเสมาหรือหินตั้งขนาดใหญ่สมัยทวารวดีปักอยู่ ๑ ใบ

นอกจากนี้ บริเวณพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ก็ใกล้เคียงกับปากน้ำโพซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณเมืองพระบางนั้น มีการพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรีซึ่งเป็นที่อาณาจักรเขมรโบราณเรืองอำนาจในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีความไปได้อย่างมากกว่าชุมชนโบราณเหล่านี้จะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ต่อมาผู้คนบางส่วนที่สืบเชื้อสายจากบ้านเมืองเหล่านี้ได้อพยพหรือค่อยๆ เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณปากน้ำโพจนเกิดเป็นเมืองพระบางในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์มีการพบร่องรอยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ ของผู้คนในบริเวณนี้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ประมาณ ๒,๗๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว บางแห่งอาจไกลถึง ๓,๕๐๐ - ๔,๕๐๐ ปีมาแล้ว เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคล ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากาลี ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้มักเลือกพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานโดยพิจารณาถึงแหล่งน้ำ พื้นที่ราบสำหรับการปลูกข้าว และพื้นที่แบบลอนลูกคลื่นสำหรับปลูกพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ ล่าสัตว์ป่าและเก็บพืชป่า ดังตัวอย่างแหล่งโบราณคดี เช่น บ้านพุขม้น บ้านพุช้างล้วง บ้านจันเสน บ้านใหม่ชัยมงคล ในเขตอำเภอตากาลี บ้านหนองใหญ่ บ้านพุนิมิต บ้านซบตะเคียน ในเขตอำเภอตากฟ้า เป็นต้น^{๑๐}

ต่อมาได้มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณซึ่งเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบในวัฒนธรรมสมัยทวารวดีซึ่งได้รับวัฒนธรรมทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมจากอินเดียหลายแห่งในเขตจังหวัดนครสวรรค์ ส่วนใหญ่เป็นชุมชนโบราณที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เช่น เมืองบนในเขตตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี เมืองจันเสนในเขตตำบลจันเสน อำเภอตากาลี เมืองดอนคาในเขตตำบลท่าตะโก อำเภอท่าตะโก เมืองไพศาลีในเขตตำบลไชยสำโรง อำเภอไพศาลี เมืองดงแม่นางเมืองในเขตตำบลตาสั้ง อำเภอบรรพตพิสัย เมืองทัพชุมพลในเขตตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ เป็นต้น^{๑๑}

ตามชุมชนโบราณเหล่านี้มีการพบโบราณสถานที่ก่อด้วยอิฐ และมีการพบโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผา แวดินเผา แท่นบดยา ภาชนะดินเผา

^{๑๐}คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์, หน้า ๔๙.

^{๑๑}สุภรณ์ โอเจริญ, นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง, (นครสวรรค์ : วิทยาลัยครูนครสวรรค์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๙-๑๐๔.

รูปแบบต่างๆ เครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก เครื่องประดับจากงาช้าง เปลือกหอยและกระดูกสัตว์ ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น

ชุมชนโบราณเหล่านี้ น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของชุมชนโบราณที่ปากน้ำโพ มีนักโบราณคดีบางคนสันนิษฐานว่าชุมชนโบราณเมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดนอาจจะเป็นชุมชนโบราณเดียวกับเมืองพระบาง ซึ่งปรากฏชื่อเมืองเกี่ยวข้องกับการเรื่องราวของพระนางจามเทวีที่เสด็จผ่านเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ขณะเดินทางขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย ตามที่ปรากฏในตำนานจามเทวีวงศ์และตำนานมูลศาสนา ก่อนที่จะมีการย้ายเมืองพระบางมาอยู่ที่บริเวณปากน้ำโพ

ในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างเมืองพระบางนั้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ซึ่งเป็นช่วงที่อิทธิพลเขมรโบราณเรืองอำนาจอย่างมากในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ก็มีการพบร่องรอยของชุมชนโบราณและโบราณวัตถุสถานที่ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบขอมหรือเขมรหลายแห่งในเขตอำเภอท่าตะโกและอำเภอไพศาลี^{๑๒} เช่น พระพุทธรูปหลวงพ่อดิลกเขาตีคิลี จำนวน ๒ องค์ ซึ่งพบบนยอดเขาตีคิลีในเขตตำบลตอนคา ตำบลท่าตะโก อำเภอท่าตะโก เป็นพระพุทธรูปหินทรายปางนาคปรกศิลปะขอม เป็นต้น

ชุมชนโบราณขนาดใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่อยู่ใกล้เคียงกับบริเวณปากน้ำโพมากที่สุดน่าจะเป็นชุมชนโบราณเมืองดงแม่นางเมืองซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำปิงทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองพระบาง ที่ชุมชนโบราณแห่งนี้มีการพบจารึกดงแม่นางเมือง จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมรและภาษาบาลี มีจำนวน ๒ ด้าน จารึกนี้ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๗๑๐ เนื้อความอ้างถึงพระเจ้าอโศกมหาราช รับสั่งให้พระเจ้าสุริยวงศาที่นา เพื่อบูชาพระธาตุ ด้านที่ ๒ กล่าวถึงรายการและจำนวนของถวายของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ที่ถวายแด่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในพระบรมโกศ จากนั้นกล่าวถึง การถวายที่นาของพระเจ้าสุริยวงศา ที่ถวายแด่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในพระบรมโกศเช่นกัน ตอนท้ายได้บอกกำหนดเขตของที่นาด้วย

ข้อความในจารึกดงแม่นางเมืองได้แสดงให้เห็นว่าในบริเวณใกล้เคียงกับปากน้ำโพก่อนสร้างเมืองพระบางนั้นได้มีชุมชนระดับเมืองตั้งอยู่ ซึ่งชุมชนขนาดใหญ่เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนผลักดันให้เกิดเมืองพระบางขึ้น เนื่องจากได้มีการสัญจรไปมาผ่านบริเวณปากน้ำโพ และสนับสนุนให้บริเวณปากน้ำโพกลายเป็นพื้นที่ตลาดซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของป่าที่กำลังรุ่งเรืองขึ้นด้วยความต้องการจากจีนและอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

ชุมชนโบราณบริเวณใกล้เคียงปากน้ำโพดังที่กล่าวมานี้ ต่อมาเมื่อเกิดการค้าของป่าที่รุ่งเรืองเข้ามาทางตอนในภาคพื้นทวีป ก็ได้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานมารวมกันอยู่บริเวณที่เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญหรือบริเวณที่เป็นชุมทางการค้า ทำให้เกิดเป็นเมืองขนาดใหญ่ขึ้นในบริเวณที่เป็นชุมทางการค้าลุ่มแม่น้ำปิงและลุ่มแม่น้ำน่านในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙

พัฒนาการของเมืองพระบางน่าจะเริ่มต้นจากการขยายตัวทางการค้าของเงินในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งเงินได้เปลี่ยนนโยบายทางการค้าจากเดิมที่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพ่อค้าแคว้นศรีวิชัย มาเป็นการค้าที่เงินส่งคนเข้ามาทำการค้าโดยตรงกับบ้านเมืองต่างๆ ในบริเวณ

^{๑๒} ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๒.

สุวรรณภูมิ ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นมากมายที่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางตอนบนของไทย เช่น เมืองละโว้ เมืองอุทอง เมืองศรีเทพ เมืองบน เมืองจันเสน เป็นต้น ต่อมาการค้าขายกับจีนแบบไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางทำให้เกิดการค้าขายคล่องตัว จึงทำให้ชุมชนที่เคยเป็นบ้านเมืองขนาดเล็กเริ่มขยายขยายใหญ่ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านเมืองที่อยู่ทางตอนในของภาคพื้นทวีปริมแม่น้ำสายใหญ่ เช่น เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัยในลุ่มแม่น้ำยม เมืองสองแคว (พิษณุโลก) ในลุ่มแม่น้ำน่าน เป็นต้น ซึ่งเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในภูมิภาคตอบสนองต่อการเคลื่อนไหวทางการค้าและเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยนกับอำนาจนอกภูมิภาค ได้แก่จีนและอินเดียเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นไปนั้น บ้านเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาต่างมีบทบาทในการค้ากับจีน อินเดีย ลังกา พุกาม ขอม การติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกลับเปิดเส้นทางคมนาคมจากฝั่งทะเลเข้าสู่บริเวณภายใน และก่อให้เกิดเส้นทางทางการค้าทางบกติดต่อไปมาระหว่างบ้านเมืองภายในและกับบ้านเมืองชายฝั่งทะเล^{๓๓}

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ การค้าก็ยังขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มคนไปตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายใหญ่ๆ และตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งที่มีทรัพยากรสำคัญซึ่งเป็นสินค้าที่จีนต้องการ หรือตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่เป็นชุมทางการคมนาคม ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้เมืองพระบางได้ก่อตัวขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง บริเวณที่แม่น้ำน่านซึ่งไหลมาจากทิศเหนือมาบรรจบกับแม่น้ำปิง อันเป็นพื้นที่ชุมทางการค้าและคมนาคม แล้วก็มี การขุดคูน้ำและคันดินรอบตัวเมืองขึ้น นอกจากเมืองพระบางแล้ว ยังมีเมืองอื่นๆ ที่เกิดขึ้นไล่เลี่ยกัน อย่างเช่น เมืองนครชุมในลุ่มน้ำปิงที่เป็นชุมทางเชื่อมกับอ่าวมะแะมะ เมืองทุ่งยั้งที่เป็นชุมทางการค้าทางบก เมืองฝางที่เป็นชุมทางการค้าริมฝั่งแม่น้ำน่านและเมืองนครไทยซึ่งมีสินค้าจำพวกของป่ามากมาย^{๓๔}

สอดคล้องกับข้อมูลของกรมศิลปากรที่เคยมีการพบโบราณวัตถุเก่าขนาดเล็กชิ้นหนึ่งในตัวเมืองเก่านครสวรรค์ เป็นเทวรูปศิลปะชายน อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย^{๓๕}

นอกจากนี้ ที่วิหารพระพุทธไสยาสน์หรือซากพระวิหารเก่าแก่ภายในวัดวรนาถบรรพตยังมีการพบพระพุทธรูปนาคปรกหินทรายองค์หนึ่ง แม้ว่าส่วนพระเศียรและส่วนเศียรนาคจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จนมีพุทธลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ส่วนพระองค์และส่วนฐานก็ยังคงเป็นชด นาค ๓ ชั้นซ้อนกันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าตามอย่างพระพุทธรูปปางนาคปรกศิลปะเขมรในประเทศไทยหรือศิลปะลพบุรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณเมืองพระบางมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยหรือตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาดังกล่าวแล้ว แต่อาจเป็นชุมชนขนาดเล็กในระดับหมู่บ้าน ที่ยังไม่ได้มีสถานะความเป็นเมืองหรือมีเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองที่ชัดเจน

^{๓๓}น. ณ ปากน้ำ และธิดา สาระยา, **เมืองสุโขทัยนี้ดี**, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๕.

^{๓๔}สุจิตต์ วงษ์เทศ, **กรุงสุโขทัยมาจากไหน?**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๗๘ - ๘๕.

^{๓๕}พิทยา ดำเด่งงาม, “พระศรีบาทลักษณ์สมัยพระยาสิทธิ”, ใน **ศิลปากร**, ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๕ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๘) : ๓๓.

แต่อย่างไรก็ดี เมืองพระบางอาจจะเริ่มมีการก่อรูปความเป็นเมืองมาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ แล้ว เนื่องจากข้อมูลในตำนานมูลศาสนาซึ่งพระพุทฺธพุกามและพระพุทฺธญาณเจ้า พระภิกษุชาวล้านนาแต่งขึ้นเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้กล่าวย้อนไปถึงเหตุการณ์การเดินทางจากเมืองละโว้ (เมืองลพบุรี) ไปยังเมืองหริภุญไชย (เมืองลำพูน) ของพระนางจามเทวีว่า ในการเดินทางครั้งนั้นพระนางได้นำเอาเรือพลเสนาผ่านเมืองพระบางด้วย

หลังจากที่เมืองพระบางก่อรูปเมืองขึ้นอย่างชัดเจนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ก็เป็นช่วงที่อำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณได้ขยายอิทธิพลขึ้นมาจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและพื้นที่ตอนล่างของแม่น้ำสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏว่าบ้านเมืองต่างๆ ในบริเวณแถบนี้อยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นกัมพูชาซึ่งมีความสัมพันธ์กับเขมรที่มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี)

แต่ต่อมาเมื่อกลุ่มคนตระกูลไทซึ่งนำโดยพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมือง สามารถขับไล่ขุนนางเขมรซึ่งมีอำนาจในลุ่มแม่น้ำยมตอนล่างออกจากเมืองสุโขทัยได้ ก็ทำให้มีการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาเป็นทางการ โดยพ่อขุนบางกลางหาวได้รับการอภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงแห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงมีพระนามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” เมื่อ พ.ศ. ๑๗๙๒ จากนั้นก็มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงสืบราชสันตติวงศ์รวมทั้งสิ้น ๙ พระองค์^{๑๖}

อาณาจักรสุโขทัยในระยะแรกมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองสุโขทัย ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณชุมชนโบราณเมืองสุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีการย้ายศูนย์กลางการปกครองไปที่เมืองสองแคว (เมืองพิษณุโลก) และขยายอำนาจปกครองบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำยมตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนบนและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบนในเขตจังหวัดสุโขทัย อุตรดิตถ์ พิษณุโลก เพชรบูรณ์ พิจิตร นครสวรรค์ กำแพงเพชรและตาก ดังมีการพบร่องรอยชุมชนโบราณที่อยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมจากราชสำนักกรุงสุโขทัยกระจายอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว

๔.๑.๒ ภาวะสงครามกับการเคลื่อนย้ายคนจากริมน้ำเจ้าพระยาไปยังพื้นที่ด้านในเขตอำเภอหนองบัว

ด้วยพื้นที่บริเวณจังหวัดนครสวรรค์ และใกล้เคียงได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามบ่อยครั้ง จึงทำให้ผู้คนที่ย้ายอยู่ในบริเวณอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความสืบเนื่องกัน เพียงแต่มีผู้คนต่างบ้านต่างเมืองและใกล้เคียงเดินทางสัญจรไปมาผ่านบริเวณดังกล่าวและมีการตั้งถิ่นฐานเป็นการชั่วคราวเท่านั้น

ภายหลังที่ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาล่มสลายแล้ว ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีพระยาตากรวบรวมกำลังพลขับไล่กองทัพกรุงอังวะที่เหลืออยู่บางส่วนออกไปได้ แล้วสถาปนาราชธานีขึ้นมาใหม่ที่เมืองธนบุรี และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีความพยายามที่จะขยายอำนาจเพื่อรวบรวมดินแดนของกรุงศรีอยุธยาเดิมให้กลับมาอยู่ใต้ศูนย์อำนาจรัฐของพระองค์ ได้ทรงนำกำลังออกไปปราบปรามหัวเมืองต่างๆ ที่ตั้งตนเป็นอิสระตามภูมิภาคต่างๆ ภายหลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา

^{๑๖} มุลนิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มุลนิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗-๔๕.

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถปราบปรามกองกำลังชุมนุมเจ้าพระฝางซึ่งเป็นชุมนุมสุดท้ายได้ในปี พ.ศ.๒๓๑๓ หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของราชสำนักกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดให้สำรวจไพร่พลและโปรดให้ขุนนางซึ่งเป็นข้าราชการบริพารใกล้ชิดและมีฝีมือในการทำสงครามมาเป็นเจ้าเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือ พบว่า เมืองพิษณุโลกมีพลเมือง ๑๕,๐๐๐ คน เมืองสวรรคโลกมี ๗,๐๐๐ คน เมืองพิชัย (รวมทั้งเมืองสวางคบุรี) มี ๙,๐๐๐ คน เมืองสุโขทัยมี ๕,๐๐๐ คน เมืองกำแพงเพชรกับเมืองนครสวรรค์มีเมืองละ ๓,๐๐๐ คนเศษ^{๑๗}

จากนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็โปรดให้ “ข้าหลวงซึ่งมีความชอบในการสงคราม ให้รั้งเมืองครองเมืองตามฐานานุกรมลำดับ เจ้าพระยาพิไชยราชาเป็นเจ้าพระยาสวรรคโลกย์ พระยามมราชเป็นเจ้าพญาสุรศรี รั้งเมืองพิศณุโลกย์ พระยาราชเดโชรั้งเมืองพิชัย พระท้าวหน้ารั้งเมืองสุโขทัย เจ้าพญาอนุรักษบุรุษรั้งเมืองนครสวรรค์ พระยาอภัยรณฤทธิ์ไปเป็นพญาอมราชให้ว่าที่สมุหนายกด้วย แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมายังกรุงธนบุรี”^{๑๘}

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๓๑๘ ราชสำนักกรุงอังวะได้ส่งกองทัพจำนวน ๓๕,๐๐๐ คน เข้ามาโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยมีอะแซหุ่นซึ่งเป็นแม่ทัพ การยกทัพมาครั้งนี้เป็นความพยายามของกรุงอังวะที่จะปราบปรามกรุงธนบุรีซึ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ต่อจากกรุงศรีอยุธยา และการที่มีเป้าหมายสำคัญที่เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือนั้น ก็เพราะว่ากองทัพกรุงอังวะต้องการใช้ไพร่พลเมืองพิษณุโลกเป็นฐานกำลังและแหล่งเสบียงอาหารเพื่อที่จะยกเข้าตีกรุงธนบุรีเช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าบุเรงนอง^{๑๙}

กองทัพกรุงอังวะยกทัพมาทางด้านแม่ละเมา เข้าตีเมืองตาก เมืองสุโขทัยและเมืองสวรรคโลก จากนั้นก็ยกทัพมาตั้งที่บ้านกงธานี ช่วงเวลานั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) เจ้าเมืองพิษณุโลกไม่อยู่ในเมืองเนื่องจากนำกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสน เมื่อทราบข่าวว่าข้าศึกประชิดเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็โปรดให้เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) กรีบบำนาจกองทัพไปรักษาเมืองพิษณุโลก เพื่อรอเจ้าพระยาสุรสีห์และบรรดาเจ้าเมืองฝ่ายเหนือกลับลงมา

ต่อมาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้นำทัพหลวงขึ้นไปช่วยโดยตั้งทัพหลวงที่ปากน้ำพิงใต้เมืองพิษณุโลก แล้วโปรดให้ตั้งค่ายขึ้นมาตามลำน้ำตั้งแต่บ้านบางทราย บ้านท่าโรง บ้านบางกระดาศ วัดจุฬามณีจนถึงวัดจันทน์ ส่วนกองทัพกรุงอังวะก็ตั้งค่ายรายล้อมเมืองพิษณุโลกเอาไว้ ทั้งกองทัพเมืองพิษณุโลกและกองทัพกรุงธนบุรีได้รับพุ่มตอบโต้กับกองทัพกรุงอังวะโดยตลอด ผลัดกันแพ้บ้าง ชนะบ้าง

แต่ก็มีปัญหาเนื่องจากขาดแคลนเสบียงอาหารเป็นอย่างมาก และเสบียงอาหารที่ฝ่ายกรุงธนบุรีพยายามลำเลียงส่งไปเลี้ยงกองทัพเมืองพิษณุโลกก็ถูกกองกำลังกรุงอังวะมีดักข่มโจมตีแย่งชิงเสบียงโดยตลอด เเสบียงอาหารในเวลานั้นจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการรักษาเมืองพิษณุโลก ดัง

^{๑๗} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๐), หน้า ๓๓๒.

^{๑๘} กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”, ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๔๙๖.

^{๑๙} สุเนตร ชุตินธรานนท์, **พม่ารบไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๓.

จะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงกับจะยกกองทัพลงไปป้องกันเสบียงอาหารถึงเมืองนครสวรรค์ ส่วนราชการในเมืองพิษณุโลกนั้นก็ให้เจ้าพระยาสุรสีห์รักษาเมืองเอาไว้ให้ได้^{๒๐}

เจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีมีความพยายามในการรักษาเมืองพิษณุโลกเอาไว้ แต่เนื่องจากความขัดสนเสบียงจึงทำให้ฝ่ายเมืองพิษณุโลกไม่อาจจะรักษาเมืองพิษณุโลกเอาไว้ได้ จึงตัดสินใจทิ้งเมืองพิษณุโลก ส่วนฝ่ายอะแซหุ่นก็แม่ทัพกรุงอังวะเมื่อทราบข่าวเจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีพาไพร่พลและชาวเมืองแหกหนีออกจากเมืองไปแล้ว “ก็ขับพลทหารเข้าในเมือง ให้จุดเพลิงเผาบ้านเรือนและอารามใหญ่น้อยทุกตำบล แสงเพลิงสว่างดังกลางวัน ให้ไล่จับผู้คนและครอบครัวซึ่งยังตกค้างอยู่ในเมืองหนีออกมาไม่ทันนั้น และเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งสิ้นและเครื่องศัสตราวุธต่างๆ แล้วตั้งอยู่ในเมือง”

แต่ไม่นานนักอะแซหุ่นก็นำกองทัพกลับกรุงอังวะ เนื่องจากว่าพระเจ้ามังระสวรรคตแล้วเกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติขึ้นในราชสำนักกรุงอังวะ หลังจากกองทัพกรุงอังวะยกกลับแล้วก็พบว่า บ้านเรือนภายในเมืองพิษณุโลกถูกเผาทั้งหมด ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่า เมืองพิษณุโลกในขณะนั้นคงอยู่ในสภาวะที่เลวร้ายยิ่งยวดแต่พระชินราช^{๒๑} ภาพหักพังปราศจากผู้คนไม่ต่างอะไรไปจากเมืองร้าง

ในสงครามคราวศึกอะแซหุ่นก็ตีหัวเมืองพิษณุโลกนั้น เมืองนครสวรรค์ไม่ได้เป็นสมรภูมิโดยตรง แต่บรรดาเจ้าเมืองและไพร่พลเมืองนครสวรรค์ได้ถูกเกณฑ์ให้ยกทัพขึ้นไปรบศึกยังเมืองพิษณุโลก ส่วนพื้นที่เมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นที่ตั้งค่ายสนับสนุนของกองทัพกรุงธนบุรี ในเบื้องต้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีดำรัสให้พระยาราชเศรษฐีคุมทหารกองเงิน ๓,๐๐๐ คนตั้งค่ายรักษาเมืองนครสวรรค์ ในขณะที่เดียวกันกองทัพพระยาราชเศรษฐีน่าจะเป็นฝ่ายรวบรวมเสบียงเพื่อส่งไปยังเมืองพิษณุโลกด้วย และเมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีทิ้งเมืองพิษณุโลกแล้วก็ทรงใช้เมืองนครสวรรค์เป็นที่ตั้งค่ายทัพหลวงเพื่อคอยสกัดกั้นกองทัพกรุงอังวะไม่ให้ยกลงมา ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เรียกว่าค่ายทัพหลวงที่เมืองนครสวรรค์ว่า “พระตำหนักค่ายเมืองนครสวรรค์” ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “ค่ายมั่นเมืองนครสวรรค์”

ขณะเดียวกันกองทัพเจ้าพระยานครสวรรค์ก็ถูกตั้งเป็นทัพหน้ายกขึ้นไปตั้งอยู่ที่วัดจันทน์ซึ่งอยู่ใต้เมืองพิษณุโลกลงมาราว ๑ กิโลเมตร ทั้งยังให้คุมทหารกองนอก กองในและกองเกณฑ์หัต ๓,๕๐๐ คน รับพระราชทานอาญาสิทธิ์ให้ไปตั้งค่ายรายล้อมขึ้นไปคูเชิงข้าศึก^{๒๒} ภายหลังโปรดให้เจ้าพระยานครสวรรค์ย้ายกองทัพไปตั้งค่ายที่บ้านแขก และเมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีทิ้ง

^{๒๐}กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน”, ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕๙.

^{๒๑}กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”, ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓, หน้า ๕๑๘.

^{๒๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๓.

เมืองพิษณุโลกแล้ว ก็โปรดให้เจ้าพระยานครสวรรค์ยกกองทัพยกขับไล่ตามทหารพม่าไปทางเมืองกำแพงเพชรอีกด้วย^{๒๓}

หลังจากสิ้นศึกอะแซหุุ่นก็แล้ว ดูเหมือนว่าบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือจะถูกทิ้งร้างเป็นอย่างมาก ทหารพม่ายังไม่ได้ถอยกลับหมด ส่วนหนึ่งยังเที่ยวลาดตระเวนหาเสบียงตามบ้านเมืองต่างๆ ลงมาจนถึงเมืองนครสวรรค์ ทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกทัพหลวงจากกรุงธนบุรี ๑๑ กอง มาขับไล่ทหารพม่าที่เมืองนครสวรรค์จนแตกหนีไปทางเมืองกำแพงเพชร พระองค์ทรงยกทัพไล่พม่าขึ้นไปจนถึงบ้านระแหง เมืองตาก แล้วจึงเสด็จกลับลงมากรุงธนบุรี

หลังศึกอะแซหุุ่นก็ตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ.๒๓๑๘ เมืองพิษณุโลกได้ถูกเผาทำลาย และหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ได้รับผลกระทบ ชาวเมืองต่างแตกฉานชานเข็นหนีเข้าป่าและลงมาอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยารอบๆ กรุงธนบุรี พอหลังจากภาวะสงครามสงบแล้วก็คงมีชาวเมืองบาง ส่วนที่หลบหนีเข้าป่าเริ่มทยอยกลับเข้ามาอยู่ในเมืองตามเดิม ในช่วงแรกก็คงมีปริมาณน้อยมากจนไม่อาจฟื้นฟูเมืองขึ้นมาใหม่ได้

ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ.๒๓๒๕ ก็ได้ทำการฟื้นฟูบ้านเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือขึ้นมาใหม่ โดยทรงตั้งให้แม่ทัพนายกองและขุนนางที่ใกล้ชิดและมีความดีความชอบในการช่วยเหลือราชการของพระองค์ออกไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตามหัวเมืองชั้นเอก โท ตริ จัตวา ในหัวเมืองปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือทุกเมือง ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ระบุว่า ครั้งนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้ง “ให้หลวงไชยณรงค์ เป็นพระนครสวรรค์”^{๒๔}

เมืองนครสวรรค์ก็ถูกกล่าวถึงอีกครั้งในช่วงเหตุการณ์สงคราม ๙ ทัฟ พ.ศ. ๒๓๒๘ ซึ่งครั้งนั้นราชสำนักกรุงอังวะยกทัพลงมาหมายตีกรุงเทพมหานครถึง ๙ ทัฟด้วยตัน ครั้งนั้นเมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นที่ตั้งกองทัพอจากกรุงเทพมหานครเพื่อสกัดกั้นกองทัพกรุงอังวะที่ยกลงมาจากเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนา “...และทางเหนือนั้น มีพระราชดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวงนรินทรณ์เรศร์ และเจ้าพระยามหาเสนา พระยาพระคลัง พระยาอุไทยธรรม และท้าวพระยาข้าราชการในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ยกกองทัพไปตั้งรับทัพพม่า ณ เมืองนครสวรรค์ทัพหนึ่ง”^{๒๕}

ครั้งนั้นกองทัพของเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์และกรมหลวงนรินทรณ์เรศร์ถือพล ๑๕,๐๐๐ คน ไปตั้งค่ายหลวงอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ให้เจ้าพระยามหาเสนาเป็นกองหน้าไปตั้งค่ายอยู่ที่เมืองพิจิตร พระยาพระคลังและพระยาอุไทยธรรมเป็นกองหลังไปตั้งค่ายอยู่ที่เมืองชัยนาท เพื่อระวังพม่าจะยกมาทางเมืองอุทัยธานี ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ได้เสด็จพระราชดำเนินยกทัพหลวงจากกรุงเทพมหานครขึ้นมายช่วย ณ เมืองนครสวรรค์นี้ด้วย เมื่อทราบข่าวจาก

^{๒๓}อ้างแล้ว, หน้า ๕๑๔-๕๑๘.

^{๒๔}เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔.

^{๒๕}เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๖๗.

กองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ซึ่งยกขึ้นไปเมืองกำแพงเพชรว่าข้าศึกถอยกลับไปแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงกลับกรุงเทพมหานคร^{๒๖}

การตั้งค่ายทัพหลวงของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ที่เมืองนครสวรรค์นั้น สันนิษฐานว่าไม่ได้ตั้งค่ายหลวงภายในตัวเมือง หากแต่ตั้งที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันออกใต้ตัวเมืองนครสวรรค์ลงไปราว ๕-๖ กิโลเมตร ซึ่งอยู่ในเขตค่ายจิรประวัติ มณฑลทหารบกที่ ๓๑ ในปัจจุบัน เนื่องจากว่าเคยมีแนวเทินดินปรากฏอยู่^{๒๗}

หลังจากสงครามครั้งนี้ยุติลง สงครามระหว่างกรุงเทพมหานครกับกรุงอังวะในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาก็สิ้นสุดลง เมืองนครสวรรค์ในฐานะเมืองทางผ่านของกองทัพก็ไม่ได้เผชิญภาวะสงครามอีก ในขณะเดียวกันมีความเป็นไปได้ว่าได้มีการย้ายตัวเมืองนครสวรรค์ลงไปอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ตั้งค่ายหลวง เนื่องจากแม่น้ำปิงเปลี่ยนทางเดิน เกิดหาดใหญ่ขึ้นบังเมืองเดิม กลายเป็นที่กั้นคาน้ำ เจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงต้องย้ายเมืองลงมาหาที่ใกล้น้ำตั้งบ้านเรือนและศาลากลางใหม่

ทั้งนี้ คงเป็นเพราะตำแหน่งที่ตั้งค่ายหลวงก็อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา สะดวกต่อการคมนาคมทางเรือ ทั้งนี้ บริเวณนี้ถือเป็นบริเวณที่มีชัยภูมิเหมาะสมและยังมีคันดินค่ายหลวงที่เป็นปราการป้องกันเมืองหากเกิดศึกสงครามอีกด้วย

หลังจากที่มีการย้ายเมืองนครสวรรค์ลงไปตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ตัวเมืองปัจจุบันลงไปราว ๕ - ๖ กิโลเมตร เนื่องจากแม่น้ำปิงเปลี่ยนทางเดิน เกิดหาดใหญ่ขึ้นบังเมืองเดิม กลายเป็นที่กั้นคาน้ำ เจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงต้องย้ายเมืองลงมาหาที่ใกล้น้ำตั้งบ้านเรือนและศาลากลางใหม่ดังได้กล่าวไปแล้ว

แต่ต่อมาที่ริมน้ำบริเวณปากน้ำโพเกิดเป็นที่ประชุมชน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่าด้วยมีพวกพ่อค้าที่ปากน้ำโพรับสินค้ากรุงเทพฯ ขึ้นไปไว้จำหน่ายแก่พวกที่ล่องเรือสินค้าลงมาจากเชียงใหม่ เมืองอุตรดิตถ์และเมืองพิษณุโลก แล้วรับซื้อสินค้าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือส่งลงมาจำหน่ายทางข้างใต้ การซื้อขายรับส่งสินค้ากันที่ปากน้ำโพมีมากขึ้นโดยลำดับ และเมื่อสินค้าไม้ขอนสักเจริญขึ้น ที่ปากน้ำโพก็เป็นที่รวบรวมไม้ซุงซึ่งปล่อยลงมาจากข้างเหนือก็เกิดเป็นที่ชุมนุมกันของพวกพ่อค้าไม้อีกพวกหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้จึงมีเรือแพขึ้นไปจอดค้าขายในแม่น้ำปิงและแม่น้ำน่านมากมายเหมือนเป็นเมืองหนึ่งในลำน้ำ ที่บนบกทางตอนข้างหน้าเมืองเดิมก็เกิดตลาดห้างหอ ที่ปากน้ำโพจึงกลายเป็นท่าเลการค้าขายอันสำคัญขึ้นฝ่ายเหนือแห่งหนึ่ง เมื่อในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ครั้นเมื่อจัดมณฑลเทศาภิบาล จึงโปรดให้ย้ายศาลารัฐบาลและบ้านเรือนข้าราชการข้ามไปสร้างทางฝั่งตะวันตกใต้ตลาดปากน้ำโพ กลับไปอยู่ใกล้กับเมืองเดิม

จากเหตุการณ์ทั้งหมดทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ผู้คนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนต้นแตกฉานซ่านเซ็นไปตามพื้นที่ต่างๆ เพื่อเอาตัวรอดตามภาวะวิสัยที่พึงจะทำได้ ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่ามีราษฎรกลุ่มหนึ่งซึ่งเคยรับวัฒนธรรมสุโขทัยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอหนองบัว

^{๒๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖-๗๙.

^{๒๗}กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เที่ยวตามทางรถไฟ*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงจรูญจิตรภักดิ์ และฌาปนกิจศพนางจรูญจิตรภักดิ์ วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๐, หน้า ๓๖ - ๓๗.

โดยอาจจะเคยอาศัยอยู่ในเขตเมืองนครสวรรค์ได้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งในพื้นที่บ้านหนองบัว ในช่วงบ้านเมืองสงบ แต่คงไม่ใช่ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เนื่องจากว่าไม่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานยาวไปจนถึงสมัยสุโขทัยได้ มีเพียงการละเล่นดนตรีมั่งคละเท่านั้นที่ทำให้สามารถรับรู้ได้ว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมในสมัยสุโขทัย

การเล่นกลองมั่งคละเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมสุโขทัย ไมเคิล ไรค์ นักวิชาการด้านการทิวทยา ได้ให้ความเห็นเรื่องกลองมั่งคละว่าในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทยได้มีการนำพระพุทธรูปจากลังกาเข้ามา โดยเฉพาะองค์พระมหาสามีสังฆราชและพระผู้ใหญ่อีกหลายรูปก็มีการไปมาหาสู่กันระหว่างสุโขทัยกับลังกา น่าจะมีการนำมั่งคละเกร็ดเข้ามาด้วย เดิมกลองมั่งคละใช้ตีประกอบยามสงครามหรือให้กำลังใจทหารในลังกา ต่อมาภายหลังพระมหากษัตริย์ผู้ศรัทธาในพระพุทธรูปทรงเห็นดนตรีมั่งคละและการร่ายรำมั่งคละเป็นของสูง จึงมีศรัทธาถวายวัด จนกลายเป็นเครื่องประดับพระบารมีพระบรมสารีริกธาตุ แล้วชาวบ้านยังใช้ดนตรีมั่งคละในพิธีมงคลทุกอย่าง ส่วนในบ้านหนองบัว-หนองกล้วยยังมีการใช้ดนตรีมั่งคละในงานอวมงคลอย่างงานศพด้วย

๔.๑.๓ การเข้ามาของชาวจีนในเขตอำเภอหนองบัว

หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ระบบการค้าแบบทุนนิยมหรือเสรีนิยมเข้ามา กรุงเก่าหรือพระนครศรีอยุธยา กลายเป็นแหล่งรวมสินค้าสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นข้าวและไม้สักจากภาคเหนือตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำป่าสัก ซึ่งเตรียมส่งไปกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนที่ตั้งอยู่ตามเมืองท่าต่างๆ

การขยายตัวทางการค้านี้เองเป็นผลให้มีชาวจีนหลั่งไหลเข้ามาขายแรงงานและประกอบการค้าตามหัวเมืองต่างๆ มากขึ้น ชาวจีนเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจในเมืองเพชรบูรณ์ในฐานะเป็นหัวเมืองใหญ่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ โดยเริ่มมีชาวจีนกลุ่มแต่จิ๋วและไหหลำ เข้ามาประกอบกิจการรายย่อยและการค้าขนาดใหญ่

ชาวจีนที่เข้ามาในช่วงระยะแรกก็จะนำเรือเข้ามาตามลำแม่น้ำป่าสักจากพระนครศรีอยุธยาและเมืองสระบุรี เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองเพชรบูรณ์ ส่วนหนึ่งเข้ามาทางแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน่าน เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองนครสวรรค์และอำเภอต่างๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น อำเภอชุมแสง อำเภอพยุหะคีรี เป็นต้น

หลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ทำให้เกิดการตื่นตัวของราษฎรเกี่ยวกับการพัฒนาและการผลิตสินค้าทางการเกษตรเพื่อส่งขายมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีชาวจีนอีกกลุ่มหนึ่งได้เดินทางมาตามเส้นทางคมนาคมทางบกที่เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดนครสวรรค์กับจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งเส้นทางนี้ได้ผ่านบริเวณพื้นที่อำเภอหนองบัว ชาวจีนจึงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตบ้านหนองบัวซึ่งเป็นพื้นที่ด้านในไม่ติดกับแม่น้ำใหญ่ โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับถนนและเป็นจุดรับซื้อข้าวและสินค้าทางการเกษตร รวมทั้งนำสินค้าจากกรุงเทพมหานคร เช่น เสื้อผ้า กะปิ น้ำปลาและอุปกรณ์ทางการเกษตร ขึ้นมาขายให้กับราษฎร

ต่อมาชาวจีนกลุ่มนี้หลายคนก็ได้แต่งงานกับชาวไทยพื้นถิ่นและตั้งหลักปักฐานอย่างเป็นทางการ ทำการขยายกิจการการค้าและการเป็นผู้รับซื้อสินค้าในลักษณะ “พ่อค้าคนกลาง” ไปตามชุมชนต่างๆ ที่เริ่มขยายชุมชนออกไปตามที่ราบซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจต่างๆ เช่น ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วเหลืองและถั่วเขียว เป็นต้น ชาวจีนเหล่านี้ได้รวมตัวกันทำกิจกรรมและมีการสร้างศาลเจ้าอย่างวัฒนธรรมจีนขึ้นมาเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมร่วมกันของชาวจีนในตัวอำเภอหนองบัว

ชาวจีนกลุ่มนี้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับถนน และประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลาง ทำธุรกิจรับซื้อพืชไร่และผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วเหลืองและถั่วเขียว จากชาวไทยพื้นถิ่นและชาวอีสานที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในละแวกใกล้เคียง แล้วส่งไปขายต่อมายังจังหวัดนครสวรรค์หรือจังหวัดลพบุรี บางคนก็ทำธุรกิจร้านขายของชำจนทำให้มีผู้คนจากต่างจังหวัดอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตท้องที่อำเภอหนองบัวในปัจจุบันเป็นจำนวนมาก

แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก็ทำให้ชาวจีนต้องปรับตัว ชาวจีนชนชั้นนำในอำเภอหนองบัวต้องพัฒนาตัวเองให้สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป กลุ่มชาวจีนชนชั้นนำสะสมทุนจากการค้ารูปแบบต่างๆ อย่างพ่อค้าคนกลาง นายทุนเงินกู้ กลายเป็นเจ้าของทุนในหลายด้าน ทั้งการเกษตร อุตสาหกรรม และคมนาคม แต่ถึงกระนั้น ก็ยังเป็นผู้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สำคัญของอำเภอหนองบัวจนถึงปัจจุบัน

๔.๑.๔ พัฒนาการความเป็นอำเภอของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอ และจังหวัดข้างเคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับอำเภอบางมูลนาก และอำเภอดงเจริญ จังหวัดพิจิตร
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับอำเภอชนแดน และอำเภอบึงสามพัน จังหวัดเพชรบูรณ์
ทิศใต้	ติดต่อกับอำเภอไพศาลี และอำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์

เดิมทีนั้นบริเวณส่วนหนึ่งของอำเภอหนองบัวขึ้นกับอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ ต่อมาทางราชการเห็นว่าชุมชนหนองบัวเป็นชุมชนใหญ่และอยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอชุมแสง สมควรที่จะแยกออกมาเป็นอีกอำเภอหนึ่ง เพื่อความสะดวกในการคมนาคม การปกครองและการบริหารราชการต่างๆ วันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ กระทรวงมหาดไทยจึงได้แยกพื้นที่ตำบลหนองบัว ตำบลห้วยร่วม และตำบลห้วยใหญ่ อำเภอชุมแสง มาตั้งเป็น กิ่งอำเภอหนองบัว ขึ้นกับอำเภอชุมแสง

ต่อมาวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๑ โอนพื้นที่ตำบลธารทหาร (ยกเว้นหมู่ที่ ๑) ของอำเภอท่าตะโก ไปขึ้นกับกิ่งอำเภอหนองบัว อำเภอชุมแสง วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๓ เปลี่ยนแปลงเขตจังหวัดพิจิตร และจังหวัดนครสวรรค์ โดยโอนพื้นที่ตำบลหนองกลับ อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร มาขึ้นกับกิ่งอำเภอหนองบัว อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์

วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ยกฐานะจากกิ่งอำเภอหนองบัว อำเภอชุมแสง เป็น อำเภอหนองบัว และวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ตั้งตำบลห้วยถั่วเหนือ แยกออกจากตำบลห้วยใหญ่ และตั้งตำบลห้วยถั่วใต้ แยกออกจากตำบลห้วยใหญ่ วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ตั้งตำบลทุ่งทอง แยกออกจากตำบลหนองกลับ และตั้งตำบลวังบ่อ แยกออกจากตำบลธารทหาร

ปัจจุบันอำเภอหนองบัวแบ่งการปกครองออกเป็น ๙ ตำบล ๑๐๗ หมู่บ้าน ดังนี้

๑. ตำบลหนองบัว จำนวน ๒๐ หมู่บ้าน
๒. ตำบลหนองกลับ จำนวน ๑๕ หมู่บ้าน
๓. ตำบลธารทหาร จำนวน ๙ หมู่บ้าน
๔. ตำบลห้วยร่วม จำนวน ๑๑ หมู่บ้าน
๕. ตำบลห้วยถั่วใต้ จำนวน ๗ หมู่บ้าน
๖. ตำบลห้วยถั่วเหนือ จำนวน ๙ หมู่บ้าน
๗. ตำบลห้วยใหญ่ จำนวน ๖ หมู่บ้าน
๘. ตำบลทุ่งทอง จำนวน ๑๔ หมู่บ้าน
๙. ตำบลวังบ่อ จำนวน ๑๖ หมู่บ้าน

พัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ อัตวิวัฒนธรรมของชาวอำเภอหนองบัวได้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการความเจริญรุ่งเรือง เนื่องจากอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นอำเภอที่ไม่มีแม่น้ำสายใหญ่ไหลผ่าน ทางด้านทิศตะวันออกมีเขากั้นระหว่างเมืองและมีแม่น้ำสายใหญ่คือแม่น้ำน่านไหลผ่านจากอำเภอชุมแสงซึ่งมีความเชื่อมโยงกับเส้นทางการค้าขายในสมัยโบราณผ่านทางน้ำ ทำให้อำเภอหนองบัวนี้รับวัฒนธรรมจากสถานที่หลายๆ แห่ง ผู้คนส่วนใหญ่อพยพมาจากทางทิศตะวันออก ผสมกับผู้อยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ ในขณะเดียวกันทำให้มีอัตวิวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะผสมผสานระหว่างภาคกลางกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ถึงกระนั้นวัฒนธรรมยังมีความหลากหลาย ที่ยึดติดกับพระพุทธศาสนาที่ชาวอำเภอหนองบัวได้ยึดเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตแม้จะมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ แต่ปัจจุบันนี้ได้หลอมรวมเป็นวัฒนธรรมเดียวกันได้อย่างลงตัวและมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็นอำเภอหนองบัวในปัจจุบัน

๔.๑.๕ แหล่งโบราณคดีที่สำคัญในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

นครสวรรค์ เป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีการค้นพบร่องรอยชุมชนโบราณสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมา มีการพบร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดีเกือบทุกอำเภอของจังหวัด เช่น เมืองโบราณจันเสน อำเภอตาคลี ที่มีชื่อเสียงโด่งดังในการจัดพิพิธภัณฑ์จนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัด เมืองโบราณทัพชุมพล อำเภอเมืองนครสวรรค์ เมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย และเมืองโบราณโคกไม้เดนหรือเมืองบน อำเภอพยุหะคีรี สืบเนื่องมาจนถึงถึงการเข้ามาของวัฒนธรรมเขมรโบราณ วัฒนธรรมสุโขทัย วัฒนธรรมอยุธยา เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน^{๒๘}

วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนคุณธรรมวัดหนองม่วง เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสร้างความสงบสันติสุขขึ้นในชุมชน ก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการพบร่องรอยหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีที่มีความน่าสนใจแห่งหนึ่งในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ แม้ว่าความ

^{๒๘} ธานี อยุธยา, โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุสถาน ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๔๗.

เป็นมาของวัดหนองม่วงตามหลักฐานราชการจะมีอายุไม่มากนัก แต่พื้นที่แห่งนี้ก็มีร่องรอยการถูกใช้งานในลักษณะพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว

๑) ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับวัดหนองม่วง วัดหนองม่วง ตั้งอยู่ในท้องที่หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๙ ไร่ ๓ งาน ๔๑ ตารางวา น.ส. เลขที่ ๑๙๑ มีที่ธรณีสงฆ์จำนวน ๒ แปลงเนื้อที่ ๑๙ ไร่ ๓ งาน ๔๑ ตารางวา โฉนดที่ดินเลขที่ ๑๙๑ น.ส. ๓ เลขที่ ๑๙๐

ภายในวัดหนองม่วงมีอาคารเสนาสนะที่สำคัญ ได้แก่ ศาลาการเปรียญ กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๖๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ หอสวดมนต์ กว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก กุฏิสงฆ์ จำนวน ๗ หลังเป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ วิหาร กว้าง ๕ เมตร ยาว ๑๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก นอกจากนี้ ยังมีโรงครัว ๑ หลัง เรือนเก็บพัสดุ ๑ หลัง เรือนรับรอง ๑ หลัง และมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนคุณธรรมวัดหนองม่วง อยู่ภายในวัดด้วย^{๒๙}

๒) ร่องรอยชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณใกล้เคียงวัดหนองม่วง
ในบริเวณใกล้เคียงกับวัดหนองม่วงมีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณหนองสรวงซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบทุ่งนาของชาวบ้านอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดหนองม่วง ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ จากการสัมภาษณ์เจ้าของที่ดินทำให้ทราบว่าบริเวณดังกล่าวมีการพบเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมาก ต่อมาจึงมีผู้มาขอเช่าที่ดินมาทำการขุดหาของมีค่า ทำให้มีการขุดพบโบราณวัตถุประเภทต่างๆ จำนวนมาก เช่น ภาชนะดินเผา ขวานหินขัด เครื่องมือโลหะ กำไลหิน ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น ซึ่งพบปะปนกับเศษกระดูกมนุษย์ ส่วนที่เป็นรายละเอียดสำคัญของโบราณวัตถุที่พบนั้น กลุ่มผู้ที่ทำการขุดไม่ได้แจ้งให้เจ้าของที่ดินทราบ ภายหลังเจ้าของที่ดินจึงไม่อนุญาตให้ทำการขุดต่อ แต่ก็ทำให้มีการพบเศษกระดูกมนุษย์และเศษภาชนะดินเผาระบายทั่วบริเวณที่นา^{๓๐}

จากการสำรวจของคณะวิจัยเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๖๓ พบว่าในพื้นที่หนองสรวงมีเศษภาชนะดินเผาแบบที่เผาด้วยความร้อนไม่มาก ด้านนอกมีการตกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบ และลายขีด และมีเศษกระดูกมนุษย์กระจายอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการสำรวจพบชิ้นส่วนตะกรันเหล็กจำนวนหนึ่ง

เมื่อพิจารณาจากโบราณวัตถุที่พบซึ่งมีลักษณะเดียวกับเศษภาชนะดินเผาที่พบตามแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อยู่ในบริเวณจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอนองบัว จึงทำให้สันนิษฐานแหล่งโบราณคดีหนองสรวงน่าจะเคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาก่อน ด้วยทำเลที่ตั้งเป็นที่ราบที่กั้นลำห้วยซึ่งไหลมาจากบริเวณเขาพระทางทิศตะวันออกของอำเภอนองบัว ทั้งนี้ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อาจมีมนุษย์อาศัยอยู่ในช่วง

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระใบฎีกาธนกร โฆษณโม, เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๐} สัมภาษณ์ นางจรรยา แก้วโต, เจ้าของนาและแหล่งค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ยุคเหล็ก) ที่มีการถลุงแร่เหล็กมาใช้เองต่อเนื่องกับช่วงต้นสมัยทวารวดี เนื่องจากเป็นช่วงที่มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและของมีค่ากับสังคมภายนอก ดังจะพบว่ามี การพบลูกปัดหินและลูกปัดแก้วจำนวนมากในแหล่งโบราณคดีนี้ ซึ่งลูกปัดหินและลูกปัดแก้วก็เป็น ที่นิยมอย่างมากในช่วงสมัยทวารวดีอีกด้วย

การพบร่องรอยชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณใกล้เคียงวัดหนองม่วงมี ความสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตที่มักคำนึงถึงการสร้างที่อยู่อาศัยจะต้องอยู่ใกล้กับ แหล่งน้ำเป็นสำคัญ เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ใช้ในการอุปโภคบริโภค เป็นแหล่ง อาหาร รวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมจากชุมชนหนึ่งไปอีกชุมชนหนึ่งอีกด้วย ดังนั้นเราจึงพบว่า มีการ ค้นพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณมากมายกระจายตัวอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ ทั้งสายเล็ก สายใหญ่และแหล่งน้ำอื่นๆ เช่น หนองหรือบึง เป็นต้น แม้กระทั่งในปัจจุบันการตั้งถิ่นฐาน ของมนุษย์ส่วนใหญ่ก็ยังคงอาศัยที่ราบลุ่มน้ำเป็นที่ตั้งถิ่นฐาน

นอกจากนี้ ในพื้นที่อำเภอกัลยาศรีกับอำเภอนองบัว ยังมีการสำรวจและขุดค้นทาง โบราณคดีที่แสดงให้เห็นร่องรอยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ ของผู้คนใน บริเวณนี้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ประมาณ ๒,๗๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว บางแห่งอาจไกลถึง ๓,๕๐๐๐ - ๔,๕๐๐๐ ปีมาแล้ว เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคล ตำบลสร้อยทอง อำเภอนาคู ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้มักเลือกพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานโดยพิจารณาถึงแหล่งน้ำ พื้นที่ราบ สำหรับการปลูกข้าว และพื้นที่แบบลอนลูกคลื่นสำหรับปลูกพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ ลานสัตว์ป่าและเก็บพืช ป่า ดังตัวอย่างแหล่งโบราณคดี เช่น บ้านพุหมื่น บ้านพุช้างลี้ บ้านจันเสน บ้านใหม่ชัยมงคล ในเขต อำเภอนาคู บ้านหนองใหญ่ บ้านพุนิมิต บ้านชะบะเคียน ในเขตอำเภอนาคู เป็นต้น ซึ่งล้วนอยู่ไม่ ไกลจากแหล่งโบราณคดีหนองสรวงเท่าใดนัก

๓) ร่องรอยวัฒนธรรมสมัยทวารวดีในพื้นที่วัดหนองม่วง ในบริเวณวัดหนองม่วง มีเนิน ดินย่อมๆ อยู่ใกล้กับหนองม่วงซึ่งเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ของชุมชน มีการพบหินตั้งปักอยู่รอบเนินดิน ที่มีอิฐดินเผาปะปนอยู่ในลักษณะ ๘ ทิศ เช่นเดียวกับการปักใบเสมา หินตั้งที่พบเป็นแท่งหิน ธรรมชาติไม่มีการตกแต่งรูปทรงและสลักลวดลายแต่อย่างใด หินตั้งกลุ่มนี้เป็นหินแกรนิตสีชมพูซึ่งไม่ ปรากฏในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว หากแต่มีความใกล้เคียงกับกลุ่มหินที่บริเวณเขาพระทางทิศตะวันออก ของอำเภอนองบัว จึงมีความเป็นไปได้ว่าหินเหล่านี้ น่าจะถูกเคลื่อนย้ายมาจากเขาพระ เพื่อปักเป็น สัญลักษณ์เขตพัทธสีมาหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมของชุมชนในวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ทั้งนี้ เนื่องจากว่าคติการใช้แท่งหินธรรมชาติมาปักแสดงเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้พบได้ทั่วไปตามชุมชน โบราณสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีบริเวณใกล้เคียงกับ อำเภอนองบัว อย่างชุมชนโบราณเมืองโคกไม้เดนก็มีการพบการนำแท่งหินธรรมชาติมาใช้ในการปัก กำหนดเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน^{๓๑}

นอกจากนี้ ตำแหน่งที่ตั้งของวัดหนองม่วง อำเภอนองบัว ยังอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลาง ระหว่างชุมชนโบราณสมัยทวารวดีที่อำเภอบัคล้อ จังหวัดพิจิตร กับชุมชนโบราณเมืองไพสาลีซึ่งเป็น

^{๓๑} สัมภาษณ์ นางทองใบ เหว่าโต, ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ กันยายน ๒๕๖๓.

ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีที่อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอนองบัว จึงมีความเป็นไปได้ว่าบริเวณบ้านหนองม่วงอาจเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี แต่อาจไม่ได้เป็นชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมืองที่มีคูน้ำคันดิน อาจเป็นเพียงชุมชนหมู่บ้านที่มีพัฒนาการมาจากชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บริเวณหนองสรวงก็เป็นได้ ปัจจุบันหินตั้งกลุ่มนี้ทางวัดได้มีการขุดหินตั้งดังกล่าวขึ้นมาและปักไว้ในตำแหน่งใกล้เคียงที่เดิม เพื่อให้เห็นหินตั้งชัดเจนขึ้น

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ก็จะพบว่า ในเขตจังหวัดนครสวรรค์มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณในสมัยทวารวดีหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นชุมชนโบราณที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เช่น เมืองบันในเขตตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี เมืองจันเสนในเขตตำบลจันเสน อำเภอตาคลี เมืองดอนคาในเขตตำบลท่าตะโก อำเภอท่าตะโก เมืองไพศาล ในเขตตำบลไชยสำโรง อำเภอไพศาล เมืองดงแม่นางเมืองในเขตตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย เมืองทัพชุมพลในเขตตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ เป็นต้น นอกจากนี้ บริเวณอำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร ซึ่งอยู่ห่างจากวัดหนองม่วงไปทางทิศเหนือประมาณ ๔๐ กิโลเมตรก็มีร่องรอยชุมชนโบราณสมัยทวารวดีเช่นเดียวกัน

ปกติแล้วชุมชนโบราณเหล่านี้มีการพบโบราณสถานที่เกี่ยวข้องอิฐ และมีการพบโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผา แท่นบดยา ภาชนะดินเผา รูปแบบต่างๆ เครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น นอกจากนี้ บริเวณเมืองโบราณโคกไม้เดนยังมีการพบกลุ่มแผ่นหินตั้งหรือใบเสมาคู่ปักตามทิศทั้ง ๘ ลักษณะใบเสมาไม่มีการลวดลายแต่เป็นแผ่นหินธรรมชาติ รูปแบบการปักหินตั้งหรือใบเสมาเช่นนี้พบได้ทั่วไปตามชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และที่วัดพระพรหมเหล็กอริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีใบเสมาหรือหินตั้งขนาดใหญ่สมัยทวารวดีปักอยู่ ๑ ใบ ซึ่งถือเป็นรูปแบบการปักหินตั้งที่คล้ายคลึงกับกลุ่มหินตั้งที่พบภายในวัดหนองม่วงอีกด้วย

ปัจจุบันทางวัดหนองม่วงได้มีการสร้างอาคารที่เรียกว่า “วิหาร” ขึ้นในบริเวณกึ่งกลางของกลุ่มหินตั้งดังกล่าว และใช้เป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญ รวมทั้งเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธาเป็นอย่างมาก

๔) ร่องรอยโบราณสมัยอยุธยาในวัดหนองม่วงและบริเวณใกล้เคียง ด้วยพื้นที่บริเวณจังหวัดนครสวรรค์และใกล้เคียงได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามบ่อยครั้ง จึงทำให้ผู้คนที่ย้ายอยู่ในบริเวณอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความสืบเนื่องกัน เพียงแต่มีผู้คนต่างบ้านต่างเมืองและใกล้เคียงเดินทางสัญจรไปมาผ่านบริเวณดังกล่าวและมีการตั้งถิ่นฐานเป็นการชั่วคราวเท่านั้น สอดคล้องกับการพบหลักฐานโบราณคดีที่ไม่ปรากฏความสืบเนื่องทางพัฒนาการการใช้งานในพื้นที่เลย

จากเหตุการณ์ความไม่สงบในภาวะสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าที่มีการเคลื่อนทัพตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นที่พักพิงพลมาโดยตลอดแทบทุกสงครามสำคัญๆ จึงมีผู้คนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนต้นแตกฉานซ่านเซ็นไปตามพื้นที่ต่างๆ เพื่อเอาตัวรอดตามภาวะวิสัยที่พึงจะทำได้ ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่ามีราษฎรกลุ่มหนึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอนองบัว โดยอาจจะเคยอาศัยอยู่ในเขตเมืองนครสวรรค์ได้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งในพื้นที่บ้านหนองม่วงในช่วงบ้านเมืองสงบ แต่คงไม่ใช่ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐาน

สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดีหรือสมัยสุโขทัย เนื่องจากว่าไม่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานยาวไปจนถึงสมัยสุโขทัยได้^{๓๒}

มีการพบซากโบราณสถานซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นซากวิหารของวัดในสมัยอยุธยาอยู่กลางทุ่งนาทางทิศเหนือของบ้านหนองม่วง ตำบลหนองกลับ ชาวบ้านในละแวกนั้นเรียกว่า “เนินโบสถ์” แม้ว่าในสภาพปัจจุบันจะถูกทำลายจากการปรับที่ดินเพื่อใช้งาน แต่ก็มีคำบอกเล่าของชาวบ้านและคนที่รับจ้างขุดรถไถมาปรับพื้นที่ดังกล่าวยืนยันข้อมูลได้^{๓๓}

จากการสำรวจและสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๖๓ พบว่าเนินดินดังกล่าวมีก้อนหินแกรนิตสีชมพูปกคลุมในลักษณะสี่เหลี่ยม ขนาดความกว้าง ๑๐x๑๐ เมตร หินตั้งกลุ่มนี้เป็นหินแกรนิตสีชมพูซึ่งไม่ปรากฏในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว หากแต่มีความใกล้เคียงกับกลุ่มหินที่บริเวณเขาพระทางทิศตะวันออกของอำเภอนองบัว จึงมีความเป็นไปได้ว่าหินเหล่านี้น่าจะถูกลื้อนย้ายมาจากเขาพระ เพื่อประกอบอาคารในสมัยอยุธยา^{๓๔}

เหตุที่สันนิษฐานว่า โบราณสถานแห่งนี้เป็นสิ่งปลูกสร้างในสมัยอยุธยานั้น เนื่องจากว่านอกเหนือจากการพบแท่งหินที่ปกคลุมดังกล่าวแล้ว ภายในเนินดินแห่งนี้มีการพบเศษอิฐดินเผา รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวนหนึ่ง มีขนาดประมาณ ๑๐x๒๕ เซนติเมตร และหนาประมาณ ๒-๓ เซนติเมตร มีเกล็ดผสมเล็กน้อย เนื้ออิฐไม่แน่นมาก เนื่องจากดินที่ใช้ปั้นอิฐน่าจะเป็นดินในบริเวณแถบนี้ซึ่งไม่ใช่ดินเดียวแต่มีกรวดทรายปะปนจำนวนมาก อิฐดังกล่าวมีลักษณะขนาดและรูปทรงใกล้เคียงกับอิฐที่นิยมใช้ในสมัยอยุธยา^{๓๕}

ในขณะเดียวกันก็มีการพบเศษอิฐลักษณะเช่นเดียวกันนี้ที่บริเวณทิศตะวันออกภายในเขตหินตั้งที่วัดหนองม่วงด้วย แม้จะมีการพบเศษอิฐในพื้นที่ด้านหลังวิหารวัดหนองม่วงจำนวนไม่มาก ทั้งนี้เนื่องจากการขุดลอกหนองม่วงแล้วนำดินมาถมด้านหลังวิหาร จึงทำให้ในปัจจุบันมีการพบเศษอิฐจำนวนไม่มาก หากแต่คำบอกเล่าของชาวบ้านนั้นระบุว่าเดิมทีนั้นมีการพบเศษอิฐเป็นเนินย่อมๆ เลยทีเดียว การพบร่องรอยเศษอิฐดังกล่าวถือเป็นหลักฐานที่สะท้อนหรือทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยอยุธยาได้มีการใช้งานพื้นที่ภายในกลุ่มหินตั้งในวัดหนองม่วงประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วย

นอกจากนี้ จากการพบโบราณสถานดังกล่าวทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยอยุธยาในบริเวณอำเภอนองบัวอาจจะมีชุมชนโบราณระดับหมู่บ้านในสมัยอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับวัดหนองม่วงอย่างน้อย ๒ แห่ง แต่ภายหลังคงเผชิญกับภาวะสงครามจึงได้ทิ้งร้างโยกย้ายถิ่นฐานจนทำให้ศาสนสถานทั้งสองแห่งถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

^{๓๒} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์**, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔).

^{๓๓} สัมภาษณ์ นายลอง คุ่มศิริ, ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๔} สัมภาษณ์ นายประทีป พรหมอ่อน, ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๕} สัมภาษณ์ นายอรรถ คล้ายนุ่น, ข้าราชการบำนาญ/ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

๕) การสร้างวัดหนองม่วงในยุคปัจจุบัน ก่อนการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านหนองม่วงยุคปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทำให้ทราบว่าเดิมทีบริเวณวัดหนองม่วงเป็นปารักร้างอยู่ใกล้กับหนองม่วงซึ่งมีต้นมะม่วงป่าขนาดใหญ่ขึ้นอยู่จนเป็นที่มาของชื่อ “หนองม่วง” ผู้คนกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณตำบลหนองกลับได้เข้ามาพบร่องรอยการปักหินตั้งและซากอิฐดินเผาอันเป็นสัญลักษณ์ของโบราณสถานและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เคยถูกใช้งานเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนามาตั้งแต่อดีตกาล จึงปรากฏข้อมูลว่ามีการพบร่องรอยเสาไม้ซึ่งเป็นลักษณะเสาอาคาร และมีการทำเป็นเพิงชั่วคราวเพื่อใช้ในการทำสังฆกรรม เช่น มีการประกอบพิธีอุปสมบทในบริเวณดังกล่าวนี้ด้วย ภายหลังเมื่อมีการสร้างวัดหนองบัวและสร้างโบสถ์ขึ้นจึงไม่มีการทำสังฆกรรมในพื้นที่นี้ จนปล่อยให้รกร้างไป^{๓๖}

ต่อมามีการพัฒนาพื้นที่ปารักร้างติดกับหนองม่วงให้เป็นพื้นที่สำนักสงฆ์โดยได้เริ่มพัฒนาใน พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยพระครูภาวนาวรคุณ (พยนต์ เขมเทโว) เจ้าอาวาสวัดเกตุมดีศรีวราราม ตำบลบางโหนด อำเภอมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร และพระครูวิสุทธิภาวนาคุณ (โกศล จันทวนโณ) เจ้าอาวาสวัดทับคล้อ (สวนพระโพธิสัตว์) ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร เป็นผู้นำในการพัฒนา ซึ่งชาวบ้านเล่าว่า พระครูวิสุทธิภาวนาคุณ (โกศล จันทวนโณ) ได้ทำการภาวนาจนเกิดนิมิตเห็นพื้นที่วัดหนองม่วงว่าเป็นวัดเก่าแก่ จึงได้นำคณะศิษย์มาพัฒนา และท่านเป็นผู้ชี้จุดที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งที่ดินตั้งภายในวัดหนองม่วงปักอยู่ จนครบทั้ง ๘ หลัก ซึ่งอยู่ในลักษณะผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า^{๓๗}

พระครูวิสุทธิภาวนาคุณ (โกศล จันทวนโณ) ได้ส่งพระภิกษุจำนวน ๕ รูป ซึ่งมีทั้งพระภิกษุชาวไทยและชาวต่างประเทศมาจำพรรษาและพัฒนาเป็นที่ปฏิบัติธรรมโดยใช้ชื่อสถานที่ว่า “สวนบัวม่วง” จากนั้นก็มีพระภิกษุเข้ามาพำนักจำพรรษาอย่างต่อเนื่อง และมีการสร้างอาคารเสนาสนะต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการบำเพ็ญกุศล จนได้รับการพัฒนาและยกสถานะเป็นวัดถูกต้องตามกฎหมายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยใช้ชื่อ “วัดหนองม่วง” ปัจจุบันวัดหนองม่วงมีพระใบฎีกาธนกร โฆสธมโม เป็นเจ้าอาวาส และได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนตำบลหนองกลับ^{๓๘}

จากร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ปรากฏทำให้สันนิษฐานได้ว่าบริเวณวัดหนองม่วงน่าจะเคยเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว ดังมีการพบร่องรอยการปักหินตั้งจำนวน ๘ หลัก ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หินตั้งกลุ่มนี้เป็นหินแกรนิตจากเขาพระในเขตอำเภอหนองบัว ไม่มีการสลักลวดลายอย่างใบเสมาหินทรายที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่มีความคล้ายคลึงกับกลุ่มหินตั้งที่พบในเขตชุมชนโบราณเมืองโคกไม้เดนหรือเมืองบน อำเภอพยุหะคีรี ซึ่งเป็นชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี

^{๓๖} สัมภาษณ์ นายเฝียน ส่งอู่, ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๗} สัมภาษณ์ นายกลิ่น โอภาสี, ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๘} สัมภาษณ์ นายบุญธรรม ครองชนม์, ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

ต่อมาก็คงมีการรับรู้เกี่ยวกับการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง ดังพบเศษอิฐจำนวนหนึ่งอยู่ภายในพื้นที่เขตการปักหินตั้ง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับกลุ่มอิฐที่พบในโบราณสถานสมัยอยุธยาบริเวณเนินโบสถ์ที่อยู่ไม่ไกลจากวัดหนองม่วงมากนัก ทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยอยุธยายังคงมีการใช้พื้นที่บริเวณวัดหนองม่วงประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และมีการใช้งานเรื่อยมาจนถึงราว พ.ศ. ๒๕๐๐ จึงเลิกมีการใช้พื้นที่นี้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและปล่อยให้รกร้างไป

ดังนั้น วัดหนองม่วงและแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียงจึงเป็นแหล่งโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ทำให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่จะได้รับการศึกษา สืบค้นและเผยแพร่ให้เป็นที่รับรู้และเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีของชุมชนต่อไป

๔.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การศึกษาในประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นการศึกษาผลจากศึกษาจากภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พร้อมทั้งการประชุมกลุ่มเฉพาะเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย **“ข้อที่ ๑ ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และที่สำคัญเป็นการตอบโจทย์วิจัยที่ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว มีอะไรบ้าง และแบ่งออกได้กี่ประเภท”** ซึ่งเป็นขั้นตอนของการสืบค้นภูมิปัญญาที่กระจัดกระจาย และบางสิ่งได้มีการเริ่มที่จะสูญหายไปให้สามารถนำกลับมาสู่การรับรู้ของชุมชนอีกครั้ง นับได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นั้น มีความหลากหลาย เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการรวบรวมภูมิปัญญาต่างๆ ที่ปรากฏในชุมชนให้เป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการศึกษาศาสนาและต่อยอดได้ให้มีผลกระทบต่อบรรยากาศฐานรากของชุมชน โดยการขับเคลื่อนของเครือข่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ผู้วิจัยสามารถแบ่งภูมิปัญญาของอำเภอหนองบัวออกเป็น ๙ ด้าน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาและวรรณกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านโภชนาการ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม

จุดเด่นของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม คือ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนามาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งสามารถพึ่งพาตนเองได้ในสภาวะการณ์ต่างๆ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นี้มีลักษณะของความเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ดังนั้นวิถีชีวิตความเป็นอยู่จึงอาศัยการเกษตรเป็นหลัก **“ที่ผ่านมามีชาวอำเภอหนองบัวได้ทำเกษตรเชิงเดี่ยว ในระยะเวลาต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนอาชีพโดยประกอบอาชีพที่หลากหลาย แม้แต่ด้านเกษตรกรรม**

ยังมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย โดยยึดหลักการทำเกษตรแบบผสมผสาน”^{๓๙} อาจเกิดปัญหาการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ในขณะที่ชาวอำเภอนองบัวนิยมทำนาปี เนื่องจากไม่มีระบบชลประทานต้องอาศัยน้ำฝนแต่เพียงอย่างเดียว ทำให้มีเวลาว่างหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร เมื่อนำประเด็นดังกล่าวมาทบทวนพบว่า ในอดีตที่ผ่านมาชาวอำเภอนองบัวนิยมทำการเกษตรเชิงเดี่ยว และมักจะประสบปัญหาขาดทุนในปีที่ได้ผลผลิตน้อย และราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ทำให้เป็นมีหนี้สินสะสมจนไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามกำหนด บางรายต้องสูญเสียที่ทำกินเพราะต้องขายที่ดินเพื่อนำเงินไปใช้หนี้ เมื่อชาวอำเภอนองบัวประสบกับปัญหาเดิมซ้ำ ทำให้เกิดพัฒนาการในการดำเนิน เริ่มหันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อให้เกิดรายได้ตลอดปี เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ภูมิปัญญาทางการเกษตรนั้น แต่อย่างไรก็ตามการทำนาชาวอำเภอนองบัวก็ยังยึดเป็นอาชีพหลัก โดยบรรพบุรุษได้วางรากฐานการดำเนินชีวิตตามแบบวิถีพอเพียง จะเห็นได้ว่าปัจจุบันยังมีการสืบทอดวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการเกษตรและหยั่งรากลึกสู่ชุมชนระดับล่าง แต่จะมีพัฒนาการแตกต่างจากวิถีดั้งเดิมไปบ้างเล็กน้อย

ภาพที่ ๔.๑ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม

แม้ว่าในปัจจุบันนี้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรนั้น จะมีบทบาทและอิทธิพลน้อยลงต่อสังคม แต่อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตในท้องถิ่นของชาวอำเภอนองบัว ยังมีความผูกพันต่อการเกษตร “ประชากรส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ ๙๐ ที่ประกอบอาชีพเกษตรกร เช่น ทำนา ทำไร่มันสำปะหลัง และทำสวน เพราะถือว่าอาชีพเกษตรกรนั้นเป็นอาชีพที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน”^{๔๐} พร้อมทั้งมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิต นอกเหนือจากนั้นอาชีพการเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา และที่สำคัญชาวอำเภอนองบัวถือว่า “ข้าวเป็นพืชที่มีพระคุณจึงพากันนับถือและเคารพกราบไหว้พระแม่โพสพ”^{๔๑} ความเชื่อดังกล่าวได้ซึมซับไปในวิถีชีวิตประจำวันโดยประชาชนส่วนใหญ่จนกลายเป็น “วัฒนธรรมข้าว” และวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ยังมีผูกพันต่อพิธีกรรมที่

^{๓๙}สัมภาษณ์ นายทวีศักดิ์ ศรีสุนทร, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

^{๔๐}สัมภาษณ์ นายเฉลิม เทว่าโต, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

^{๔๑}สัมภาษณ์ พระใบฎีกาธนกร โฆษณโม, เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมข้าวหลายกิจกรรมด้วยกัน อาทิ เช่น การแรกนาขวัญก่อนกระบวนกรเพาะปลูก พิธีปักธูปขาวแดงขณะที่ต้นข้าวตั้งท้อง พิธีเรียกขวัญข้าวหรือเรียกขวัญพระแม่โพสพหลังฤดูเก็บเกี่ยว พิธีทำขวัญข้าว เป็นต้น

๔.๒.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “อุตสาหกรรม” อาจจะมีการตีความได้หลายรูป และมักคิดว่า ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรม จะต้องเป็นโรงงานขนาดใหญ่ หรือไม่ก็เป็นธุรกิจขนาดใหญ่ ขนาดกลาง หรือขนาดย่อม มีนักวิชาการได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม เป็นการรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในการแปรรูป เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย และประหยัดอันเป็นกระบวนการให้ชุมชนและท้องถิ่นพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ เช่น การทำเครื่องเรือนจากไม้ และการทำเครื่องจักสาน ชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้รู้จักการประดิษฐ์เครื่องมือ และอุปกรณ์ทางการเกษตร เพื่อเครื่องใช้เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีพ เป็นผลผลิตมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่และทำขึ้นจากทรัพยากรที่อยู่ตามท้องถิ่น เป็นมรดกทางปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ปัจจุบันนี้เครื่องใช้ดังกล่าว ได้ถูกปล่อยปละละเลยจากสายตาคณรุ่นใหม่และมอกว่า “การประดิษฐ์ขึ้นมาใช้เองนั้นมีความยุ่งยากและเสียเวลาที่จะหันไปใช้อุปกรณ์ที่ทำมาจากพลาสติกแทนง่ายและประหยัด” ^{๔๒}

ภาพที่ ๔.๒ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม

ทำให้ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้ถูกมองข้าม และด้อยค่าลงตามกาลเวลา วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้เห็นถึงคุณค่าภูมิปัญญาดังกล่าวได้พยายามรวบรวมภูมิปัญญาและบุคคลผู้มีฝีมือหรือ *ปราชญ์ชาวบ้าน* ให้เข้ามารวมกลุ่มเพื่อที่จะประดิษฐ์หรือการพลิกฟื้น

^{๔๒}สัมภาษณ์ นางขวัญสุตา โลหะเวช, นักวิชาการพัฒนาชุมชนชำนาญการ ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

ศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับเครื่องจักรสานและเครื่องใช้หลายชนิด ให้กลับมามีบทบาทในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง โดยเริ่มประยุกต์ให้เป็นเครื่องประดับและอุปกรณ์ตกแต่งบ้าน ด้วยการประยุกต์และการแปรรูปให้มีวัตถุประสงค์ที่หลากหลายยิ่งขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการ ให้เท่าทันต่อสถานการณ์ในปัจจุบัน

จากประเด็นดังกล่าวทำให้สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม ในปัจจุบันนี้ ชุมชนอำเภอหนองบัวโดยส่วนใหญ่ได้กำหนดพื้นที่ให้ “วัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์” เป็นสถานที่ทำกิจกรรมของชุมชน เช่น ส่งเสริมการผลิต ส่งเสริมการขาย และส่งเสริมการเรียนรู้ แต่เป็นเพียงผู้สูงอายุจำนวนไม่มากนักที่ร่วมกันทำกิจกรรม”^{๔๓} ในขณะที่ชุมชนเองเกิดความกังวล ถ้าหากไม่มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรมแล้ว ก็จะทำให้ภูมิปัญญาดังกล่าวสูญหายไปตามกาลเวลา แม้ว่าภูมิปัญญาดังกล่าวจะมีบทบาทที่สำคัญต่อวิถีชีวิตค่อนข้างน้อย สำคัญคุณค่าจากภูมิปัญญาดังกล่าวจะเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงรากเหง้าของวัฒนธรรมและประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในอดีตของท้องถิ่น ที่ทำหน้าที่ฉายภาพให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ได้ทราบถึงวิวัฒนาการของชุมชน จึงได้มีการรวมกลุ่มขึ้นมาที่วัดหนองม่วงเพื่อสืบทอดภูมิปัญญา สภาพปัญหาที่พบวัดและสมาชิกกลุ่มขาดความรู้ในกระบวนการจัดการ และความรู้ด้านวิชาการในการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างรายได้กระจายไปยังชุมชนได้

ภาพที่ ๔.๓ แสดงการรวมกลุ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อผลิตเครื่องจักรสาน

๔.๒.๓ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์

วิวัฒนาการของมนุษย์นั้น มีกระบวนการเรียนรู้ที่ลองถูกลองผิด ก่อนที่วิทยาศาสตร์จะมีความเจริญเหมือนในปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องการดูแลสุขภาพและการรักษาอาการเจ็บป่วย จากพืชและสมุนไพรที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ในประเด็นนี้จะกล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์ ที่เกี่ยวกับความสามารถในการจัดการป้องกัน และรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ จากพืชสมุนไพรที่อยู่หลากหลายในท้องถิ่น เช่น การใช้ใบกระเพราแก้ขับลม ท้องอืด ท้องเฟ้อ การนวดแผนโบราณและการประคบที่ใช้สมุนไพรประกอบ การนวด การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

^{๔๓}สัมภาษณ์ นายหลอม ยิ้มปาน, ตัวแทนกลุ่มจักรสาน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๒๓ มิถุนายน ๒๕๖๓.

ชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มักจะคุ้นชินกับคำว่า แพทย์แผนโบราณ หรือ ปัจจุบันนี้อาจจะเรียนชื่อเป็นอย่างอื่น เช่น แพทย์ทางเลือก เป็นต้น วัฒนธรรมการกินของชาวอำเภอหนองบัวพบว่า จะนิยมใช้สมุนไพรจากพืชสวนผักสวนครัวประจำบ้าน จากการลงพื้นที่สำรวจชุมชนพบว่า ตามบ้านเรือนของประชาชนจะมีแบ่งให้มีพื้นที่ปลูกพืชสวนครัวประจำบ้านแทบทุกครัวเรือน และจะปลูกทุกอย่างเพื่อนำมาประกอบอาหาร เช่น ใบโหระพา ใบแมงลัก ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด และพืชสมุนไพรเพื่อรักษาโรค เช่น ฟักทลายโจร ขมิ้น ว่านหางจระเข้ เป็นต้น เพราะฉะนั้นด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทางแพทย์ชาวอำเภอหนองบัวเอง “มีภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาผ่านวัฒนธรรมการกินโดยใช้พืชสมุนไพร ทั้งนำมาปรุงเป็นอาหาร และนำมาใช้ประกอบเป็นตัวยาเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยขั้นพื้นฐาน”^{๔๔} นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนโบราณ

เนื่องจากความเจริญทางด้านเทคโนโลยีการแพทย์แผนปัจจุบัน ทำให้บทบาทการใช้พืชสมุนไพร ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยขั้นพื้นฐานน้อยลง จากการค้นพบ ตำรายา จากวัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ แสดงให้เห็นว่าอำเภอหนองบัวมีภูมิปัญญาเกี่ยวกับการแพทย์ โดยเฉพาะตำรายาของ ปู่ฮ้อ เกียรติทิพย์ ที่บอกเล่าเรื่องราวตั้งแต่เริ่มมีอพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่อำเภอหนองบัว ปรากฏหลักฐานด้วยการบันทึกอายุราว ๑๕๐ ปี “ในขณะที่ปู่ฮ้อ เกียรติทิพย์ ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้นำตำรายามาด้วยและในตำรายานั้นมีสูตรยาหลายๆ ชนิด ที่รักษาอาการต่างๆ และที่สำคัญตัวยาที่ใช้ในการรักษานั้น ส่วนใหญ่มาจากพืชสมุนไพรที่อยู่ในท้องถิ่นอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และพื้นที่ใกล้เคียง”^{๔๕}

ภาพที่ ๔.๔ แสดงตำรายาของ ปู่ฮ้อ เกียรติทิพย์

ต่อมาในระหว่างปี ๒๕๐๐ - ๒๕๖๑ พบตำราที่สำคัญมีสืบทอดโดยหมอกวน คำโต ปัจจุบันนี้ได้เสียชีวิตไปแล้ว สูตรยาตำราหมอกวนนั้น มีความสอดคล้องกับตำรายาของปู่ฮ้อตามที่กล่าวไปแล้วโดยจะใช้พืชสมุนไพรที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นอำเภอหนองบัวและในพื้นที่ใกล้เคียงมา มาประกอบเป็นยารักษาโรคต่างๆ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้ยังปรากฏร้านขายยาแผนโบราณให้เห็นในตลาดหนองบัว ไม่อาจปฏิเสธไม่ได้เสียทีเดียวว่าการดำเนินชีวิตของประชาชนในอำเภอหนองบัว

^{๔๔}สัมภาษณ์ นายอรรถ คล้ายนุ่น, ข้าราชการบำนาญ ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๒๓ มิถุนายน ๒๕๖๓.

^{๔๕}สัมภาษณ์ นางทองใบ เหว้าโต, ผู้สืบเชื้อสายรุ่นที่ ๓ จากปู่ฮ้อ เกียรติทิพย์ ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มชนมไทย ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๒๓ มิถุนายน ๒๕๖๓.

จังหวัดนครสวรรค์ นั้นปัจจุบันนี้ก็ยังใช้พืชสมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วยตามแนวทางแพทย์ทางเลือกหรือแผนโบราณให้เห็นอยู่บ้านแต่ก็ถือว่าเป็นมีจำนวนที่น้อยมาก และมีบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์^{๔๖} ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๕ แสดงผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยและยาสมุนไพรให้กับหมอกวน คำโต (ทุกท่านถึงแก่กรรมแล้ว)

นอกจากนั้นยังพบว่าข้อมูลจาก Website : GotoKnow ได้ทำการเผยแพร่ว่า นางทุเรียน รักนา เป็น “หมอดำแย” หรือหมอทำคลอดที่บ้านนั่นเอง ซึ่งหมอดำแยในยุคก่อน นับเป็นสตรีที่มีบทบาทด้านการส่งเสริมอนามัยแม่และเด็กเป็นอย่างมาก ด้วยสมัยก่อนระบบสาธารณสุขของรัฐยังไม่แพร่หลายถึงชุมชน ประชาจึงพึ่งพาระบบสาธารณสุขจากหมอพื้นบ้านนี้กันโดยทั่วไป ดังนั้นสตรีที่ตั้งครรภ์จำนวนหลายหมู่บ้านในตำบลหนองกลับ ก็ได้อาศัยนางทุเรียน รักนา เป็นผู้ทำคลอดให้เป็นระยะเวลาหลายสิบปี ก่อนจะมีสุศาลาในกิ่งอำเภอนองบัว^{๔๗} ซึ่งต่อมาก็มีหญิงสาวรูปงามจบจากโรงเรียนผดุงครรภ์วังชิรพยาบาล กรุงเทพฯ เป็นชาวอำเภอนองบัว มาทำงานประจำเป็นท่านแรกของสุศาลาที่นี่ด้วย คือ หมอหนิม หรือถนิม อ่วมวงศ์

หมอสงวน เกียรติทิพย์ ซึ่งเป็นบุตรชายของปู่ฮ้อ เกียรติทิพย์ มีบทบาทมากในชุมชนหนองบัวหนองกลับ ชาวบ้านทั้งสองชุมชนทั้งหนองบัว หนองกลับเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย ต้องนึกถึงหมอหงวน (สงวน) เป็นอันดับแรก ถึงจะเป็นคนรุ่นเก่า แต่มีความเป็นคนรอบคอบมากๆ เคยไปพูดคุยด้วยเมื่อสักเกือบๆสามสิบปี (จากความทรงจำท่านน่าจะอายุรุ่นหลวงพ่อบ๊วย) ท่านบอกว่ารู้เรื่องอะไรมาให้จดไว้ อย่าไปอาศัยความจำอย่างเดียว จำไว้ไม่นานก็ลืมแล้ว ยิ่งเรื่องเกี่ยวกับยาสมุนไพรด้วยแล้ว ยาบางตัวมีอันตรายถึงชีวิต เกิดไปผสมยาผิดพลาด คนกินก็ไม่ปลอดภัย ฉะนั้นตัวท่านจึงจดบันทึกไว้หมด ไม่อายที่จะบอกว่าโรคนี้ใช้ยาอะไรบ้าง สู้เปิดตำราไม่ได้แน่นอน ปลอดภัย บ้านหมอหงวน เกียรติทิพย์ อยู่ที่บ้าน

^{๔๖}สัมภาษณ์ นายเผียน สงอู่, ประชาชนชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๒๓ มิถุนายน ๒๕๖๓.

^{๔๗}“สุศาลา” เป็นชื่อเรียกสถานพยาบาลตามท้องที่ต่างๆ ในอดีต ซึ่งปัจจุบันกลายมาเป็นสถานอนามัยโรงพยาบาลชุมชน หรือโรงพยาบาลอำเภอ กล่าวได้ว่าสุศาลามีความสำคัญต่อพัฒนาการของระบบสุขภาพของคนในสังคมไทยอยู่ไม่น้อยเนื่องจากเป็นสถานที่ให้บริการสุขภาพที่ใกล้ชิดกับผู้คนมานับแต่อดีต

โคกมะกอก หมู่ที่ ๗ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว นครสวรรค์ ถนนเข้าหมู่บ้านโคกมะกอกที่เชื่อมต่อกับถนนสายหนองบัว-ชุมแสง บริเวณนี้ๆ ศูนย์ทำรถหนองบัว-ชุมแสง ปัจจุบันที่ถนนดังกล่าวนี้มีชื่อหมอหงวนเป็นอนุสรณ์ด้วย ใครผ่านไป ผ่านมาก็จะพบเห็นชื่อป้าย ถนนหมอหงวนหน้าปากซอยเข้าหมู่บ้านโคกมะกอก อาชีพหมอชาวไทยพื้นบ้านของหมอหงวนไม่ได้ศูนย์หายไปในไหน เพราะมีลูกหลานของท่านได้สืบทอดอาชีพนี้ไว้แล้ว

หมอกวน คำโต แพทย์แผนไทย หมอยาสมุนไพร อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม) ดีเด่นระดับประเทศ นักสื่อสารสุขภาพผ่านการจัดรายการวิทยุชุมชน อาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในชุมชน จิตอาสาดูแลผู้พิการในชุมชน^{๔๔}

ภาพที่ ๔.๖ หมอกวน คำโต : แพทย์แผนไทย, อสม ดีเด่น และแหล่งภูมิปัญญาบุคคลของหนองบัว (ถึงแก่กรรมแล้ว)

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ปัจจุบันนี้การให้ความสำคัญกับการใช้ตำราแพทย์แผนโบราณมารักษาอาการเจ็บป่วยของประชาชนในอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และโดยทั่วไปจะมีบทบาทน้อยมากซึ่งปัจจุบันนี้ต้องยอมรับว่าเทคโนโลยีทางการแพทย์แผนปัจจุบันนั้นมีความก้าวหน้าไปไกลจนผู้คนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญและก็เชื่อมั่นในการรับการรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันเสียส่วนใหญ่ ทำให้การใช้สมุนไพร มีบทบาทน้อยลงเพราะเพราะหายช้ากว่าการรับการรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบัน อย่างไรก็ตามพืชสมุนไพรที่อยู่ในตำรายาบางชนิดซึ่งเป็นพืชที่มาจากสวนครัวยังพบว่า มีการใช้สมุนไพรดังกล่าวมาประกอบอาหารมากกว่าใช้รักษาอาการเจ็บป่วยซึ่งจะกล่าวในประเด็นต่อไป

^{๔๔}website:GotoKnow, พัฒนาการแหล่งภูมิปัญญาบุคคล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/483160> , [๑๕ ก.ย. ๖๓].

ภาพที่ ๔.๗ แสดงมหาลัยทำกินภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์

เมื่อมองถึงคุณค่าและภูมิปัญญาด้านท้องถิ่นด้านการแพทย์แล้วจะพบว่า ประชาชนเองที่ปลูกพืชสมุนไพรประจำครัวเรือน เพื่อบริโภคแล้วในอดีตยังใช้พืชผักสวนครัวและเครื่องเทศเหล่านี้ที่อยู่ในท้องถิ่นมารักษาอาการป่วยในเบื้องต้นได้ เช่น ใช้หัวหอมผสมกับเหล้าขาวๆ เพื่อป้องกันบาดทะยักจากแผลที่อาจติดเชื้อ ใช้น้ำมะกรูดสระผมเพื่อบรรเทาอาการคันหนังศีรษะ ใช้ขมิ้นเพื่อบรรเทาอาการปวดท้อง ฯลฯ นอกเหนือจากนั้นการใช้พืชสมุนไพรและพืชผักสวนครัวในการรักษาอาการเจ็บป่วยขั้นพื้นฐานแล้ว การปลูกผักสวนครัวของชาวอำเภอหนองบัวนี้ ได้กระจายไปทุกครัวเรือนทั้งในเขตชุมชนและในเขตบริเวณรอบนอกอย่างแพร่หลาย “ชาวอำเภอหนองบัวมองว่าการปลูกพืชผักสวนครัว เพื่อใช้เป็นยาการรักษาอาการเจ็บป่วยและยังสามารถนำมาประกอบอาหารได้อีกทางหนึ่ง”^{๔๙} ดังนั้นการปลูกพืชสมุนไพรและพืชผักสวนครัว ยังมีผลกระทบต่อบรรยากาศของชุมชน เช่น ส่งผลให้เกิดการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและพืชผักสวนครัวที่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเป็นผู้ปลูกเองเพื่อรับประทาน เมื่อรับประทานไม่หมดก็จะขายในตลาดชุมชนทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

กระบวนการดังกล่าวปัจจุบันนี้ มีการรวบรวมภูมิปัญญาด้านการปลูกพืชสมุนไพรเพื่อรักษาโรคพื้นฐานและใช้ประกอบอาหารในครัวเรือน วัดหนองม่วงเองซึ่งอยู่ในใจกลางของชุมชนได้ดำเนินการทำแปลงเกษตรสาธิตเพื่อถ่ายทอดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่ประชาชน ภายใต้ชื่อ “มหาลัยทำกิน”^{๕๐} เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่ชุมชน เช่น การเพาะถั่วงอกคอนโด ปลูกผักที่หลากหลาย การเลี้ยงกบ เหมาะสำหรับบุคคลที่มีพื้นที่จำกัด ใช้บริโภคภายในครัวเรือนอย่างเพียงพอ ซึ่งเป็นแนวทางให้ประชาชนภายในชุมชนเองและผู้ที่มาศึกษาดูงานจัดต่างพื้นที่ได้นำแนวคิด หลักการ และวิธีการประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสมก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

^{๔๙}สัมภาษณ์ นางดำ แพน้อย, ประชาชนชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

^{๕๐}สัมภาษณ์ พระใบฎีกาธนกร โฆสธมโม, เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

๔.๒.๔ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรทางธรรมชาติ เช่น ป่าชุมชน แหล่งน้ำ ถือเป็นสาธารณะสมบัติ ทำหน้าที่แหล่งอาหาร ครีวของชุมชนหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งมนุษย์ และเป็นที่อาศัยของสัตว์ป่า ภาพที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงเป็นเรื่องความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๘ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ด้านภูมิศาสตร์ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีอาณาเขตด้านทิศเหนือซึ่งติดกับจังหวัดเพชรบูรณ์ จะมีลักษณะเป็นที่ราบสูงรายล้อมไปด้วยภูเขาน้อยใหญ่จำนวนมาก และหนึ่งในนั้นก็ป่าชุมชนอยู่ ๒ แห่ง ที่ชาวบ้านมักจะเรียกกันว่า เทือกเขาพระ และเทือกเขาสูง ความพิเศษทางด้านธรณีวิทยาทำให้บริเวณดังกล่าวมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ โดยเฉพาะเทือกเขาพระจะมีหินซึ่งแตกต่างจากพื้นที่อื่น เป็นเขาหินแกรนิตสีชมพูทั้งลูก ชาวบ้านถือว่าเป็นดินแดนมหัศจรรย์ที่มีทรัพยากรอันทรงคุณค่าอย่างยิ่ง อาทิ หินแกรนิตสีชมพู หินสีดำ และหินมรกต บนยอดเขาพระมีหินก้อนสีชมพูขนาดมหึมาวางเรียงรายทับซ้อนกันเด่นตระหง่าน อย่างน่ามหัศจรรย์ ซึ่งเป็นจุดชมวิวอยู่หลายจุด ที่สามารถมองเห็นทิวทัศน์อันสวยงามของอำเภอหนองบัว

การขึ้นสู่หินก้อนบนสุดของเขาดังกล่าวต้องปีนป่ายไปตามก้อนหินหินขนาดใหญ่ ต้องผ่านซอกเล็กๆ กว้างประมาณ ๑ ฟุต เป็นรอยที่หินสองก้อนชนต่อกันแต่ไม่สนิท คนที่จะผ่านซอกหินนี้ได้ ชาวอำเภอหนองบัวเชื่อว่า “ไม่ว่าจะมีรูปร่างผอมหรืออ้วน ถ้ามีบุญตั้งจิตอธิษฐานก็สามารถลอดผ่านหินนี้ไปได้ทุกคน”^{๕๑} ซึ่งเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ เขาพระจึงเหมาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่ชื่นชอบการผจญภัยที่ท้าทายความสามารถต่อการพิสูจน์ความสวยงามของยอดเขาพระ-เขาสูง แห่งนี้ บนยอดเขาเป็นประดิษฐานพระพุทธรูปปางเชียงแสนและรอยพระพุทธรูปที่ชาวบ้าน นับถือมาก มีสวนหินกว้าง

^{๕๑}สัมภาษณ์ นายประทีป พรหมอ่อน, ประชาชนชาวบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

ประมาณ ๕๐ ตารางวา มีถ้ำลึกประมาณ ๓๐ เมตร กว้าง ๒ เมตรเป็นที่อาศัยของ ค้างคาวจำนวนมาก มีพรรณไม้นานาชนิดที่น่าศึกษา เช่น ปาลาน นอกจากนี้ยังมีโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้แก่ อ่างเก็บน้ำหลวงพ่อกไร อ่างเก็บน้ำคลองไม้แดง และอ่างเก็บน้ำคลองวังเหียง

ในระยะก่อนหน้านี้นักชาวบ้านที่ทำไร่ทำนาสำหรับเลี้ยงบริวารรองเทือกเขาทั้งสองแห่ง ได้มีการบุกเบิกป่าไปเป็นจำนวนมาก ทำให้ผืนป่าชุมชนมีจำนวนเหลือลดน้อยลงอย่างน่าใจหาย จึงเกิดแกนนำโดยพระสงฆ์ คือ พระนิภากรโสภณ อดีตเจ้าคณะอำเภอหนองบัว เจ้าอาวาสวัดหนองบัวหนองกลับ หน่วยงานภาครัฐ ชักชวนประชาชนในเขตอำเภอหนองบัว ร่วมกันพัฒนาป่าชุมชนผืนสุดท้ายของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พร้อมกับสร้างอ่างเก็บน้ำขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตรและอุปโภคบริโภค ซึ่งอยู่ห่างจากตัวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มากนักการเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางธรรมชาติที่จากฝีมือมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพภูมิอากาศส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนในเขตอำเภอหนองบัว ด้านทิศตะวันตกของผืนป่า เมื่อถึงฤดูฝนชาวอำเภอหนองบัวต้องเผชิญกับอุทกภัย น้ำป่าไหลหลากเข้าท่วมเขตเมือง เนื่องจากพื้นที่ป่าถูกทำลายทำให้ไม่สามารถซึมซับน้ำฝนในจำนวนที่มีปริมาณมากๆ ในขณะที่ฤดูแล้งชาวอำเภอหนองบัวเองก็มักจะประสบภัยแล้ง ขาดน้ำใช้ในการทำเกษตรกรรม และน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค กลุ่มแกนนำได้ริเริ่มการดำเนินเสนอโครงการต่อภาครัฐ เพื่อสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กจำนวน ๒ อ่าง ระหว่างหุบเขาพระและเขาสูงเพื่อสร้างเป็นแหล่งกักเก็บน้ำให้สามารถเพียงพอต่อการหล่อเลี้ยงชาวอำเภอหนองบัว ในขณะเดียวกันได้เสนอโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมบริเวณเทือกเขาพระเขาสูงอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ให้เป็น “สวนป่าสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์” ซึ่งปัจจุบันนี้ได้มีกรมป่าไม้ได้เข้ามาทำหน้าที่รักษาผืนป่าผืนสุดท้ายของอำเภอหนองบัว

จากวิกฤติดังกล่าว ทำให้เกิดกระบวนการการมีส่วนร่วมเพื่อทำหน้าที่รักษาผืนป่า ปัจจุบันนี้คณะสงฆ์และชาวบ้าน เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์พัฒนาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ “โดยการขับเคลื่อนของคณะสงฆ์ซึ่งมีการแบ่งพื้นที่รับผิดชอบออกเป็นโซน ซึ่งแต่ละวัดจะมีพื้นที่ในการรับผิดชอบ การอนุรักษ์ด้วยการเพิ่มพื้นที่ด้วยการปลูกป่า การป้องกันไฟป่า การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า โดยอาศัยแรงศรัทธาจากชาวบ้านเข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์ผืนป่า”^{๕๒} กระบวนการดังกล่าว ทำให้เห็นความสำคัญของป่าชุมชนที่มีผลต่อระบบนิเวศ ทำให้ชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ หวนกลับมาให้ความสำคัญกับการดูแลผืนป่าให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ขึ้นตามลำดับ และเป็นผืนป่าชุมชนที่ประชาชนทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น การเก็บพืชและอาหารป่ามาเป็นอาหารและขายได้ ยิ่งไปกว่านั้นปัจจุบันนี้อ่างเก็บน้ำที่อยู่ระหว่างเขาพระเขาสูงยังมีเป็นแหล่งน้ำสำคัญในการดำรงชีวิตของประชาชนในอำเภอหนองบัวทั้งหมด ซึ่งในฤดูฝนจะเป็นพื้นที่กักเก็บน้ำได้ในปริมาณมากซึ่งเพียงพอแก่การอุปโภคบริโภคกับจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

^{๕๒}สัมภาษณ์ พระใบฎีกาธนกร โฆสธมโม, เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

๔.๒.๕ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน

ในประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้เน้นเฉพาะกองทุนที่มีการบริหารโดยชุมชนเพื่อชุมชน และธุรกิจที่มีความสอดคล้องกับภูมิปัญญา ที่กล่าวถึงความสามารถในการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน สร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการชุมชน เป็นต้น

โดยเฉพาะในพื้นที่เขตอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการกองทุน พบว่ามีการจัดการกองทุนที่เป็นรูปธรรมมีอยู่ ๒ กองทุนดังนี้

๑. สมาคมฉาบปูนกิจสงเคราะห์อาสาสมัครสาธารณสุขอำเภอหนองบัว ถือเป็นกองทุนอีกกองทุนหนึ่งที่สร้างขึ้นเพื่อคอยให้ความช่วยเหลือประชาชนผู้ยากไร้ มีลักษณะกิจกรรมสงเคราะห์และให้การช่วยเหลือเกี่ยวกับการให้การช่วยเหลือเงินทุนในการจัดการศพแก่สมาชิก และมีการเรียกเก็บเงินเข้ากองทุนจะนับจากจำนวนสมาชิกที่เสียชีวิต เป็นต้น

๒. กองทุนหมู่บ้านและกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กองทุนนี้เป็นกองทุนที่มีการบริหารโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นตัวแทนชาวบ้านมาทำหน้าที่บริหารจัดการกองทุน และมีการนำงบประมาณดังกล่าวไปพัฒนาหมู่บ้าน และสามารถนำเงินให้สมาชิกกู้ยืมผ่านกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์

ภาพที่ ๔.๙ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุน

นอกจากนั้นยังพบว่า ระบบเศรษฐกิจของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะเป็นเศรษฐกิจชุมชน จะมีลักษณะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ไม่ว่าเป็นการผลิตเพื่อการจำหน่ายด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติ และมีภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก อำเภอหนองบัวจึงเป็นพื้นที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ที่มีผลิตสินค้าทางการเกษตรเป็นจำนวนมาก เช่น ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด เป็นต้น^{๕๓} ในขณะเดียวกันจะเป็นการผลิตการบริโภค โดยการจำหน่ายจ่ายแจกที่คนในท้องถิ่นชุมชนได้มีส่วนร่วมคิดร่วมทำร่วมรับประโยชน์ของประชาชน และร่วมกันเป็น

^{๕๓}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

เจ้าของ เศรษฐกิจชุมชนมีรากฐานมาจากศักยภาพของชุมชน ภูมิปัญญาของชุมชน หรือทุนในชุมชน เช่น วัฒนธรรม ประเพณี สภาพภูมิประเทศ ความหลากหลายทางทรัพยากรที่มีอยู่ ทำให้เศรษฐกิจชุมชนมีลักษณะสำคัญคือ ครอบคลุมเป็นหน่วยการผลิต แรงงานของสมาชิกในครอบครัวยุคปัจจุบันที่สำคัญที่สุด^{๕๔} เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการอยู่รอดของครอบครัวต่อความพอเพียง และต่อความสามารถในการพึ่งตนเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ชุมชนเป็นตัวของตัวเอง มีพลวัต และสามารถที่จะอยู่รอดด้วยตัวเองได้ พัฒนาเคียงคู่ไปกับพัฒนาการของระบบทุนนิยม

๔.๒.๖ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรม เป็นคำใช้แสดงความหมายของการทำงานสร้างสรรค์ใดๆ ก็ตามโดยที่มนุษย์เป็นผู้สร้างงาน “ศิลปกรรม” นั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ซึ่งประวัติศาสตร์นั้นเป็นวิชาที่ผู้คนใช้เรียนรู้อดีตของมนุษย์ อารยธรรมทางประวัติศาสตร์ของโลก ถูกจัดบันทึกในรูปแบบของตัวอักษร และถูกสร้างให้เป็นรูปธรรมในรูปแบบของ งานศิลปกรรม ดังนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรม จึงหมายถึงความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน และ นันทนาการ ซึ่งแต่ละภาคจะมีการสร้างสรรค์ศิลปะพื้นบ้านที่แตกต่างกัน เช่น การแข่งตีกองของภาคเหนือ การร้องอีแซวของภาคกลาง หมอลำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การรำโนราห์ของภาคใต้ เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรมของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นั้น ที่ปรากฏชัดคือ ด้านนาฏศิลป์และดนตรี ด้วยการถ่ายทอดผ่านการละเล่นพื้นบ้านที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยเฉพาะด้านเกษตรกรรมหรืออาชีพทำนา ปัจจุบันนี้การแสดงพื้นบ้านในอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์จะมีกลุ่มอนุรักษ์ตามวัดที่สำคัญในอำเภอนองบัว คือ วัดเทพสุทธาวาส วัดหนองบัวหนองกลับ และวัดหนองม่วง เป็นต้น กลุ่มอนุรักษ์นี้เกิดขึ้นจากการรวมตัวของผู้สูงอายุที่มีความห่วงใยในวัฒนธรรมประเพณีของตน ลักษณะการแสดงนั้นจะแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ ๑ เป็นการแสดงประกอบเพลงเต้นกำรำเคียวที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมภาคกลาง แสดงถึงอัตลักษณ์ในภาพรวมของจังหวัดสะท้อนวิถีชีวิตที่ยึดติดกับอาชีพชาวนาถ่ายทอดผ่านเพลงและการขับร้องประกอบการแสดง ซึ่งจำลองบรรยากาศย้อนยุค ซึ่งจะเป็นกิจกรรมการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวในอดีต^{๕๕}

^{๕๔}สัมภาษณ์ นางอำไพ โอภาสี, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

^{๕๕}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

ภาพที่ ๔.๑๐ แสดงการแสดงประกอบเพลงเต้นกำรำเคียว

ประเภทที่ ๒ เป็นการแสดงการร่ายเพลงพื้นบ้านซึ่งเพลงพื้นบ้านนี้ ถือเป็นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เพลงดังกล่าวเป็นเพลงที่ประพันธ์ด้วยปราชญ์ชาวบ้าน มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงความสุข วิถีชีวิต ถ่ายทอดผ่านภาษาเฉพาะของชาวอำเภอนองบัว ขับร้องโดยใช้จังหวะร่าย และใช้ภาษาประจำท้องถิ่น^{๕๖} ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับประเภทแรก แต่เป็นที่รู้จักเฉพาะท้องถิ่นเท่านั้น จะใช้ในโอกาสหรือเทศกาลที่มีการเฉลิมฉลอง งานบั้นเพ็ญหรืองานมงคล มีนัยสำคัญแต่ละบทเพลงจะสอดแทรกด้วยกลิ่นอายความเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวอำเภอนองบัว เป็นการบอกเล่าที่ลงตัวผ่านบทเพลงที่มีความไพเราะ^{๕๗}

ภาพที่ ๔.๑๑ แสดงการแสดงประกอบเพลงพื้นบ้าน

^{๕๖}สัมภาษณ์ นางบุญธรรม ศรีจันทร์ผ่อง, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มแม่เพลง วัดหนองม่วง ตำบลหนองกล้วย อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

^{๕๗}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกล้วย อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

๔.๒.๗ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาและวรรณกรรม

ในแต่ละภาคจะภาษาถิ่นแตกต่างกัน เช่น ดอกไม้บานไม่รู้โรย ภาษาถิ่นเหนือเรียกว่า ดอกตะล่อม ภาษาอีสานเรียกว่า ดอกสามปีบหนึ่ย ภาษาถิ่นใต้เรียกว่า ดอกกุนหยี่ ซึ่งการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรมทำได้หลายวิธี เช่น การจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ รวมถึงการอนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่น เช่น ขุนช้างขุนแผน ไกรทอง เป็นต้น ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาและวรรณกรรมที่ปรากฏในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีดังนี้

ด้านภาษา ถึงแม้ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ จะให้ใช้ภาษากลางเป็นภาษาหลักในการสื่อสารและการศึกษาตามระบบตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐานจนถึงระดับอุดมศึกษา แต่ภาษาดังกล่าวนั้นเป็นเพียงภาษาที่ใช้ในทางการเท่านั้น ภาษาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นลักษณะการสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะดังนี้ “จะมีสำเนียงที่เหน่อคล้ายสำเนียงสุพรรณ แต่คำศัพท์ที่เป็นภาษาพูดนั้นจะไปสอดคล้องกับภาษาอีสาน”^{๕๘} เมื่อศึกษาถึงความเป็นมาของภาษาถิ่น จะพบว่ารากศัพท์จะมีการผสมผสานระหว่างภาษากลางและภาษาอีสานเข้าด้วยกัน ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวจะมีความสอดคล้องกับประวัติศาสตร์และความเป็นมาและพัฒนาการของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ดังที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น

ในด้านวรรณกรรมที่ทรงคุณค่า พบว่า การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรยังไม่ปรากฏเป็นที่ประจักษ์แต่พบว่ามีวรรณกรรมอยู่มากมายที่มาในรูปแบบของนิทานพื้นบ้านที่เป็นการเล่าต่อๆ กันมา จนมีความเชื่อจนถึงปัจจุบัน เช่น ตำนานเมืองลับแลที่เทือกเขาพระเขาสูง หรือแม้กระทั่งวรรณกรรมที่ไม่ได้บันทึกเป็นเรื่องเล่าถึงประวัติความเป็นมาในการสร้างบ้านแปลงเมืองหนองบัว “จนกลายเป็นความเชื่อว่ามีฤๅษีมาสร้างอำเภอหนองบัว”^{๕๙} ซึ่งเป็นเพียงเรื่องเล่าต่อกันมา โดยพบหลักฐานปรากฏว่ามีศาลฤๅษีที่บริเวณริมเกาะลอยและตำรายาแผนโบราณ พร้อมทั้งตำราฤๅษียามที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพโดยเฉพาะการทำนา พืชย่นต์กันหนู ย่นต์กันนก และย่นต์กันช้างที่จะมากัดกินผลผลิตทางการเกษตร หลักฐานดังกล่าวได้ปรากฏในตำราของหลวงปู่ฮ่อเถียรทิม มีอายุราว ๑๒๐-๑๕๐ ปี เป็นผู้อพยพมาอาศัยอยู่ที่อำเภอหนองบัว หลักฐานดังกล่าวปัจจุบันได้เก็บรักษาไว้ที่วัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๔.๒.๘ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี

ในประเด็นนี้จะได้กล่าวถึงภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดที่เป็นกระบวนการแสวงหาความรู้จากธรรมชาติของมนุษย์ การนำความเชื่อหรือศาสนามาเป็นตัวทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม ประเพณีเป็นตัวละลายพฤติกรรมและหล่อหลอมความสามัคคีให้แก่สังคม ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี หมายถึงความสามารถในการประยุกต์และการปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมบริบททางเศรษฐกิจ สังคม เช่น การ

^{๕๘} การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๕๙} สัมภาษณ์ นายทวีศักดิ์ ศรีสุรินทร์, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

ถ่ายทอดวรรณกรรมคำสอน การบวชป่าเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติไม่ให้ถูกทำลาย หรือการทำบุญประเพณีข้าวของชาวอีสาน ซึ่งหลังจากหมดฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้วชาวนาจะแบ่ง ข้าวเปลือกมาถวายทำบุญแก่วัด ซึ่งถือเป็นมงคลสูงสุด เป็นต้น

จุดเด่นของอำเภอหนองบัว อีกประการหนึ่ง คือ ชาวอำเภอหนองบัวปัจจุบันนี้ยังมีวิถีชีวิต แบบดั้งเดิม ถึงแม้ว่าความเป็นสังคมเมืองกำลังเข้ามาแทนที่และเผชิญหน้ากับเศรษฐกิจกระแสหลัก หรือบริโภคนิยม ส่งผลกระทบให้รูปแบบการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ไม่มากนัก จะเห็นได้ว่า ปัจจุบันนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นด้านปรัชญาหรือแนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต การเคารพนับ ถือศาสนา ประเพณีที่งดงามยังได้รับการรักษาและเป็นแบบแผนในการดำเนินวิถีชีวิตจนปัจจุบัน^{๖๐}

ด้านปรัชญาและความเชื่อ ชาวอำเภอหนองบัวมีปรัชญาการดำเนินชีวิตหลายด้ายด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น การให้ยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นหลักใน การดำเนินชีวิต โดยมุ่งให้คนละชั่วกลัวบาป ประกอบแต่กรรมดี มีพระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอนให้อยู่ ภายใต้อภิธรรมชาติ และนอกเหนือจากภูมิมรดกชาติแล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ เป็นการปลุกฝังให้ระลึกถึงผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว แสดงถึงการสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรม ในผู้มี พระคุณ^{๖๑}

ปรัชญาความเชื่อเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ชาวอำเภอหนองบัวมีการสืบทอดการนับวัน เดือนตามปีปฏิทินจันทรคติ และปัจจุบันนี้ก็ยังใช้ในการกำหนดฤดูกาลเพาะปลูก โดยบางปีจะมีเดือน ๘ ถึง ๒ หน ถ้านับแบบสุริยคติอาจารย์ทำให้มีความคาดเคลื่อนมากกว่า ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมี เทคโนโลยีเพื่อใช้ในการพยากรณ์อากาศ ชาวอำเภอหนองบัวเองก็ยังใช้หลักการดังกล่าวเพื่อ ประกอบการตัดสินใจ^{๖๒}

ปรัชญาความเชื่อความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี ในประเด็นนี้จะเห็นได้จากการสังเกตการ แบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น การจัดกิจกรรมของชาวบ้านที่อยู่ บริเวณรอบวัดหนองม่วง วัดเทพสุทธาวาส และวัดหนองบัวหนองกลับ ในอำเภอหนองบัว จังหวัด นครสวรรค์ สะท้อนให้เห็นถึงความยึดมั่น เชื้อมั่นในประเพณีของตน ความจริงแล้วแต่ละประเพณีนั้น จะมีการแทรกปรัชญาไว้ในประเพณีนั้นเสมอ เช่น ประเพณีลอยกระทง ที่จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งตรงกับเดือนพฤศจิกายนของทุกๆ ปี วันลอยกระทง เป็นประเพณีสำคัญที่ชาวไทยสืบทอดกันมาช้านาน ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความสำนึกในพระคุณของพระแม่ คงคา หรือสายน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิต ที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ ความเย็น ความชุ่มชื้นแก่สรรพชีวิต อีกทั้งยังเป็นการขอขมาต่อพระแม่คงคาที่เราได้ชำระล้างหรือทิ้งสิ่งสกปรกลงไปในแม่น้ำลำคลอง นอกจากนี้ หลายคนยังเชื่อว่าการลอยกระทงเป็นการสะเดาะเคราะห์ ฝากทุกข์โศกโรคภัยไปกับ

^{๖๐} การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๖๑} สัมภาษณ์ พระใบฎีกาธนกร โฆษธมโม, เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

^{๖๒} การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

กระทงให้สายน้ำพัดพาไป คนส่วนใหญ่จึงได้อิฐฐานขอพร ขอในสิ่งที่ตนเองปรารถนา ก่อนจะทำการปล่อยกระทงลงแม่น้ำ

ภาพที่ ๔.๑๒ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี

นอกจากนี้ยังได้สอดแทรกวิธีการสอน เรื่องความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” ตั้งแต่กระบวนการเพาะปลูก กระบวนการดูแล กระบวนการเก็บเกี่ยว และการใช้ประโยชน์จากผลผลิต ในแต่ละกระบวนการภายใต้แนวคิดวัฒนธรรมข้าวกับการส่งเสริมคุณธรรมขั้นพื้นฐาน จะเห็นได้ว่าชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นั้น ถือว่าข้าวเป็นพืชที่มีพระคุณในการหล่อเลี้ยงชีวิตในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการนำมาใช้เพื่อการดำรงชีวิต การแลกเปลี่ยนเป็นเงินเพื่อนำไปใช้สอยในกิจกรรมต่างๆ การส่งเสริมให้ประชาชนระลึกถึงบุญคุณของพืชโดยเฉพาะข้าวหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระแม่โพสพ” เพราะฉะนั้นการใช้สอยหรือการกระทำต่อข้าวต้องทำด้วยความเคารพ และต้องกินต้องใช้ยาให้เหลือ แสดงให้เห็นถึงการสอนให้ประชาชนรู้จักประหยัด มัธยัสถ์ อดออม และใช้สอยทรัพย์สินหรือผลประโยชน์จากทรัพย์สินนั้นให้เกิดความคุ้มค่ามากที่สุด เมื่อพิจารณาแต่ละประเด็นแล้วจะเห็นว่าแต่ละกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเพาะปลูกก็จะมีพิธีแลงนาขวัญ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมคู่กับประเทศไทยมาอย่างช้านาน และที่สำคัญยังผูกติดกับชีวิตของประชาชนที่เป็นเกษตรกร กระบวนการดูแลในระหว่างที่ต้นข้าวงอกขึ้นมาแล้วนั้นต้องมีการดูแล และมีการทำขวัญข้าวในขณะที่ต้นข้าวกำลังตั้งท้องเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่เกษตรกรเอง^{๖๓} เพื่อที่จะให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก กระบวนการเก็บเกี่ยวสะท้อนให้เห็นว่าหลังจากที่เก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวจากท้องนาแล้ว ยังได้มีกิจกรรมที่เรียกว่าเรียกขวัญข้าวในอดีตก่อนที่จะนำข้าวขึ้นยุ้งฉางได้ไปเก็บข้าวที่ตกอยู่ตามท้องนาเอาไว้ในยุ้งฉางของตนเอง หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะร่วมกันนำข้าวที่เก็บเกี่ยวขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้วไปบริจาคให้วัดเพื่อทำพิธีใหญ่ก็คือ พิธีเรียกขวัญข้าว ซึ่งสอดคล้องกับคำขวัญวัดหนองม่วง ปรัชญาแนวคิดหรือความเชื่อเกี่ยวกับข้าวนั้นยังสะท้อนให้เห็นถึงการนำผลผลิตไปใช้ประโยชน์ โดยถือว่าข้าวเป็นพืชที่มีพระคุณการกินการใช้ก็ต้องใช้อย่างประหยัด กินก็กินยาให้เหลือแสดงให้

^{๖๓} สัมภาษณ์ นายอำนาจ อินตา, สื่อท้องถิ่น ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

เห็นถึงความมุ่งหมายที่บรรพบุรุษมุ่งที่จะสอนให้ลูกหลาน กตัญญู ประหยัด อดทนและอดออมเป็นสำคัญ^{๖๔}

๔.๒.๙ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านโภชนาการ

เนื่องจากประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ ในแต่ละท้องถิ่นจึงนำเอาวัตถุดิบที่มีสรรพคุณทางยามาประกอบอาหาร เช่น ภาคเหนือมีแกงฮังเล ใส่อั่ว น้ำพริกอ่อง ขนมหินน้ำเงี้ยว ภาคกลางมีข้าวคลุกกะปิ ขนมหินน้ำพริก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีส้มตำปลาร้า เนื้อแดดเดียว ลาบ ซุบหน่อไม้ และภาคใต้มีแกงเหลือง แกงไตปลา เป็นต้น

ด้านวัฒนธรรมการกินของชาวอำเภอหนองบัว เมื่อมองด้านภูมิศาสตร์แล้วทำให้ทราบว่าอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะตั้งอยู่ในพื้นที่คาบเกี่ยวระหว่างภาคเหนือตอนล่างกับภาคกลางตอนบนของประเทศไทย มีเส้นทางเชื่อมทางด้านทิศตะวันตกติดกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน สามารถเดินทางได้โดยรถยนต์ ทั้งด้านทิศตะวันตกติดกับอำเภอชุมแสง ในภาพรวมลักษณะของภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มบางส่วนและบางส่วนจะเป็นพื้นที่ราบสูง ประกอบกับประชากรที่อาศัยอยู่ในอำเภอหนองบัวมีความหลากหลายตามที่ปรากฏในประวัติและความเป็นมาของอำเภอหนองบัวที่ได้กล่าวมาแล้ว ในเขตพื้นที่เศรษฐกิจใจกลางอำเภอหนองบัว จะเป็นที่อยู่อาศัยของคนไทยเชื้อสายจีนที่ได้อพยพมาค้าขาย^{๖๕} และพื้นที่ดังกล่าวก็จะรายล้อมไปด้วยชุมชนดั้งเดิมทั้งหมด ๑๕ ชุมชนภายในเขตปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ด้วยความหลากหลายทางด้านภูมิศาสตร์และความหลากหลายทางด้านเชื้อชาติ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาพื้นที่ยังกล่าวจึงมีความเป็นพหุวัฒนธรรมโดยเฉพาะวัฒนธรรมทางด้านการกินก็จะมีหลากหลายไปด้วย แต่ในขณะเดียวกันอาหารที่กินเป็นประจำในวิถีชีวิตนั้น เป็นอาหารที่ไม่แตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ มากนัก ประเภท ต้ม ผัด แกง ทอด แต่อาหารที่แตกต่างไปจากพื้นที่อื่นและถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาวอำเภอหนองบัว เช่น ปลาร้าสับ หรือที่ชาวหนองบัวเรียกกันว่า “พริกเกลือ”^{๖๖} ซึ่งทำมาจากปลาร้า โดยปลาสดๆ มาหมักผ่านกรรมวิธีจนกลายเป็นปลาร้า และชาวอำเภอหนองบัวนั้นเองได้นำปลาร้ามาแปรรูปเป็น “พริกเกลือ” เพื่อใช้กินประเภทเดียวกับน้ำพริกหรือกินร่วมกับผักสดต่างๆ ในประเด็นนี้ การทานอาหารประเภทหมักดองถือว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมกันในกลุ่มเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่จะมีกรรมวิธีการผลิตและการแปรรูปที่แตกต่างกันตามท้องถิ่นนั้น

^{๖๔}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๖๕}สัมภาษณ์ ดร.ธีระวัฒน์ แสนคำ, นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

^{๖๖}สัมภาษณ์ นางนงกำไร ไยอินทร์, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มอาหารพื้นบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

ภาพที่ ๔.๑๓ แสดงตัวอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านโภชนาการ

ที่มา: รายการตามอำเภอจาน, เมนูถิ่นงานเด็ด แกงพริกเกลือ-หมกเขียดพริกเกลือ
ดูข้อมูลเพิ่มเติมได้ที่ <https://www.youtube.com/watch?v=SKu4TbxALP0>

ในขณะเดียวกันยังสามารถนำพริกเกลือ มาเป็นเครื่องแกงในการปรุงอาหารได้อีกหลายประเภทหนึ่ง เช่น แกงพริกเกลือ หรือหมกพริกเกลือ ซึ่งสามารถนำมาปรุงอาหารได้หลากหลาย โดยการนำเนื้อสัตว์ และผักต่างๆ ตามเกิดขึ้นตามฤดูกาลมาปรุงรวมกันโดยไม่มีรูปแบบที่ตายตัว และเป็นวิธีการกินของคนหนองบัวแทบทุกครัวเรือน นอกจากแกงพริกเกลือแล้ว ยังมีอาหารที่เป็นอาหารพื้นบ้านอยู่หลายเมนูด้วยกัน อาทิ เช่น แกงเลียงผักต่างๆ แกงบอน แกงขี้เหล็กและแกงเผ็ดซึ่งเป็นวัตถุดิบที่หาง่ายภายในท้องถิ่น

บทสรุป สาระสำคัญของประเด็นนี้ โดยภาพรวมเป็นขั้นตอนของการสืบค้นภูมิปัญญาที่กระจัดกระจาย และบางสิ่งได้มีการเริ่มที่จะสูญหายไปให้สามารถนำกลับมาสู่การรับรู้ของชุมชนอีกครั้ง นับได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นั้น มีความหลากหลาย เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการรวบรวมภูมิปัญญาต่างๆ ที่ปรากฏในชุมชนให้เป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการศึกษามีที่มาจากสองส่วน คือ ส่วนแรกมาจากการศึกษาจากวรรณกรรม และส่วนที่สองจากการสัมภาษณ์กับการประชุมกลุ่มเฉพาะ เพื่อนำสองส่วนมาสร้างเป็นข้อสรุป โดยอาศัยข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ร่วมกับข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้จากภาคสนาม เพื่อยืนยันว่าภูมิปัญญาในแต่ละด้านเป็นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างแท้จริง เพื่อที่จะสามารถนำไปต่อยอดได้ เกิดผลกระทบต่อบรรยากาศฐานรากของชุมชน โดยการขับเคลื่อนของเครือข่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน โดยแบ่งภูมิปัญญาของอำเภอหนองบัว ออกเป็น ๙ ด้าน อาทิภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาและวรรณกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านโภชนาการ ส่วนกระบวนการคัดเลือกลักษณะนั้น เป็นการคัดเลือกเฉพาะภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภค รวมถึงบริการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เมื่อพัฒนาและจะต้องสอดคล้องการแผนการท่องเที่ยวของชุมชนที่จะเกิดขึ้นภายใต้โครงการวิจัยนี้ ซึ่งจะได้นำเสนอผลการวิจัยในประเด็นต่อไป

๔.๓ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นั้น คณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการภาคสนามการโดยการมีส่วนร่วมภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน หรือพลัง “บวร” ซึ่งประกอบด้วย บ้าน วัดและหน่วยงานราชการ และการประชุมกลุ่มเฉพาะของผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นตัวขับเคลื่อนในการดำเนินการกิจกรรมต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การสร้างมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจ จากภูมิปัญญาทั้ง ๙ ด้านดังที่กล่าวมาแล้วในข้อที่ ๔.๒ เพื่อตอบ **วัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ เรื่องการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และโจทย์การวิจัยในประเด็น ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ อะไรบ้างสามารถนำมาต่อยอดเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้** โดยการคัดเลือกภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้มีมาตรฐาน และที่สำคัญสามารถนำมาต่อยอดให้เกิดรายได้แก่ชุมชน ผู้วิจัยได้แบ่งกระบวนการต่อยอดภูมิปัญญา ออกเป็น ๕ กระบวนการ ได้แก่ การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดกลุ่มกลุ่มอาชีพ การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ และเครื่องหมายการค้า ระบบการบริหารจัดการ มีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ ๔.๑๔ แสดงการประชุมกลุ่มเพื่อยืนยันข้อมูล ออกแบบกระบวนการต่อยอดภูมิปัญญา และสร้างความเชื่อมโยงกับแผนการท่องเที่ยวชุมชน

๔.๓.๑ การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วสามารถแบ่งออกเป็น ๙ ด้าน ตามที่ได้จำแนกไว้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนที่เป็นพหุวัฒนธรรม มีภูมิปัญญาที่หลากหลายครอบคลุมไปทุกๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรมด้านการแพทย์ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชนด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณีรวมถึงด้านโภชนาการ

จากการรวบรวมกลุ่มและภูมิปัญญาต่างๆ ที่พบในอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยสภาพความเป็นจริงแล้วจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญายังไม่ถูกรวบรวมหรือจัดการไว้เป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการศึกษาและการสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่กลุ่มเยาวชน ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบกระบวนการให้ทุกภาคส่วนได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมภายใต้พลัง “บวร” ในการขับเคลื่อนการยกระดับกลุ่มภูมิปัญญาให้

สามารถส่งเสริมเป็นกลุ่มอาชีพภายใต้แนวคิดสัมมาชีพของวัดหนองม่วง อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์^{๖๗}

ภาพที่ ๔.๑๕ แสดงตัวอย่างกิจกรรมรวบและบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น

ดังนั้นขั้นตอนในการ การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นขั้นตอนที่สืบเนื่องจากการระดมความเห็นจากเครือข่ายที่ได้สร้างขึ้น จากการประชุมเชิงปฏิบัติการ การสัมมนาเฉพาะ การแสดงความคิดเห็นจากเวทีที่จัดขึ้นทำให้เกิดแนวทางในการดำเนินงาน ที่เป็นรูปธรรมผ่านมติและความเห็นพ้องกันกับชุมชน ทำให้สามารถแบ่งประเภทของตัวภูมิปัญญาได้ หลักจากที่เกิดการรวมตัวของเครือข่าย จึงมีการหนดแนวทางการทำงานโดยเฉพาะการรวบรวมภูมิปัญญา และทำการบันทึกข้อมูลอย่างละเอียดเพื่อต่อการแยกหมวดหมู่ ให้เข้าสู่กระบวนการอย่างเป็นระบบ

๔.๓.๒ จัดกลุ่มกลุ่มอาชีพ

หลังจากที่ได้รวบรวมภูมิปัญญาโดยแบ่งออกเป็น ๙ ด้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เนื่องจากมิติของภูมิปัญญาทั้งหมด ๙ ด้านนั้น มีบางประเด็นที่สามารถหยิบยกขึ้นมาเพื่อพัฒนาต่อยอดให้เป็นกลุ่มอาชีพ ผ่านกระบวนการจัดกลุ่มโดยผู้มีส่วนร่วม ประกอบด้วย ผู้แทนจากวัดหนองม่วง ผู้แทนกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ได้ผ่านกระบวนการคิดสรรมา และผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียที่อยู่ภายในชุมชนอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการที่สำคัญเนื่องจากการจัดกลุ่มอาชีพจะต้องเป็นอาชีพที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง โดยฟังความคิดเห็น

^{๖๗}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

ผ่านประชาคมติจากการประชุม การสนทนากลุ่มเฉพาะ และการสัมภาษณ์เชิงลึก จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ที่เข้าร่วมเป็นเครือข่าย ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญา ท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้นำชุมชน ประชาชน ผู้แทนกลุ่ม อาชีพ ปราชญ์ชาวบ้าน และเครือข่ายองค์กรเอกชน และมีบทบาทในการขับเคลื่อน เพราะฉะนั้นการจัดกลุ่มอาชีพนี้จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญอีกกระบวนการหนึ่งซึ่งจะต้องได้รับการยอมรับจากเครือข่ายทุกภาคส่วน โดยแบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ กลุ่มที่ ๒ กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ กลุ่มที่ ๓ กลุ่มอาหารพื้นบ้านกลุ่มที่ ๔ กลุ่มขนมไทย และกลุ่มที่ ๕ กลุ่มผลิตภัณฑ์รักษ์โลก^{๖๘} มีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ นับได้ว่าไม้ไผ่เป็นทรัพยากรที่หาได้ง่ายและมีอยู่จำนวนมากในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เกิดขึ้นโดยมีการรวมกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ส่วนใหญ่สมาชิกจะเป็นผู้สูงอายุมีรูปแบบในการดำเนินกิจกรรมที่ไม่ตายตัว จะเป็นการนัดหมายเพื่อรวมตัวกันเฉพาะในวันที่มีความสำคัญ เช่น รับคณะดูงาน หรือยามว่างจากภาระกิจในครอบครัว โดยใช้พื้นที่วัดหนองม่วงเป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมร่วมกันโดยเฉพาะเครื่องจักสาน^{๖๙}

ภาพที่ ๔.๑๖ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับการแปรรูปจากไม้ไผ่

ดังนั้น การคัดเลือกกลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ มาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถจะสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้การนำเครื่องมือหรืออุปกรณ์ต่างๆ มาทำขึ้นมาจากไม้ไผ่จะมีอิทธิพลกับการใช้ชีวิตของชุมชนโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ไม่มากนัก แต่ประโยชน์ที่จะได้รับเชิงวิชาการผ่านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่จะส่งต่อไปยังเยาวชน ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของเยาวชนในชุมชน ได้ทราบถึงพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนผ่านไปตามยุคสมัย และประการสำคัญการคัดเลือกผลิตภัณฑ์มาพัฒนา ซึ่งเครือข่ายมีเห็นร่วมกันว่า ถึงแม้จะมีการใช้สอยในชุมชนน้อยลงแต่สามารถที่จะนำมาแปรรูปให้เป็นเครื่องประดับ

^{๖๘}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๖๙}สัมภาษณ์ นายหลอม ยิ้มปาน, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มจักสาน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

ตกแต่งได้ อาทิ โคมไฟ แจกัน อุปกรณ์ตกแต่งบ้านและสวน เป็นสินค้าจากภูมิปัญญาจากท้องถิ่น และเป็นทางเลือกให้แก่ผู้ที่มาเยี่ยมเยือน หลัจากผลึกแผนการท่องเที่ยวในชุมชน หรือนำสินค้าของชุมชนไปออกร้านในกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกพื้นที่

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ เป็นกลุ่มผลิตภัณฑ์งานฝีมือจากกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ตั้งอยู่ที่บ้านเนินขี้เหล็กหมู่ที่ ๑๒ ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ การทำหนังสือ การผลิตฝักมิดเห็บจากไม้เนื้อแข็ง ไม้คาน การกลึงแจกันดอกไม้หรือเฟอร์นิเจอร์ต่างๆ รวมถึงการสร้างพระพุทธรูปจากวัสดุไม้ผสมผสานกับไม้ไผ่ เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๑๗ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับการสร้างผลิตภัณฑ์จากไม้

เนื่องจากผลิตภัณฑ์ของกลุ่มนี้เป็นผลิตภัณฑ์ทำขึ้นจากไม้เนื้อแข็ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น เช่น มิดเห็บ ไม้คาน หนังสือ แจกัน ลูกกลิ้ง จึงได้รับการคัดเลือกให้งานฝีมือของชุมชน โดยมีแนวทางในการพัฒนาให้มีความสวยงามยิ่งขึ้น และการปรับขนาดให้เล็กลง นอกจากนั้นงานฝีมือของกลุ่มนี้ยังผนวกกับความเชื่อในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้มีการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชน^{๗๐} และสามารถสร้างเป็นจุดเด่นของชุมชนได้

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มอาหารพื้นบ้าน ด้วยความเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์และมีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะอาหารพื้นบ้านคนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ที่อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน ๑) กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอาศัยจากฝั่งทิศตะวันออก จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าผู้คนส่วนหนึ่งที่ย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ส่วนหนึ่งได้อพยพมาจากภูเขาวงเวียง ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดชัยภูมิ ทำให้คนในอำเภอหนองบัวบางส่วนมีวัฒนธรรมการกินที่คล้ายคลึงกับคนภาคอีสานในปัจจุบัน ๒) ผู้คนที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่นตามสถานการณ์ของบ้านเมือง เช่น การย้ายถิ่นฐานของคนโคราชเข้ามาอาศัยอยู่ในตัวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ บางส่วนเป็นชาวไทยเชื้อสายจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำธุรกิจในเขตเมือง และ ๓) กลุ่มบุคคลที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาแต่ดั้งเดิม เมื่อกาลเวลาผ่านไปเกิดการหล่อหลอมความเป็นพหุวัฒนธรรมโดยเฉพาะเรื่องการกินเป็น

^{๗๐}สัมภาษณ์ นายเลี่ยม โลหะเวช, ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มไม้กลึง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

วัฒนธรรมเดียวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อสำรวจไปทั่วทั้งอำเภอหนองบัวแล้วจะพบว่า วิถีชีวิตส่วนใหญ่ผูกติดกับวิถีแห่งการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพหลักทำไร่นา ซึ่งมีลักษณะเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ในขณะเดียวกันยัง พบว่า ในอำเภอหนองบัวนั้นประชาชนส่วนใหญ่มักจะทำการเกษตรแบบผสมผสานภายในรั้วบ้านของตนเอง

ภาพที่ ๔.๑๘ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับอาหารพื้นบ้าน

ดังนั้นประชาชนในเขตอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ส่วนใหญ่จะมีภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดำรงชีวิตโดยยึดขนบธรรมเนียม ประเพณีแบบดั้งเดิม กินอาหารแบบดั้งเดิม ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงด้านการดำเนินวิถีชีวิตไปบ้าง แต่ความเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นโดยเฉพาะเรื่องอาหารนี้แทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการปลูกพืชผักสวนครัว เพื่อกินในครัวเรือนเป็นหลัก ที่ต่างไปจากนั้นจะพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีวัฒนธรรมการกินที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ในกลุ่มภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็คือมักจะกินอาหารประเภทหมักดองซึ่งเป็นภูมิปัญญาในการถนอมอาหาร เพื่อเก็บไว้ทานในยามจะดูหนาวและฤดูแล้ง ความโดดเด่นของอาหารพื้นถิ่นซึ่งถือว่าเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนอีกอย่างหนึ่งก็คือ “พริกเกลือ” หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือ “ปลาร้าสับ” วิถีชีวิตการกินของชาวอำเภอหนองบัวถือว่าพริกเกลือหรือปลาร้าสับนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ซึ่งคนทุกเพศทุกวัยเมื่อกล่าวถึงอาหารประเภทนี้แล้ว จะทราบว่าพริกเกลือนั้นสามารถนำมาทานได้เลย และสามารถนำไปประกอบอาหารประเภทอื่นๆ ได้ เช่น แกงพริกเกลือ จึงเป็นที่มาของการนำพริกเกลือมาสะท้อนถึงวิถีการกินของชุมชน^{๗๑}

กลุ่มที่ ๔ ธุรกิจชุมชนที่เกี่ยวกับขนมไทย ไม่ว่าจะเป็นภูมิภาคไหนขนมหวานถือเป็นอาหารที่ยังจำเป็นอยู่ในสังคมนั้น โดยเฉพาะชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ก็เช่นเดียวกัน ปัจจุบันนี้ขนมไทยขนมหวานประจำถิ่น ซึ่งเดิมที่มีอยู่หลากหลายประเภท และบางประเภทยังถือเป็นขนมมงคลที่มักใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรืองานมงคล เช่น ขนมกง ขนมสามเกลอ ที่ใช้ในพิธีมงคลสมรส และขนมข้าวโป่ง ที่มีเฉพาะอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า ปัจจุบันนี้การให้ความสำคัญกับขนมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่มลดน้อยลงทุก

^{๗๑} สัมภาษณ์ นางกำไร ไยอินทร์, ปรากฏชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มอาหารพื้นบ้าน ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

วัน ยังมีกลุ่มอาชีพอยู่ไม่กี่กลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มขนมไทยขนมหวานในท้องถิ่นอำเภอหนองบัวที่ยึดเอาการทำขนมหวานขนมไทยมาเป็นอาชีพ

ภาพที่ ๔.๑๙ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับขนมไทย

นอกจากขนมหวานจะเป็นอาหารว่างของคนในท้องถิ่นแล้ว สาเหตุหลักที่ทำให้กลุ่มขนมไทยได้รับการคัดเลือกเข้าสู่กระบวนการพัฒนา เพราะว่าขนมของอำเภอหนองบัวไม่ได้มีไว้สำหรับทานเล่นหรือเป็นอาหารว่างแต่เพียงอย่างเดียว แต่ขนมบางชนิดที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นมีเฉพาะให้ท้องถิ่น และยังมีภูมิสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความเชื่อ ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของอำเภอหนองบัวที่ทุกคนให้ความยอมรับ จึงเป็นที่มาของการได้ส่งเสริมให้เป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน

กลุ่มที่ ๕ กลุ่มผลิตภัณฑ์รักษ์โลก ที่เกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์จากวัสดุธรรมชาติ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่มาจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน เนื่องจากอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีพื้นที่ภูเขาสลับพื้นที่ราบสูง ในสมัยอดีตที่ผ่านมาพื้นที่รอยต่อระหว่างจังหวัดนครสวรรค์กับจังหวัดเพชรบูรณ์ เคยมีความอุดมสมบูรณ์มีพืชพันธุ์ที่มีความหลากหลาย เพราะฉะนั้นด้านทรัพยากรทางธรรมชาติของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะมีความอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันนี้ถึงแม้จะเสื่อมโทรมไปตามกาลเวลา แต่ยังมีอยู่จำนวนมาก โดยเฉพาะไม้ไผ่ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และต้นลานที่กระจายทั่วเทือกเขาพระยาสูง วัสดุจากธรรมชาติเหล่านี้ ได้มีกลุ่มภูมิปัญญาซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านและเป็นผู้สูงอายุได้นำเอาวัสดุเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์มีการสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ^{๗๒} ที่เป็นผลิตภัณฑ์รักษ์โลกหรือเป็นวัสดุทดแทนพลาสติก โดยการนำเอาไม้ไผ่มาประดิษฐ์เป็นตระกร้าใส่ของหรือการนำใบลานมาถักทอเป็นบรรจุภัณฑ์ทดแทนถุงพลาสติกและห่อหุ้มสำหรับแก้วพลาสติก

^{๗๒} สัมภาษณ์ นายธนา ยศอ่อน, ประชาชนชาวบ้านตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

ภาพที่ ๔.๒๐ แสดงกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวกับบรรจภัณฑ์จากวัสดุธรรมชาติ

๔.๓.๓ การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์

ในประเด็นนี้ได้กล่าวถึง มาตรฐานของผลิตภัณฑ์ภายใต้กลุ่มอาชีพ ๕ กลุ่ม ที่จริงแล้วในกระบวนการนี้มีจุดประสงค์เพื่อที่จะให้มีกระบวนการคัดสรรจากสมาชิกของชุมชน โดยการคัดเลือกผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพเข้ามาอยู่ในกลุ่มสมาชิก ภายใต้การบริหารของวัดหนองม่วง อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นประการแรก ส่วนประการที่สองนั้นเมื่อสมาชิกได้รับการคัดเลือกเข้ามาอยู่ในกลุ่มสมาชิกแล้ว จะต้องผ่านกระบวนการรับรองคุณภาพซึ่งหากไม่เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดจะต้องมีการปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการบริหารกลุ่ม เพื่อรักษาสมาชิกภาพกลุ่มสมาชิก ของวัดหนองม่วง อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ผลสัมฤทธิ์ของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมในการคัดเลือกผลิตภัณฑ์นั้น ถือว่าเป็นจุดสำคัญซึ่งผลิตภัณฑ์ต่างๆ นอกจากจะมีมาตรฐานด้านการผลิต ด้านรสชาติและด้านบรรจภัณฑ์ที่ดีแล้ว ที่สำคัญไปกว่านั้น ผลิตภัณฑ์ทุกชนิดต้องได้รับการยอมรับจากประชาชนทุกกลุ่มที่อาศัยอยู่ในอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ อาจจะมีคำถามต่อไปว่าทำไมจึงจะต้องเป็นที่ยอมรับของประชาชนที่อาศัยอยู่ในอำเภอนองบัว เพราะปฏิสัมพันธ์ทั้งหลายเหล่านี้หลังจากที่ได้รับการพัฒนาแล้วจะถือว่าเป็นของที่ขึ้นชื่อและเป็นของฝาก ที่จะต้องสอดคล้องแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว ภายใต้แนวคิดการท่องเที่ยววิถีชุมชนของหน่วยอบรมประชาชนประจำอำเภอนองบัว (วัดหนองม่วง) ภายใต้แผนที่ท่องเที่ยว คือ ๑) แผนที่ท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ๒) แผนที่ท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม (ไหว้พระ ๙ วัด) และ ๓) แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัวเป็นสำคัญ^{๗๓}

๔.๓.๔ การพัฒนาบรรจภัณฑ์และเครื่องหมายการค้า

จากการประชุมคัดเลือกผลิตภัณฑ์จากกลุ่มสมาชิกจำนวน ๕ กลุ่มดังที่กล่าวไปแล้ว คณะผู้วิจัยได้นำประเด็นดังกล่าวมาพัฒนาเกี่ยวกับบรรจภัณฑ์และเครื่องหมายการค้าของผลิตภัณฑ์ ภายใต้กลุ่มสมาชิกของวัดหนองม่วง อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์^{๗๔} โดยมีรายละเอียดดังนี้

^{๗๓}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๗๔}การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

กลุ่มที่ ๑ ผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่” ซึ่งอยู่ภายใต้กลุ่มผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อยอดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเครื่องจักสานที่เน้นเฉพาะอุปกรณ์เครื่องใช้สอยที่เกิดจากผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในชุมชน

ภาพที่ ๔.๒๑ แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่”

กลุ่มที่ ๒ ผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง” อยู่ภายใต้กลุ่มผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อยอดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุปกรณ์เครื่องมือและเครื่องใช้สอยที่เกิดจากการนำไม้เนื้อแข็งมาแปรรูปให้เกิดมูลค่าเพิ่ม

ภาพที่ ๔.๒๒ แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง”

กลุ่มที่ ๓ ผลิตภัณฑ์ “รักษิโลก” อยู่ภายใต้กลุ่มผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อยอดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านผลิตภัณฑ์ที่สามารถทดแทนถุงพลาสติกหรือผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากพลาสติก เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนได้สามารถนำเสนอแนวคิดแนะนำวัตถุดิบจากธรรมชาติภายในชุมชน ผ่านงานฝีมือและความคิดสร้างสรรค์นำไปสู่การรณรงค์ให้ใช้ผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

ภาพที่ ๔.๒๓ แสดงผลิตภัณฑ์ “รักษิโลก”

กลุ่มที่ ๔ ผลิตภัณฑ์ประเภทของหวานและเครื่องดื่ม ภายใต้ชื่อ “บ้านขนมไทย” และ “ธนาเจก๊วย” อยู่ภายใต้ผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อมาจากกลุ่มที่อนุรักษ์ขนมไทยที่มีเฉพาะท้องถิ่น และการประยุกต์เครื่องดื่มประเภทสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๒๔ แสดงผลิตภัณฑ์ “บ้านขนมไทย” และ “ธนาเจก๊วย”

กลุ่มที่ ๕ ผลิตภัณฑ์ประเภทอาหารที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นภายใต้ชื่อพริกเกลือซึ่งอาหารประเภทนี้ในท้องถิ่นอื่นจะเรียกว่าปลาร้าสับซึ่งเป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการถนอมอาหารปาลูก ผลิตภัณฑ์ที่สามารถทานกับผักสดได้และสามารถแปรรูปเป็นกับข้าวเมนูอื่นๆ เช่น หมกพริกเกลือ แกงพริกเกลือ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มดังกล่าวนี้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีนางกำไร ไยอินทร์ เป็นผู้รับผิดชอบกลุ่มในการแสดงกิจกรรมศิลปวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในงานและโอกาสต่างๆ

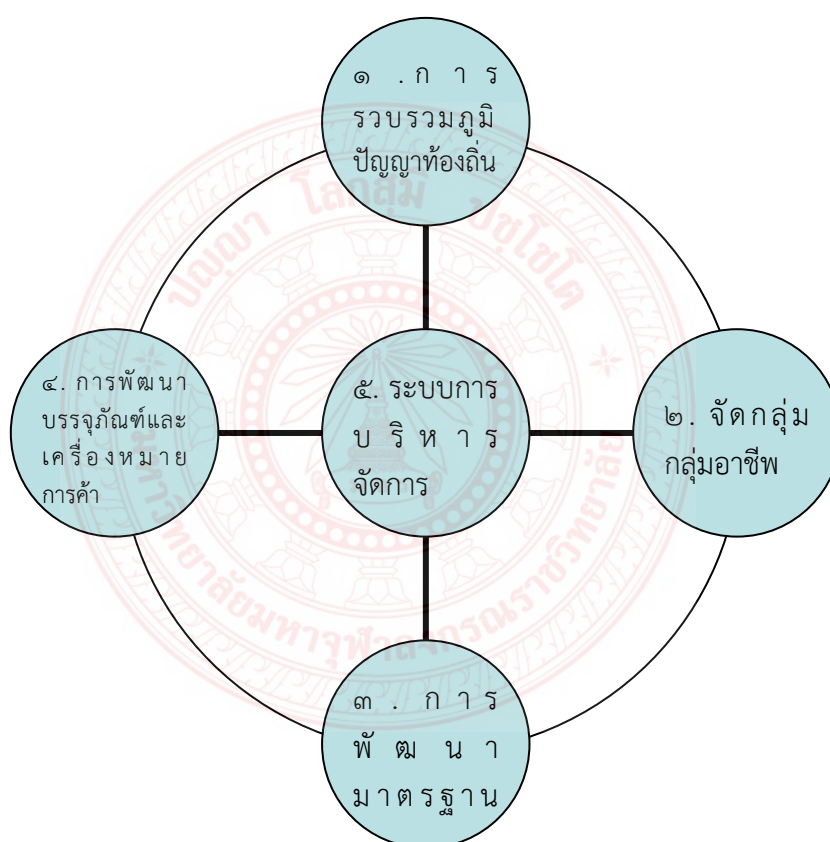
ภาพที่ ๔.๒๕ แสดงผลิตภัณฑ์ “พริกเกลือ”

๔.๓.๕ ระบบการบริหารจัดการ

ตามที่ได้แสดงถึงรายละเอียดของผลิตภัณฑ์ทั้ง ๕ กลุ่ม ข้างต้นจะเห็นได้ว่า แต่ละกลุ่มผลิตภัณฑ์จะมีกระบวนการกำกับ ดูแลมาตรฐานและกลไกการตลาดจากคณะกรรมการโดยพระใบฎิการณกร โฆสธมโม เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง และนายอรรถ คล้ายนุ่น ข้าราชการบำนาญอาสา และมีคณะกรรมการอีกหนึ่งชุด เป็นผู้กำกับดูแลกลุ่มสมาชิกซึ่งตั้งอยู่ที่วัดหนองม่วง อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์และกลุ่มอาชีพนี้ได้รับการพัฒนา เพื่อเป็นผู้นำเสนอถึงศิลปวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอำเภอนองบัว ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการ เช่น ผู้ที่จะเข้ามาร่วมกิจกรรมหรือการจำหน่ายสินค้าจะต้องเป็นสมาชิกก่อน หลังจากนั้นเมื่อมีผลกำไรจากการ

จำหน่ายผลิตภัณฑ์จะต้องมีการ แบ่งให้เป็นค่าดำเนินการ ค่าใช้จ่ายในการบริหารกลุ่ม เช่น ค่าบรรจุภัณฑ์ ค่าป้าย การประชาสัมพันธ์ การผลิตฉลากสินค้า รวมทั้งค่าดำเนินการในขนส่งผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายในงานแสดงต่างๆ ซึ่งถือว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการบริหารและการจัดสรรผลประโยชน์ภายใต้การจัดสวัสดิการของกลุ่มสมาชิกอย่างทั่วถึง เพื่อให้แต่ละกลุ่มนั้นได้มีกระบวนการ กำกับ ดูแล และพัฒนาให้การดำเนินกิจกรรมนั้นเกิดความยั่งยืนในระยะยาว^{๗๕}

ขั้นตอนนี้เป็นการคัดเลือกภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้มีมาตรฐาน และที่สำคัญสามารถนำมาต่อยอดให้เกิดรายแก่ชุมชน ผู้วิจัยได้สรุปกระบวนการต่อยอดภูมิปัญญาที่ดำเนินการในพื้นที่วิจัย ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๔.๑ สรุปความสัมพันธ์ของกระบวนการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

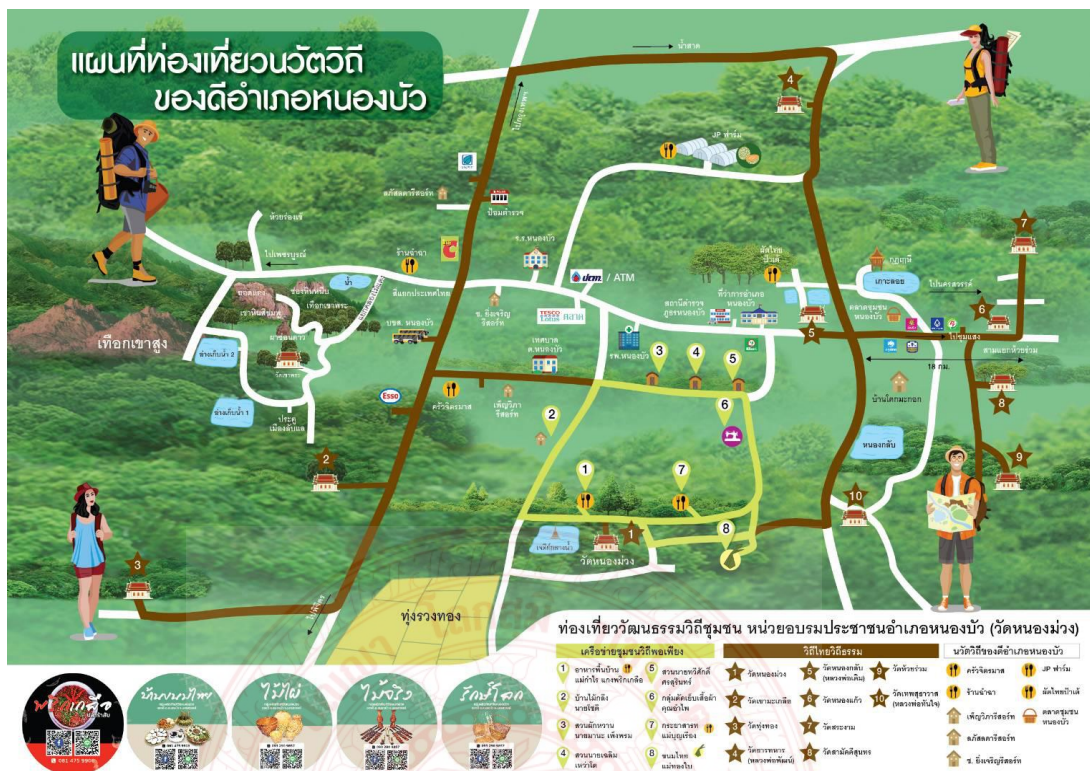
^{๗๕} การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

๔.๔ การพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

ในประเด็นนี้เป็นผลจากการศึกษา “ภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อรวบรวมภูมิปัญญาที่กระจัดกระจายไปตามสถานที่ต่างๆ หรือที่ฝังอยู่ที่ตัวคน ได้พยายามสืบค้น เพื่อที่จะให้ปรากฏต่อสาธารณชน ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน เช่น เกิดการอนุรักษ์และสืบทอด วัฒนธรรมประเพณีดังกล่าวเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปยังประชาชนและเยาวชน เป็นต้น อีกทั้งเพื่อประโยชน์ทางวิชาการ ง่ายต่อการคัดเลือกผลิตภัณฑ์นำไปต่อยอดเพื่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ ๓ พัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และโจทย์การวิจัยที่ว่าผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาและกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะเชื่อมโยงกับโปรแกรมท่องเที่ยวชุมชนได้อย่างไร เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการค้นหาแนวทางส่งเสริมผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการพัฒนานำไปสู่การเชื่อมโยงกับกิจกรรมท่องเที่ยววัฒนธรรมวิถีชุมชน ของหน่วยอบรมประชาชนประจำอำเภอหนองบัว ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ผลที่เกิดขึ้นมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

จากการสนทนากลุ่มเฉพาะเพื่อสร้างความเชื่อมโยงผลิตภัณฑ์ที่ผ่านการพัฒนาแล้วทั้ง ๕ กลุ่มกับแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว ผลจากการสนทนากลุ่มเฉพาะจากผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นตัวแทนจากภาครัฐภาคเอกชนและภาคประชาชนได้ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมนอกจากจะมีผลิตภัณฑ์ที่มีมาตรฐานคุณภาพแล้วประเด็นสำคัญจะต้องผลิตแผนที่ท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงความโดดเด่นทั้ง ๓ ด้าน เช่น เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง วิถีไทยวิถีธรรมและนวัตกรรมวิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว แล้วนำของดีที่อยู่ในชุมชนทั้งหมดสร้างเป็นแผนที่ท่องเที่ยว หลังจากนั้นนำสินค้าและบริการเข้าไปบรรจุไว้ในแผนการท่องเที่ยวเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้เกิดการรับรู้ในวงกว้าง^{๗๖}

^{๗๖} การสนทนากลุ่มเฉพาะ, วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓.

แผนภาพที่ ๔.๒ แสดงแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว

๔.๔.๑ การเชื่อมโยงของดีอำเภอหนองบัวกับกิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชน

จากแผนภาพที่ ๔.๒ ที่แสดงถึงแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ปรากฏในแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตชุมชนของหน่วยอบรมประชาชนประจำอำเภอหนองบัว มีศูนย์การเรียนรู้ตั้งอยู่ที่บ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

เมื่อพิจารณารายละเอียดในแผนที่แล้วจะพบว่า “มีเส้นทางสีเขียวอ่อน” ที่แสดงเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง โดยส่วนใหญ่แล้วกลุ่มอาชีพทั้ง ๕ กลุ่ม คือกลุ่มบ้านขนมไทย กลุ่มพริกเกลือ กลุ่มไม้ไผ่กลุ่มไม้จริง และกลุ่มรักษ์โลก ได้มีการกระจายกลุ่มอาชีพไปตั้งอยู่ในแผนที่ท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตภายในชุมชน และในขณะเดียวกันการกระจายแหล่งเรียนรู้ให้ไปอยู่ในชุมชนเป็นการพัฒนาเพื่อให้เกิดเส้นทางท่องเที่ยว ส่งผลให้การกระจายจุดท่องเที่ยวมีความเชื่อมโยงกับแผนที่ท่องเที่ยวอื่นๆ ในระยะยาวอาจจะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยผลประโยชน์นั้นได้กระจายไปทั่ว ทำให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนั้นการเชื่อมโยงแผนการท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียงนี้ยังเป็นการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงาน เพื่อนำองค์ความรู้กลับไปพัฒนาชุมชนของตนเองที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน แต่ในขณะเดียวกันผู้ที่เป็นเจ้าของพื้นที่กลับเกิดความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมตัวเอง ยกย่องว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า เป็นการพลิกฟื้นวัฒนธรรมให้กลับมาถูกสนใจจากคนในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

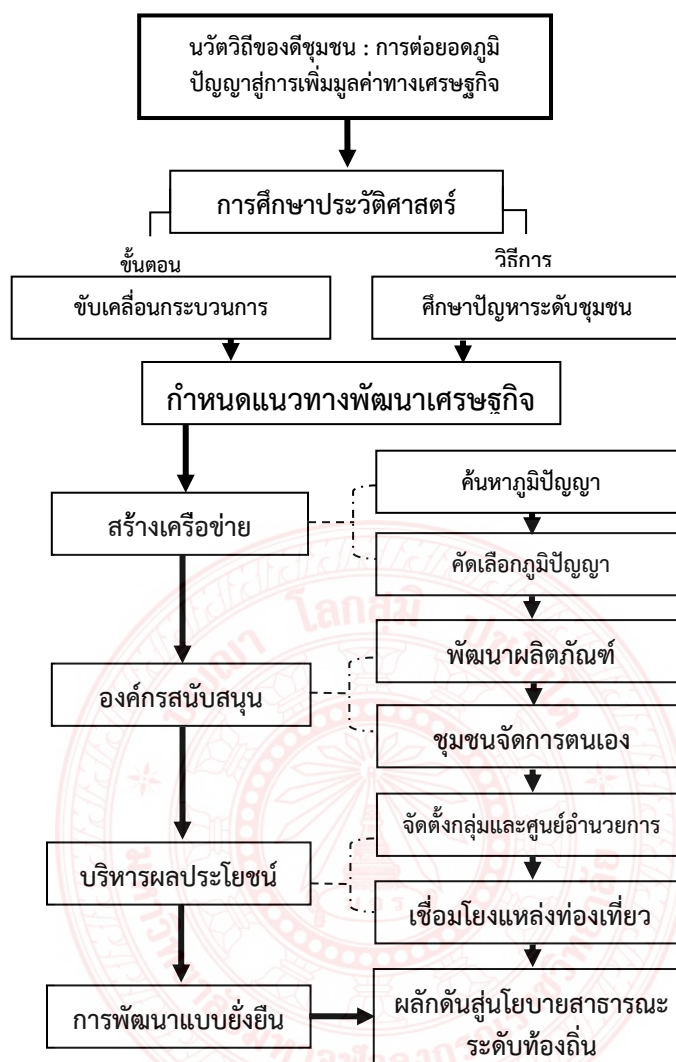
๔.๔.๒ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่น

องค์กรภาครัฐเกิดเครือข่ายการดำเนินการผลักดันนโยบายของรัฐ เกี่ยวกับชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี และพบประเด็นความสำคัญของการวิจัยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่เขตเทศบาลตำบลหนองบัว มีพื้นที่การปกครอง ๖.๒๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่ ๑) ตำบลหนองบัว หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านกุฎิเกษ หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ ๘ ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านคลองมะรีน หมู่ที่ ๑๔ ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน และ ๒) ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทอง หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านใหญ่ หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ ๔ ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ ๑๒ ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ ๑๓ ชุมชนบ้านเนินसान เป็นชุมชนดั้งเดิมมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่น่าสนใจ มีภูมิปัญญาที่กระจายไปอยู่กับตัวคน และสถานที่ต่างๆ มากมาย หากไม่ศึกษารวบรวมไว้โอกาสที่จะสูญหายแก่ขาดการสืบทอดของเยาวชน และประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สร้างความเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับของดีชุมชนในมิติอื่นๆ

ผลจากการดำเนินงานตามแนวคิดชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ภายใต้การวิจัยเรื่อง นวัตวิถีของดีชุมชน: การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา รวมถึงประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้างแผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตวิถีเพื่อการยกระดับแหล่งทุนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๔.๕ องค์ความรู้จากการวิจัย

การวิจัยการศึกษาวิจัย เรื่อง นวัตวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาภูมิปัญญาที่สามารถส่งเสริมให้ผลิตภัณฑ์ เชื่อมโยงกับชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีที่เกิดขึ้นจากนโยบายของภาครัฐ องค์ความรู้เกิดขึ้นจากมีกระบวนการศึกษาค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอหนองบัวเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนสามารถพัฒนาเป็นสินค้ารองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีรายละเอียดดังภาพ

แผนภาพที่ ๔.๓ แสดงขั้นตอนและวิธีการการต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

ที่มา: สังเคราะห์มาจากการวิจัยของ ดร.เอนก ไยอินทร์ อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรื่อง นวัตกรรมของชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

แผนภาพดังกล่าวเป็นการเคราะห์ถึงปัจจัยเชิงสาเหตุ ที่ส่งผลให้การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจนั้นประสบความสำเร็จได้ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ ขั้นตอนและวิธีการ มีรายละเอียด ดังนี้

๑. การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้นๆ โดยเฉพาะที่อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการวิจัย จำเป็นที่จะต้องดำเนินการศึกษาอย่างรอบด้าน เช่น พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญา เพื่อให้เข้าใจถึงความเป็นมา

ของชุมชนอย่างแท้จริง สามารถที่จะบอกได้ว่ามีอะไรบ้างที่เป็นอัตลักษณ์ที่แท้จริงของชุมชน เพื่อนำข้อมูลไปกำหนดเป็นแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน

๒. การสร้างเครือข่ายเพื่อทำหน้าที่ในการการค้นหาและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะต้องมีความเชื่อมโยงกับผลการศึกษาปัญหาในระดับชุมชน เช่น ความเป็นมาของชุมชน สภาพความเป็นอยู่ของประชาชน ความต้องการของประชาชน เป็นต้น และประการสำคัญของประสิทธิภาพในการดำเนินงาน จะต้องให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม ในการคิด การปฏิบัติ การประเมินผล พร้อมทั้งการร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน

๓. การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ถึงแม้ว่าชุมชนจะมีองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่ฝังอยู่กับตัวคนหรือสถานที่ เพื่อที่จะนำมาขยายยกระดับให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ แต่ชุมชนเองยังมีข้อจำกัดในการต่อยอดไปสู่ระดับที่สูงขึ้น ดังนั้นควรมีองค์กรวิชาการหรือวิชาชีพเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน เช่น เทคโนโลยีต่างๆ ในการสื่อสารกับบุคคลภายนอก องค์ความรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการออกแบบให้มีความทันสมัย และมีมาตรฐานแบ่งออกเป็น ๕ ขั้นตอน ดังนี้

- ๑) การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒) จัดกลุ่มกลุ่มอาชีพ
- ๓) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์
- ๔) การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และเครื่องหมายการค้า
- ๕) ระบบการบริหารจัดการ

๔. การพัฒนาแบบยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยการบริหารผลประโยชน์ที่เกิดจากผลการดำเนินงาน เพราะชุมชนเองขาดองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการในระดับกลุ่ม องค์กร เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้รับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน และที่สำคัญการจัดตั้งกลุ่มและศูนย์อำนวยการ ยังเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความสามารถเข้ามาบริหารจัดการให้มีทิศทางยิ่งขึ้น ภายใน เช่น การส่งเสริมให้เป็นสินค้าที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นสอดคล้องกันแผนที่เกี่ยวข้องในชุมชน และภายนอก เป็นการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในการทำหน้าที่ สนับสนุนเชิงนโยบายที่เกินขีดความสามารถของชุมชน เช่น การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการ ปรับปรุงเส้นทาง เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง ปรับภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ เป็นต้น ซึ่งการทำงานแบบคู่ขนานเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชน

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัย เรื่อง “นวัตกรรมวิถีชีวิตของชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ” นั้น เป็นงานดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ ท่าน เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ การพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ รวมถึงกำหนดเสนอแนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการการต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ หลังจากนั้นนำผลการวิจัยไปจัดสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) โดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๑๐ ท่าน เพื่อยืนยันเสนอแนวทางการส่งเสริมการต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจที่ผู้วิจัยเสนอ ทั้งนี้จากผลการวิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยอภิปรายผล และมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญในนวัตกรรมวิถีชีวิตของชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้

๕.๑.๑ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีความมาอย่างยาวนานและสามารถสืบค้นย้อนไปถึงยุคทวาราวดี และมาพัฒนาการตามลำดับ แต่พบว่าความเจริญรุ่งเรืองขาดความต่อเนื่องอาจเป็นผลจากภัยสงคราม และพบการตั้งชุมชนชั่วคราวเพราะจุดพักระยะจากเมืองทางด้านทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก และยังพบว่ามีชุมชนโบราณที่หนองสรวง และวัดเก่าแก่สมัยอยุธยาที่บริเวณใกล้กับชุมชนในปัจจุบัน การเคลื่อนย้ายของผู้คนทำอำเภอหนองบัวมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย แต่วันเวลาผ่านไปทำให้เกิดการหลอมรวมกันจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของชาวอำเภอหนองบัว

๕.๑.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการสืบค้น รวบรวมภูมิปัญญา จัดเป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการศึกษา แลและที่สำคัญสามารถนำภูมิปัญญาไปต่อยอดให้ตรงตามแผนการวิจัย ดังนั้นภูมิปัญญาของอำเภอหนองบัว แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน คือ

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ ๙๐ ประกอบอาชีพเกษตรกร เช่น ทำนา ทำไร่มันสำปะหลัง และทำสวน เพราะถือว่าอาชีพเกษตรกรนั้นเป็นอาชีพที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิต นอกเหนือจากนั้นอาชีพการเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา ได้ซึมซับไปในวิถีชีวิตประจำวันโดยประชาชนส่วนใหญ่จนกลายเป็น “วัฒนธรรมข้าว” และวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของประชาชนในเขตอำเภอหนองบัวจังหวัดนครสวรรค์จะยังมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมข้าวหลายกิจกรรมด้วยกัน เช่น การแรกนาขวัญ

ก่อนกระบวนการเพาะปลูก พิธีปักธรวางแดงขณะที่ต้นข้าวตั้งท้อง พิธีเรียกขวัญข้าวหรือเรียกขวัญพระแม่โพสพหลังฤดูเก็บเกี่ยว พิธีทำขวัญข้าว

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม ปราชญ์ชาวบ้าน ให้เข้ามารวมกลุ่มเพื่อที่จะประดิษฐ์หรือการพลิกฟื้นศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับเครื่องจักรสานและเครื่องใช้หลายชนิด ให้กลับมามีบทบาทในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง โดยเริ่มประยุกต์ให้เป็นเครื่องประดับและอุปกรณ์ตกแต่งบ้าน ด้วยการประยุกต์และการแปรรูปให้มีวัตถุประสงค์ที่หลากหลายยิ่งขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการให้เท่าทันต่อสถานการณ์ในปัจจุบัน แม้ว่าภูมิปัญญาดังกล่าวจะมีบทบาทที่สำคัญต่อวิถีชีวิตค่อนข้างน้อย สำคัญคุณค่าจากภูมิปัญญาดังกล่าวจะเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงรากเหง้าของวัฒนธรรมและประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในอดีตของท้องถิ่น ที่ทำหน้าที่ฉายภาพให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ได้ทราบถึงวิวัฒนาการของชุมชน

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์ การใช้พืชสมุนไพรและพืชผักสวนครัวในการรักษาอาการเจ็บป่วยขั้นพื้นฐานแล้ว การปลูกผักสวนครัวของชาวอำเภอหนองบัวนี้ ได้กระจายไปทุกครัวเรือนทั้งในเขตชุมชนและในเขตบริเวณรอบนอกอย่างแพร่หลาย ชาวอำเภอหนองบัวมองว่าการปลูกพืชผักสวนครัว เพื่อใช้เป็นยาการรักษาอาการเจ็บป่วยและยังสามารถนำมาประกอบอาหาร ดังนั้นการปลูกพืชสมุนไพรและพืชผักสวนครัว ยังมีผลกระทบต่อบรรยากาศของชุมชน เช่น ส่งผลให้เกิดการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและพืชผักสวนครัวที่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเป็นผู้ปลูกเองเพื่อรับประทานเมื่อรับประทานไม่หมดก็จะขายในตลาดชุมชนทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์พัฒนาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยการขับเคลื่อนของคณะสงฆ์ซึ่งมีการแบ่งพื้นที่รับผิดชอบออกเป็นโซน ซึ่งแต่ละวัดจะมีพื้นที่ในการรับผิดชอบ การอนุรักษ์ด้วยการเพิ่มพื้นที่ด้วยการปลูกป่า การป้องกันไฟป่า การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า โดยใช้แรงศรัทธาจากชาวบ้านเข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์ผืนป่ากระบวนการดังกล่าว ทำให้เห็นความสำคัญของป่าชุมชนที่มีผลต่อระบบนิเวศทำให้ชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ หวนกลับมาให้ความสำคัญกับการดูแลพื้นที่ป่ากลับมาอุดมสมบูรณ์ขึ้นตามลำดับ และเป็นผืนป่าชุมชนที่ประชาชนทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น การเก็บพืชและอาหารป่ามาเป็นอาหารและขายได้

๕. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน พบว่ามีแหล่งทุนมีอยู่ ๒ กองทุน ดังนี้

๑) สมาคมฌาปนกิจสงเคราะห์อาสาศรัทธาธารณะสุขอำเภอหนองบัว ถือเป็นกองทุนอีกกองทุนหนึ่งที่ตั้งขึ้นเพื่อคอยให้ความช่วยเหลือประชาชนผู้ยากไร้ มีลักษณะกิจกรรมสงเคราะห์และให้การช่วยเหลือเกี่ยวกับการให้การช่วยเหลือเงินทุนในการจัดการศพแก่สมาชิก และมีการเรียกเก็บเงินเข้ากองทุนจะนับจากจำนวนสมาชิกที่เสียชีวิต เป็นต้น

๒) กองทุนหมู่บ้านและกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กองทุนนี้เป็นกองทุนที่มีการบริหารโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นตัวแทนชาวบ้านมาทำหน้าที่บริหารจัดการกองทุน และมีการนำงบประมาณดังกล่าวไปพัฒนาหมู่บ้าน และสามารถนำเงินให้สมาชิกกู้ยืมผ่านกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์

ด้านธุรกิจชุมชนพบว่า นอกจากนั้นยังพบว่า ระบบเศรษฐกิจของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะเป็นเศรษฐกิจชุมชน จะมีลักษณะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการผลิตเพื่อการจำหน่าย ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติ และมีภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่

การเพาะปลูก อำเภอนองบัวจึงเป็นพื้นที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ที่มีผลิตสินค้าทางการเกษตรเป็นจำนวนมาก เช่น ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด เป็นต้น ในขณะเดียวกันจะเป็นการผลิตการบริโภค โดยการจำหน่ายแจกที่คนในท้องถิ่นชุมชนได้มีส่วนร่วมคิดร่วมทำร่วมรับประโยชน์ของประชาชน และร่วมกันเป็นเจ้าของ เศรษฐกิจชุมชนมีรากฐานมาจากศักยภาพของชุมชน ภูมิปัญญาของชุมชน หรือทุนในชุมชน เช่น วัฒนธรรม ประเพณี สภาพภูมิประเทศ ความหลากหลายทางทรัพยากรที่มีอยู่ ทำให้เศรษฐกิจชุมชนมีลักษณะสำคัญคือ ครอบคลุมเป็นหน่วยการผลิต แรงงานของสมาชิกในครอบครัวยุคใหม่เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการอยู่รอดของครอบครัวยุคใหม่ต่อความพอเพียง และต่อความสามารถในการพึ่งตนเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ชุมชนเป็นตัวของตัวเอง มีพลวัต และสามารถที่จะอยู่รอดด้วยตัวเองได้ พัฒนาเคียงคู่ไปกับพัฒนาการของระบบทุนนิยม

๖. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรม การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรมของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์นั้น ที่ปรากฏชัดมีอยู่ ๒ ประเภท คือ การแสดงประกอบเพลงเต้นกำรำเคียว การแสดงประกอบเพลงพื้นบ้าน

๗. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาและวรรณกรรม แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ด้านภาษา ถึงแม้ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ จะให้ใช้ภาษากลางเป็นภาษาหลักในการสื่อสารและการศึกษาตามระบบตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐานจนถึงระดับอุดมศึกษาแต่ภาษาดังกล่าวนั้นเป็นเพียงภาษาที่ใช้ในทางการเท่านั้น ภาษาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นลักษณะการสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะดังนี้ สำเนียงที่ใช้จะเป็นสำเนียงที่เหนือคล้ายสำเนียงสุพรรณ แต่คำศัพท์ที่เป็นภาษาพูดนั้นจะไปสอดคล้องกับภาษาอีสาน เมื่อศึกษาถึงความเป็นมาของภาษาถิ่น จะพบว่ามี การผสมผสานระหว่างภาษากลางและภาษาอีสานเข้าด้วยกันซึ่งเรื่องราวดังกล่าวจะมีความสอดคล้องกับประวัติศาสตร์และความเป็นมาและพัฒนาการของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ด้านวรรณกรรมที่ทรงคุณค่า พบว่า บันทึกละลายลักษณะอักษรยังไม่ปรากฏเป็นที่ประจักษ์แต่วรรณกรรมมีอยู่จำนวนมาก มีลักษณะเป็นนิทานพื้นบ้านที่เป็นการเล่าต่อๆ กันมาจนมีความเชื่อจนถึงปัจจุบัน เช่น ตำนานเมืองลับแลที่เทือกเขาพระเขาสูง หรือแม้กระทั่งวรรณกรรมที่ไม่ได้บันทึกเป็นเรื่องเล่าถึงประวัติความเป็นมาในการสร้างบ้านแปลงเมืองนองบัว เชื่อว่ามีฤๅษีมาสร้างอำเภอนองบัว โดยพบหลักฐานปรากฏว่ามีศาลฤๅษีที่บริเวณริมเกาะลอย และตำรายาแผนโบราณ พร้อมทั้งตำราฤๅษียามที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพโดยเฉพาะการทำนา พืชพันธุ์กันหนุ ยันต์กันนก และยันต์กันช้างที่จะมาแก้พิษผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น

๘. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี ชาวอำเภอนองบัวมีปรัชญาการดำเนินชีวิตหลายด้วยด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น การให้ยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยมุ่งให้คนละชั่วกลัวบาป ประกอบแต่กรรมดี มีพระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอนให้อยู่ภายใต้กฎธรรมชาตินี้ และนอกเหนือจากกฎธรรมชาตินี้แล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ เป็นการปลูกฝังให้ระลึกถึงผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว แสดงถึงการสร้างกตัญญู กตเวทิตาธรรม ในผู้มีพระคุณ ปรัชญาความเชื่อเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ชาวอำเภอนองบัวมีการสืบทอดการนับวันเดือนตามปฏิทินจันทรคติ และปัจจุบันนี้ก็ยังใช้ในการกำหนดฤดูกาลเพาะปลูก โดยบางปีจะมีเดือน ๘ ถึง ๒ วัน ถ้านับแบบสุริยคติอาจารย์ทำให้มีความคาดเคลื่อนมากกว่า

ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีเทคโนโลยีเพื่อใช้ในการพยากรณ์อากาศ ชาวอำเภอนองบัวเองก็ยังใช้หลักการดังกล่าวเพื่อประกอบการตัดสินใจ ปรึกษาความเชื่อความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี ในประเด็นนี้จะเห็นได้จากการสังเกตการแบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น การจัดกิจกรรมของชาวบ้านที่อยู่บริเวณรอบวัดหนองม่วง วัดเทพสุทธาวาส และวัดหนองบัวหนองกลับ ในอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สะท้อนให้เห็นถึงความยึดมั่น เชื่อมมั่นในประเพณีของตน ความจริงแล้วแต่ละประเพณีนั้นจะมีการแทรกปรัชญาไว้ในประเพณีนั้นเสมอ

๙. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านโภชนาการ ด้วยความหลากหลายทางด้านภูมิศาสตร์และความหลากหลายทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรม ประเพณี พื้นที่ดังกล่าวจึงมีความเป็นพหุวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางด้านการกินก็มีความหลากหลายไปด้วย แต่ในขณะเดียวกันอาหารที่กินเป็นประจำในวิถีชีวิตนั้น เป็นอาหารที่ไม่แตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ มากนัก ประเภท ต้ม ผัดแกง ทอด แต่อาหารที่แตกต่างไปจากพื้นที่อื่นและถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาวอำเภอนองบัว เช่นปลาร้าสับ หรือที่ชาวหนองบัวเรียกกันว่า “พริกเกลือ” ซึ่งทำมาจากปลาร้า โดยปลาสดๆ มาหมักผ่านกรรมวิธีจนกลายเป็นปลาร้า และชาวอำเภอนองบัวนั้นเองได้นำปลาร้ามาแปรรูปเป็น “พริกเกลือ” เพื่อใช้กินประเภทเดียวกับน้ำพริกหรือกินร่วมกับผักสดต่างๆ

๕.๑.๓ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การปฏิบัติการโดยการมีส่วนร่วมหรือพลัง “บวร” ซึ่งประกอบด้วย บ้าน วัดและหน่วยงานราชการ เป็นตัวขับเคลื่อนในการดำเนินการกิจกรรมต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การสร้างมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจ ได้คัดเลือกภูมิปัญญาโดยจำแนกออกเป็น ๕ กลุ่ม เพื่อนำเข้าสู่การต่อยอดหรือการพัฒนาซึ่งผลมาจาก ๕ กระบวนการ คือ ๑) การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น ๒) จัดกลุ่มกลุ่มอาชีพ ๓) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ ๔) การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และเครื่องหมายการค้า ๕) ระบบการบริหารจัดการ แต่ละกลุ่มผลิตภัณฑ์จะมีกระบวนการกำกับ ดูแลมาตรฐานและกลไกการตลาดจากคณะกรรมการโดย พระใบฎีกาธนกร โฆสธมโม เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง และนายอรรถ คล้ายนุ่น ข้าราชการบำนาญอาสา และมีคณะกรรมการอีกหนึ่งชุด เป็นผู้กำกับดูแลกลุ่มสมาชิกซึ่งตั้งอยู่ที่วัดหนองม่วง อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์และกลุ่มอาชีพนี้ได้รับการพัฒนา เพื่อเป็นผู้นำเสนอถึงศิลปวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอำเภอนองบัว ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการ เช่น ผู้ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมหรือการจำหน่ายสินค้า จะต้องเป็นสมาชิกก่อน หลังจากนั้นเมื่อมีผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์จะต้องมีการ แบ่งให้เป็นค่าดำเนินการ ค่าใช้จ่ายในการบริหารกลุ่ม เช่น ค่าบรรจุภัณฑ์ ค่าป้าย การประชาสัมพันธ์ การผลิตฉลากสินค้า รวมทั้งค่าดำเนินการในขนส่งผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายในงานแสดงต่างๆ ซึ่งถือว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการบริหารและการจัดสรรผลประโยชน์ภายใต้การจัดสวัสดิการของกลุ่มสมาชิกอย่างทั่วถึง เพื่อให้แต่ละกลุ่มนั้นได้มีกระบวนการ กำกับ ดูแล และพัฒนาให้การดำเนินกิจกรรมนั้นเกิดความยั่งยืนในระยะยาว

๕.๑.๔ การพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

โดยมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา รวมถึงประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กร

ปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้างแผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรมเพื่อการยกระดับแหล่งทุนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ปัจจัยเชิงสาเหตุที่ส่งผลให้การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจนั้นประสบความสำเร็จได้ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ ขั้นตอนและวิธีการ มีรายละเอียด ดังนี้

๑ การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้นๆ โดยเฉพาะที่อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการวิจัย จำเป็นที่จะต้องดำเนินการศึกษาอย่างรอบด้าน เช่น พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญา เพื่อให้เข้าใจถึงความเป็นมาของชุมชนอย่างแท้จริง สามารถที่จะบอกได้ว่ามีอะไรบ้างที่เป็นอัตลักษณ์ที่แท้จริงของชุมชน เพื่อนำข้อมูลไปกำหนดเป็นแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน

๒ การสร้างเครือข่ายเพื่อทำหน้าที่ในการการค้นหาและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะต้องมีความเชื่อมโยงกับผลการศึกษาปัญหาในระดับชุมชน เช่น ความเป็นมาของชุมชน สภาพความเป็นอยู่ของประชาชน ความต้องการของประชาชน เป็นต้น และประการสำคัญของประสิทธิภาพในการดำเนินงาน จะต้องให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม ในการคิด การปฏิบัติ การประเมินผล พร้อมทั้งการร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน

๓ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ถึงแม้ว่าชุมชนจะมีองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาของทั้ง ที่ฝังอยู่กับตัวคนหรือสถานที่ เพื่อที่จะนำมายกระดับให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ แต่ชุมชนเองยังมีข้อจำกัดในการต่อยอดไปสู่ระดับที่สูงขึ้น ดังนั้นควรมีองค์การวิชาการหรือวิชาชีพเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน เช่น เทคโนโลยีต่างๆ ในการสื่อสารกับบุคคลภายนอก องค์ความรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการออกแบบให้มีความทันสมัย และมีมาตรฐาน แบ่งออกเป็น ๕ ขั้นตอน ดังนี้

- ๑) การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒) จัดกลุ่มกลุ่มอาชีพ
- ๓) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์
- ๔) การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และเครื่องหมายการค้า
- ๕) ระบบการบริหารจัดการ

๔. การพัฒนาแบบยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยการบริหารผลประโยชน์ที่เกิดจากผลการดำเนินงาน เพราะชุมชนเองขาดองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการในระดับกลุ่ม องค์การ เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้รับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน และที่สำคัญการจัดตั้งกลุ่มและศูนย์อำนวยการ ยังเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความสามารถเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการให้มีทิศทางยิ่งขึ้น ภายใน เช่น การส่งเสริมให้เป็นสินค้าที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นสอดคล้องกันแผนที่เที่ยวในชุมชน และภายนอก เป็นการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในการทำหน้าที่ สนับสนุนเชิงนโยบายที่เกินขีดความสามารถของชุมชน เช่น การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว สร้างการรับรู้ให้แก่สถาน

บริการ ปรับปรุงเส้นทาง เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง ปรับภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ เป็นต้น ซึ่งการทำงานแบบคู่ขนานเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชน

๕.๒ อภิปรายผล

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ จะกล่าวถึง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญและน่าสนใจและนำมาอภิปราย ดังนี้

ตามที่ **ดลฤทัย ไกวรรณกุล และคณะ** ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน พบว่า มี ๔ ประเด็นที่ควรได้รับการพัฒนา คือ ๑) อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง แบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ อัตลักษณ์ด้านพื้นที่ ด้านทรัพยากรของชาติพันธุ์ ด้านประเพณีและวัฒนธรรม ด้านการบริหารจัดการของชุมชน ทั้งนี้ การสร้างต้นแบบเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบนฐานความเดิมแท้ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง คือ การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นภูมิสัญลักษณ์ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ในอดีตมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นขอบ การนำเสนอเรื่องราวของวิถีชีวิตกับการแต่งกายที่สะท้อนความเป็นพื้นถิ่น การแสดงทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เชื่อมโยงกับความเดิมแท้ของตัวตนแห่งชาติพันธุ์ ๒) การพัฒนาศักยภาพวิถีกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในการจัดการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์ พบว่ามี ๘ ด้าน ประกอบด้วย ด้านที่พัก ด้านการคมนาคม ด้านสิ่งดึงดูดใจด้านกิจกรรม ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัย ด้านสุขอนามัย และด้านการตลาดโปรแกรมการท่องเที่ยวที่เพิ่มกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ของชาติพันธุ์ต่างๆ ๓) การพัฒนาและการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของการท่องเที่ยวในกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงโดยการพัฒนาคลัสเตอร์การท่องเที่ยว ๓ กลุ่ม คือ ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจสินค้าที่ระลึก ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม ๔) การสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงโดยการกำหนดรูปแบบแบรนด์ โดยอาศัยศิลปะและวัฒนธรรมเกี่ยวกับการทอผ้าที่คล้ายกันของ ๘ ชนเผ่า นั่นคือ ทรงใจดายจะมีลักษณะคล้ายหมายเลข ๘ อันสื่อถึงวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขงที่เชื่อมโยงทั้ง ๘ เผ่าไว้ด้วยกัน ๕) การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน คือการนำอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง มาดำเนินการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์โดยการกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยว เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ผ่านการสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน^๑ ผลการวิจัยมีความสอดคล้องกับข้อที่ ๑, ๒, ๔ ซึ่งไม่สอดคล้องกับข้อที่ ๓ เรื่องการพัฒนาและการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของการท่องเที่ยวในกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงโดยการพัฒนาคลัสเตอร์การท่องเที่ยว ๓ กลุ่ม คือ ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจสินค้าที่ระลึก ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม เนื่องจากการวิจัยในระยะแรก การรับรู้ยังไม่ขยายไปในวงกว้างทำให้ภาคเอกชนยังมองว่าการพัฒนานาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนไม่มีความสัมพันธ์กับธุรกิจท้องถิ่น

^๑ดลฤทัย ไกวรรณกุล และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”, รายงานการวิจัย, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗).

และยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ **จิรวัดน์ พิระสันต์ และคณะ** เรื่อง การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก ด้านกระบวนการขับเคลื่อนและปัจจัยแห่งความสำเร็จ การจัดการท่องเที่ยวแบบใหม่จะอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยการประชุม การสัมมนาและการปฏิบัติการหารื้อร่วมกันของภาคีที่เกี่ยวข้องในการการนำองค์ความรู้ในด้านวัฒนธรรมเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่น ตำนาน ประวัติความเป็นมา ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะการแสดง ศิลปหัตถกรรม ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นอัตลักษณ์วัฒนธรรมของชุมชนมาเพื่อพัฒนาระบบและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ที่พักแรม ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก และขายสินค้าพื้นเมือง รวมทั้งการพัฒนาสื่อสิ่งพิมพ์ของข้อมูลสินค้าพื้นเมือง และข้อมูลเทศกาลและงานประเพณี เพื่อสะท้อนให้เห็นตัวตนและอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นของคนในชุมชนที่แท้จริง^๒ และสอดคล้องกับงานของ **ธเนศ ศรีสถิต และคณะ** ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ผลการวิจัยพบว่า

๑) ด้านบริบทชุมชนและนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน พบว่าได้มีการสืบทอดวัฒนธรรมด้านการเลือกบริเวณพื้นที่ตั้งชุมชนและแหล่งน้ำ รวมถึงภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับความเชื่อ มาจากบรรพบุรุษซึ่งเป็นกลุ่มคนลาวที่ได้อพยพมาจากเมืองจำปาศักดิ์ในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ลาวล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓

๒) ด้านสถานการณ์การท่องเที่ยวในเขตพื้นที่พระธาตุนาดูน พบว่ามี

- (๑) จุดอ่อน คือ แหล่งท่องเที่ยวขาดระบบการบริหารจัดการ
- (๒) ด้านจุดแข็ง คือ มีองค์พระธาตุนาดูนซึ่งเป็นพระธาตุที่มีชื่อเสียง
- (๓) ด้านโอกาส คือ มีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและเป็นที่รู้จักของคนในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง เช่น กู่สันตรัตน์ กู่น้อย
- (๔) ด้านอุปสรรค คือ แหล่งท่องเที่ยวตั้งอยู่ไกลจากจังหวัดมหาสารคาม การเข้าถึงค่อนข้างไม่สะดวก

๓) ด้านศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว พบว่ามีแหล่งท่องเที่ยว ๔ กลุ่ม โดยเรียงลำดับจากศักยภาพในระดับมากไปหาศักยภาพในระดับน้อย ได้แก่

- (๑) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านศาสนาและความเชื่อ
- (๒) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านเศรษฐกิจชุมชน
- (๓) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรม
- (๔) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ

^๒จิรวัดน์ พิระสันต์ และคณะ, “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

๔) บทเรียนด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลพระธาตุ พบว่า แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม โดยกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านจะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ๓ ส่วน

(๒) ขั้นตอนการอนุมัติและการดำเนินโครงการด้านการท่องเที่ยว โดยให้ยึดและปฏิบัติตาม โครงสร้างการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลพระธาตุและชุมชนตำบลพระธาตุ

๕) ด้านศักยภาพของชุมชนในด้านการมีส่วนร่วมของผู้ตำบลชุมชนและชุมชน ๘ หมู่บ้าน ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลพระธาตุ พบว่า ผู้นำชุมชนและชุมชนทั้ง ๘ หมู่บ้านมีศักยภาพในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอยู่ในระดับมาก-มากที่สุด โดยเรียงลำดับจากด้านที่นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในระดับมากไปหาระดับน้อย ได้แก่

- (๑) ด้านการให้บริการของบุคลากรในชุมชน
- (๒) ด้านกระบวนการ ขั้นตอนการให้บริการ
- (๓) ด้านวิทยายุทธให้บริการของชุมชน
- (๔) ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก
- (๕) ด้านที่พักแรม ความพร้อมของห้องประชุมและอาหาร
- (๖) ด้านสถานที่ท่องเที่ยว

๖) ด้านรูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวบนฐานนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลพระธาตุ ตามหลักการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน พบว่า ชุมชนตำบลพระธาตุมีฐานการท่องเที่ยวอยู่ ๔ ฐาน ดังนั้นจึงทำให้รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ต้องมียุทธศาสตร์ ๔ ประการ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) รูปแบบการท่องเที่ยวที่เป็นเอกลักษณ์และแบบเฉพาะของชุมชนตำบลพระธาตุ คือ ๑. ประวัติศาสตร์ ๒. วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ๓. อาชีพและวิถีชีวิต ๔. นิเวศวัฒนธรรม

(๒) การบริหารจัดการงบประมาณเนื่องในกิจกรรมการท่องเที่ยว

(๓) ผลกระทบจากกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ส่งผลต่อชุมชน

(๔) การดำเนินงานและจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวของบุคลากรในชุมชนตำบลพระธาตุ^๓

ณัฐินี ทองดี และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม ผลการวิจัย แบ่งออกได้ ๒ มิติ ผลวิจัยยังมีสอดคล้องกันกับมิติของชุมชนหรือผู้ให้บริการทางการท่องเที่ยว (Supply Side) การยกระดับขีดความสามารถและกลไก

^๓ธนศ ศรีสกลิต และคณะ, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาตาล จังหวัดมหาสารคาม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

ทางการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมพื้นที่ลุ่มน้ำโขงชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย จำเป็นต้องอาศัยกลไกสำคัญ ๓ กลไก คือ กลไกด้านคนหรือทรัพยากรมนุษย์คือ สมาชิกในชุมชนท่องเที่ยวและเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน กลไกด้านการจัดการคือ การพัฒนาให้มีเครือข่ายและอาศัยเครือข่ายในการจัดการตลาดร่วมกัน รวมไปถึงการกำหนดให้มีแผนการจัดการเครือข่าย แผนการจัดการตลาดที่ชัดเจนสมบูรณ์เพื่อเป็นแนวทางในการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพของเครือข่าย และกลไกสุดท้าย คือ กลไกด้านงบประมาณเพื่อใช้ในการขับเคลื่อนเครือข่ายสำหรับการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ของเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนในการจัดการตลาดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง และเพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการพัฒนาใน ๒ ด้าน คือ ด้านการจัดการเครือข่าย และด้านการจัดการตลาด ซึ่งอาศัยแนวคิดการพัฒนา ๓ มิติ คือ มิติความรู้ มิติความคิด และมิติของการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวและการจัดการตลาดการท่องเที่ยว

แต่ในมิติของนักท่องเที่ยวหรือผู้รับบริการทางการท่องเที่ยว (Demand Side) ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติ เช่น ลาวและเวียดนาม มีความแตกต่างกันสำหรับความต้องการของนักท่องเที่ยว พบว่า โดยส่วนใหญ่มีความต้องการความเป็นมิตรไมตรีและการให้บริการของคนท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับภาพลักษณ์และการรับรู้ของนักท่องเที่ยวที่ว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชนอีสาน มีภาพลักษณ์ที่ชัดเจนเรื่องของคนอีสาน มิตรไมตรี และสำหรับนักท่องเที่ยวชาวลาวส่วนใหญ่มีการรับรู้เรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชนในอีสานเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรม สำหรับนักท่องเที่ยวเวียดนามมีการรับรู้ต่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอย่าง หลากหลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^๔ ยังไม่สอดคล้องเพราะว่าในพื้นที่การวิจัยกลุ่มนักท่องเที่ยวยังเป็นภายในประเทศจึงไม่สามารถจะเปรียบเทียบได้

ถึงแม้ว่างานวิจัยจะมีผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์แต่เป็นเพียงก้าวแรก ซึ่งผลการของ **วิระพล ทองมา และคณะ** ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอนอำเภอดงหลวงจังหวัดเชียงใหม่ผลการประเมินศักยภาพของชุมชนทำให้ทราบว่าชุมชนชาวจีนยูนาน (บ้านยาง) นั้นมีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากในพื้นที่ของชุมชนเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์โรงงานหลวงที่ ๑ (ฝาง) ซึ่งถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living SITE Museum) โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนและคนภายในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการนำเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาภูมิปัญญาความรู้และประสบการณ์ผ่านทางนิทรรศการวัตถุที่สะสมมาตั้งแต่อดีตหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ควบคู่ไปกับ “โรงงานสีเขียว” ที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯที่ปรารถนาให้พิพิธภัณฑ์ในชุมชนบ้านยางเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่เชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรมนั่นเอง

ชุมชนชาวจีนยูนานบ้านยาง ยังคงรักษาเอกลักษณ์ด้านความเชื่อและค่านิยมตามวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนมาตั้งแต่บรรพบุรุษอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งนักท่องเที่ยวไม่จำเป็นที่จะต้องเดินทาง

^๔ ภัฏฐินี ทองดี และคณะ, “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗.

ไปไกลถึงประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่สามารถศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตแบบชาวจีนยูนานได้ในชุมชนบ้านยางแห่งนี้ตั้งแต่สภาพของบ้านเรือนการแต่งกายการใช้ภาษาพูดการใช้ภาษาเขียนหรือแม้แต่การประกอบอาหารที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวจีนอย่างแท้จริงนอกจากนี้ชุมชนบ้านยางยังได้มีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยวทั้งทางด้านที่พักแบบโฮมสเตย์ ซึ่งนักท่องเที่ยวจะมีโอกาสได้สัมผัสบรรยากาศของพี่น้องชาวจีนที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขภายใต้ความหลากหลายของศาสนาและความเชื่อโดยเฉพาะศาลเจ้า เจ้าแม่กวนอิม พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และอิสลาม เป็นต้น การได้ชิมและรับประทานอาหารเพื่อสุขภาพอันเลิศรสของชาวจีนเช่นสุกี้ยูนานชาหมูหมั่นโถและไก่ดาตุ๋นยาจีน เป็นต้น

สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนนั้น ผู้ให้ข้อมูลรายงานว่ามีส่วนร่วมในระดับมากในกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมทางความคิด (ความเชื่อและค่านิยม) และวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาชีพและวิถีชีวิตประจำวัน) ส่วนด้านวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาหารและพืชสมุนไพร) รวมทั้งด้านวัฒนธรรมทางวัตถุ (ศิลปะและหัตถกรรม) นั้นผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมในระดับปานกลางเท่านั้น^๕ ได้นำไปเป็นแนวทางให้กับชุมชนได้ขับเคลื่อนในระยะที่สองโดยเฉพาะเรื่องศักยภาพของชุมชนท่องเที่ยว

ในขณะเดียวกันผลงานวิจัยยังมีความสัมพันธ์กับงาน พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า จังหวัดปทุมธานีมีทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงโดดเด่นด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวมอญด้านประวัติศาสตร์ด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุได้แก่วัดมอญเตาโอ่งอ่างเครื่องปั้นดินเผาตุ่มสามโคกตลอดจนด้านประเพณีเทศกาลได้แก่งานสงกรานต์งานแห่เสาหงส์ธงตะขาบและวิถีชีวิตของชุมชนชาวมอญได้แก่อาหารการกินการแต่งกาย

แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานีควรเน้นการพัฒนาคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง แนวทางการพัฒนาด้านกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนชาวมอญควรพัฒนาด้านการคมนาคมโดยการปรับปรุงถนนและพัฒนาเส้นทางเดินทางไปสู่แหล่งท่องเที่ยวให้เชื่อมโยงถึงกันตลอดจนพัฒนาด้านบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกโดยการให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวกับนักท่องเที่ยวควบคู่กับการให้ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ^๖ จุฑารัตน์ เจือจิ้น ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด ผลการศึกษาพบว่า การจัดการท่องเที่ยวของบ้านน้ำเขียว เริ่มต้นในปี พ.ศ.๒๕๔๗ โดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นหลัก ด้วยจุดเด่น คือ ระบบป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ และมีการนำวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชาวมุสลิมในชุมชนบ้านน้ำเขียวเข้าไปร่วมในการท่องเที่ยวของชุมชน แต่ยังคงขาดข้อมูลองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรมและ

^๕วีระพล ทองมา และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่”, รายงานผลการวิจัย, (คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔).

^๖พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

ภูมิปัญญาของชุมชนบ้านน้ำเขียว ที่มีผู้คน ทั้งมุสลิม ไทย และจีน อยู่ร่วมกันด้วยดีมาช้านาน และด้วยความที่เป็นชุมชนเก่าที่มีประวัติพัฒนาการมายาวนาน จึงทำให้มีทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สามารถนำไปต่อยอดสู่การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีอยู่ก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจชุมชนภาคภูมิใจ และดำรงรักษาวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเอาไว้ได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน” **ปรัชญาพร พัฒนาผล** ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี ผลการศึกษาพบว่า ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นต่อการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน คือ เห็นด้วยและพร้อมให้การสนับสนุนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรม เนื่องจากการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวจะมีส่วนช่วยให้ชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี รวมไปถึงศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของเพชรบุรี จะเป็นที่ยึดเหนี่ยวกันมากขึ้น คนในชุมชนเกิดความรู้สึภาคภูมิใจในตนเอง ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ภายในชุมชน ทั้งนี้ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นว่าการท่องเที่ยวอาจจะส่งผลกระทบในแง่ของมลภาวะทางเสียงและขยะที่จะเกิดจากการท่องเที่ยว โดยตัวแทนชุมชนมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวในทุกขั้นตอนไม่ว่าจะเป็น ขั้นตอนการวางแผนพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว การบริหารจัดการทางการท่องเที่ยว การให้บริการทางการท่องเที่ยว การให้ข้อมูลและความรู้ด้านวิถีชุมชนแก่นักท่องเที่ยว รวมไปถึงด้านบริการขนส่ง”

ส่วนศักยภาพการท่องเที่ยวที่ได้กล่าวไว้ในงาน **ทิพาพร ไตรบรรณ** ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์กรณีศึกษาหมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษา พบว่า (๑) นโยบายการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของภาครัฐยังไม่สามารถดำเนินการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ โดยงานภาครัฐควรมีการร่วมมือกับชาวบ้านในหมู่บ้านอรัญญิก เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามที่มุ่งหวัง (๒) ชาวบ้านในหมู่บ้านอรัญญิกยังขาดการมีส่วนร่วม และขาดความรู้ในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐควรจัดหาบุคคลที่มีความรู้ด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวมาอบรมความรู้แก่ชาวบ้าน (๓) ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่น และคนในหมู่บ้านจะรับจ้างตีมัดส่งให้กับร้านค้าในหมู่บ้านเป็นการกระจายรายได้ และมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (๔) นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีทัศนคติเชิงบวกต่อปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ด้านการเดินทาง ด้านความสะอาดและการจำกัดขยะ และด้านผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก ส่วนปัจจัยรองลงมาที่นักท่องเที่ยวมีทัศนคติควรปรับปรุงเพิ่มเติม ได้แก่ ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวด้านอาหารและเครื่องดื่ม ด้านการบริการนักท่องเที่ยว” มีปัญหา

“จุฑารัตน์ เจือจัน, “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๕).

“ปรัชญาพร พัฒนาผล, “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม, (วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔).

“ทิพาพร ไตรบรรณ, “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาหมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗).

ที่สอดคล้องกันกับข้อที่ ๑ หน่วยงานภาครัฐมีบทบาทน้อยเรื่องการขับเคลื่อนเชิงกระบวนการแต่กลับพบว่า ปัจจัยแห่งความสำเร็จเกิดขึ้นการความร่วมมือของชุมชนเอง

และที่สำคัญวัดยังเป็นแกนนำ และสถานที่สำคัญในการขับเคลื่อนระดับชุมชน เพราะมีต้นทุนหลายด้าน คนหรือภูมิปัญญา ทุนทั้งที่เป็นเงินและทุนทางสังคม แหล่งทรัพยากร ระบบการจัดการ สอดคล้องกับงานของ วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวในด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุมีหลายวัดที่มีพระพุทธรูปเก่าแก่สมัยสุโขทัยและพระนครศรีอยุธยา ส่วนอุโบสถและเจดีย์มีลักษณะเหมือนเจดีย์ชะเวดากองโบราณสถานเป็นสถาปัตยกรรมของมอญ ส่วนใหญ่สิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เช่น ประปา ไฟฟ้า ถนนหนทาง ห้องสุขา และระบบรักษาความปลอดภัย อยู่ในระดับปานกลาง เนื่องจากวัดในจังหวัดปทุมธานีมีจำนวนนักท่องเที่ยวต่ำกว่าจังหวัดอื่น ส่วนร้านค้าขายจะมีอยู่ตามชุมชนรอบๆ วัดการวิจัยเชิงปริมาณผลการวิจัยพบว่า วัดส่วนใหญ่มีภูมิทัศน์ที่สวยงามและมีพื้นที่โล่งกว้าง ส่วนทรัพยากรด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีพบว่า วัดส่วนใหญ่มีโบสถ์และพระพุทธรูปที่สำคัญชุมชนจะจัดประเพณีร่วมกับวัด เช่น ตักบาตร ทำทาน และเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา พร้อมทั้งการรณรงค์ให้ประชาชนรักษาศีลฟังเทศน์ฟังธรรมในวันพระและวันสำคัญทางศาสนาสำหรับวัดที่มีนักท่องเที่ยวทางวัดจะจัดมีคฤศก์หรือบุคลาการพาชมวัดส่วนที่ต้องปรับปรุงคือจุดประชาสัมพันธ์ยังมีน้อยทั้งบริเวณนอกวัดและในวัด^{๑๐}

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ” ผู้วิจัยขอเสนอแนะ ดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรส่งเสริมกิจกรรมที่เกิดจากชุมชน และบรรจุไว้แผนพัฒนาท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

๒. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนในท้องถิ่นควรทำหน้าที่สนับสนุนเชิงนโยบายที่เกื้อหนุนความสามารถของชุมชน เช่น การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการ ปรับปรุงเส้นทาง เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง ปรับภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ เป็นต้น ซึ่งการทำงานแบบคู่ขนานเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

๑. ควรพัฒนากลไกการขับเคลื่อนองค์โดยภาคีเครือข่าย เพื่อให้เกิด กระบวนการมีส่วนร่วมคิด แก้ปัญหา ประเมินผล รับผลประโยชน์ จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

^{๑๐}วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ , “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี” วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๗, (วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗).

๒. ควรให้องค์กรวิชาการและวิชาชีพ เช่น สถาบันการศึกษา หน่วยงานภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนองค์ความรู้ ด้านระบบการบริหาร การพัฒนาผลิตภัณฑ์

๕.๓.๓ ข้อเสนอเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรมีศึกษาที่เกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท่องเที่ยว และเส้นทางการท่องเที่ยวในชุมชน สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการต่างๆ ปรับปรุงเส้นทาง เช่น ภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ

๒. ควรมีการศึกษาการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวระหว่างเมืองที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง เพื่อสร้างทางเลือกให้นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ไปยังชุมชนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยศิลปากรราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ไทยรบพม่า. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๐.

กรมศิลปากร. “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

_____. “พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

กาญจนา เกียรติมนรัตน์. ภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ : รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. คำศัพท์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๔.

_____. แผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๙.

ไขแสง ศุขะวัฒนะ. การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม เอกสารประกอบการบรรยายสัมมนาการอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นหลักฐานทางวิชาการ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, ๒๕๓๐.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์. กรุงเทพมหานคร : ครูสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

จินตนา สุขจรรย์. การศึกษาและการพัฒนาชุมชน. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม ๒ : ป่าชุมชนภาคเหนือ: ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖.

ฉันทิช วรรณถนอม. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา, ๒๕๕๒.

บรรณานุกรม (ต่อ)

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ. ชุมวิชาการวิจัยชุมชน ชุมการเรียนรู้ด้วยตนเอง หลักสูตร
ประกาศนียบัตรบัณฑิตการจัดการและประเมินโครงการ. นนทบุรี : เอส. อาร์. พรินต์
แมสโปรดักส์, ๒๕๔๕.

เฉียบ ไทยยิ่ง. องค์การและการจัดการกรุงเทพมหานคร. สถาบันราชภัฏพระนคร, ๒๕๓๙.
ชนัญ วงษ์วิภาค. ประสบการณ์วิชาชีพการจัดการการท่องเที่ยว. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,
๒๕๔๕.

ชลทิพย์ เอี่ยมสาอังก์ และวิศนี ศิลตระกูล. ภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน และแหล่ง
วิทยาการในชุมชน [เอกสารการสอน]. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,
๒๕๓๓.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์
พรินต์แอนด์พับลิชชิ่ง มหาชน, ๒๕๔๐.

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. อุตสาหกรรมท่องเที่ยว. เชียงใหม่ : สานนาการพิมพ์, ๒๕๔๒.

เทิดชาย ช่วยบำรุง. บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
บนฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง. นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า วิทยาลัยการ
พัฒนาการปกครองท้องถิ่น, ๒๕๕๒.

ธนิต อยู่โพธิ์. โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุสถาน
ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘.

ธรรมบุญ ประจวบเหมาะ. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร :
วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๓๓.

น. ณ ปากน้ำ และธิดา สาระยา. เมืองสุโขทัยนี้ดี. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐.

นิคม จารุมณี. การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว กรมการฝึกหัดครู.
กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์
ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘.

_____. การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

_____. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘.

ประคอง นิมมานเหมินท์. ภูมิปัญญาไทยในวิถีชีวิตไทย ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญา
ไทยในภาษาและวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติและ
มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๓๘.

ประเวศ วะสี. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา ในการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในงาน
วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย ๓๓ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๓.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ประเสริฐ วิทยารัฐ. รายงานสัมมนาทางวิชาการเรื่องบทบาทของภูมิศาสตร์กับการพัฒนาการท่องเที่ยว. กาญจนบุรี : สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทยร่วมกับวิทยาลัยครูกาญจนบุรี, ๒๕๓๐.
- ปรีชา แดงโรจน์. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑ กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยรังสิต, ประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๔.
- พงศธร เกษสำลี. วัฒนธรรมกับการท่องเที่ยว. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาโครงการสืบสานวัฒนธรรมไทยนิยมไทย ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๙.
- พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ. ชาวบ้านกับช่องทางประกอบธุรกิจท่องเที่ยว แนวคิดในการจัดตั้งสหกรณ์บริการนำเที่ยวแนวอนุรักษ์แห่งประเทศไทย,. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปกเกล้า, ๒๕๓๘.
- พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ. ชาวบ้านกับช่องทางประกอบธุรกิจท่องเที่ยวแนวคิดในการจัดตั้งสหกรณ์บริการนำเที่ยวแนวอนุรักษ์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปกเกล้า, ๒๕๓๘.
- พยอม ธรรมบุตร. เอกสารประกอบการเรียนการสอนเรื่องหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์. นนทบุรี : สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘.
- _____. เอกสารประกอบการเรียนการสอนหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. “การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายการพัฒนาชุมชน”. เอกสารประกอบการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม. กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พาลาภ สิงหเสนี. การมีส่วนร่วมเพื่อคุณภาพชีวิตของชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาการแก้ปัญหาสารพิษในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๕.
- พินิจ ลาภธนานนท์. พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานกับการพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเอง. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรณทิพย์ เพชรมาก. การบริหารสังคม ศาสตร์แห่งศตวรรษเพื่อสังคมไทยและสังคมโลก. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๕๑.
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๕.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- เมตต์ เมตต์การุญจิต. การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม : ประชาชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และราชการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บิ๊คพอยท์, ๒๕๕๓.
- ยิ่งยง เทาประเสริฐ. เครือข่ายวิชาการราชภัฏด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น สถาบันราชภัฏเชียงราย. เชียงราย : ศูนย์วิจัยและพัฒนาแพทย์พื้นบ้าน, ๒๕๔๒.
- ศรัญญา วรากุลวิทย์. ปฐมนิเทศอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฟื่องฟ้าพรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องการ พัฒนาการทางวัฒนธรรม : กรณีทักษิณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๐.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๒.
- ศิริ ฮามสุโพธิ์. สังคมวิทยาการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๓.
- สมัย สุทธิธรรม. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ ที เจ จำกัด, ๒๕๔๖.
- สันติสุข กฤดากร. การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.
- สายทิพย์ สุดดิพันธ์. อุดมการณ์พัฒนากับการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทยในปัญหาผู้นำกับการกำหนดนโยบายแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงสุโขทัยมาจากไหน?. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๘.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. พม่ารบไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๔.
- สุภรณ์ โอเจริญ. นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง. นครสวรรค์ : วิทยาลัยครูนครสวรรค์, ๒๕๒๘.
- สุรเชษฐ์ เชษฐมาศ. ท่องเที่ยวแบบ “นิเวศสัญจร” ทางรอดแหล่งท่องเที่ยวไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑.
- สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. ปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔.
- สุวัฒน์ ศิริรินทร์ และ ภาวนา สายชู. MBA Handbook : คู่มือสำหรับนักบริหาร และนักศึกษาปริญญาโท. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : ออฟเซ็ท จำกัด, ๒๕๕๔.
- สุวิทย์ รัศมิภูติ. ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะหลักฐานทางวิชาการ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.
- เสรี พงศ์พิศ. ค้นสู่รากเหง้าทางเลือกและทัศนวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร : เทียนวรรณ, ๒๕๒๙.
- อรทัย ก๊กผล. คู่คิด คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : จริยสุนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๒.

บรรณานุกรม (ต่อ)

อำนาจ อนันตชัย. การระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิศตอร์เเพเวอร์พอยท์, ๒๕๒๗.

อุดม เขยกีวงศ์ และคนอื่นๆ. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๐.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์

กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา. “การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษา อำเภอนิคมบ่งศรี จังหวัดสิงห์บุรี”. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. คณะบริหารธุรกิจ : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๕.

จิรณี สินธก. “วิถีชีวิตและภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวสวนลองกอง”. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๓.

จุฑารัตน์ เจือจัน. “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๕.

ฉัตรชัย ดวงจาด. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษา : ความคิดเห็นของชุมชนบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๕.

ณรงค์ อภัยใจ. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของโรงเรียนบ้านเมืองกีด อำเภอมะแมง จังหวัดเชียงใหม่”. การศึกษาอิสระการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหาร การศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

ทองย่น บุตรโสภา. “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาท่าด่าน โฮมสเตย์ ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก”. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒน : บริหารศาสตร์, ๒๕๔๗.

ทิพาพร ไตรบรรณ. “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษา หมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗.

ประพันธ์ สร้อยเพชร. “การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ศูนย์โรงเรียนตำบลแช่ช้าง อำเภอสนักแพง จังหวัดเชียงใหม่”. วิทยานิพนธ์การศึกษา มหาบัณฑิต. สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางการศึกษา : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

ปรัชญาพร พัฒนาผล. “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี”. วิทยานิพนธ์ศิลป ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม. วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔.

บรรณานุกรม (ต่อ)

พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล. “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”. **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓.

เพ็ญกานต์ นามวงศ์. “การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรมชุมชนไหล่หินอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการจัดการนันทนาการและท่องเที่ยว**. คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๒.

ภพธร จิตมั่น. “การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการป้องกันอาชญากรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีสมาชิกสภาเทศบาลในจังหวัดปทุมธานี”. **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓.

ยุพาพร รูปงาม. “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานงบประมาณ ในการปฏิรูประบบราชการ”. **ภาคินพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕.

สุรเดช มาสินทรัพย์. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ของสถานีตำรวจภูธรอำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๕.

(๓) รายงานการวิจัย :

จิรวัดน์ พิระสันต์ และคณะ. “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๔.

ณัฐินี ทองดี และคณะ. “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗.

ดลฤทัย โกวรธนะกุล และคณะ. “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”. **รายงานการวิจัย**. คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗.

ธเนศ ศรีสถิต และคณะ. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖.

ประยูร ศรีประสาธน์. “ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา”. **รายงานการวิจัย**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และคณะ. “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”. **รายงานวิจัย**. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒).

บรรณานุกรม (ต่อ)

วีระพล ทองมา และคณะ. “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ฮ่องสอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่”. รายงานผลการวิจัย. คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔.

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. “การประเมินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทยเพื่อเร่งฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารในส่วนของกรมป่าไม้”. รายงานวิจัย. คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

(๔) บทความ :

ถวิลวดี บุรีกุล. “แนวคิดของการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย”. **จดหมายข่าว สถาบันพระปกเกล้า**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘ (๒๕๔๓) : ๔ - ๖.

พิทยา ดำเด่นงาม. “พระศรีบาทลักษณ์สมัยพระยาสิทธิ”. ใน **ศิลปากร**. ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๕ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๘) : ๓๓.

ร่ำไพพรรณ แก้วสุริยะ. “การท่องเที่ยวชมวิถีชนบท”. **อนุสาร อสท.** ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๑๒ (กรกฎาคม ๒๕๔๔) : ๑๑๘ - ๑๑๙.

วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ. “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี”. **วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๗. (วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗).

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. “ถมอรัตน์ เขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองศรีเทพ”. ใน **เมืองโบราณ**. ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๕) : ๒๖.

สุชาดา จักรพิสุทธ์. “การศึกษาทางเลือกของชุมชน”. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, (มิถุนายน - สิงหาคม ๒๕๔๗) : ๒๗.

อุษาวดี พลพิพัฒน์. “การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน : กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย”. **จุลสารการท่องเที่ยว**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๕) : ๓๘ - ๔๘.

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. **ความหมายของการท่องเที่ยว**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.mots.go.th>, [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑].

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **การปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://sites.google.com/site/fon๕๔๘๑๑๓๖๐๕๗/hnwy-thi-๔/๔-๕>, [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑].

หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ. **'OTOP นวัตกรรม' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://www.thairath.co.th/content/๑๑๙๓๖๙๕>, [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑].

องค์ประกอบของการท่องเที่ยว. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : www.kmuttadit.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1234, [๒๗ ต.ค. ๕๕].

บรรณานุกรม (ต่อ)

๒. ภาษาอังกฤษ

- Cohen, John M, and Uphoff, Norman T. **“Rural Development participation: Concepts and measures for Project design, Implementation and Evaluation.”**. In Rural Development monograph. 2 The Rural Development Committee for International Studies. (Cornell University, January, 1997,).
- Gee, C. Makens, J. & Choy, D.. **The travel industry**, 2nd ed. by Van Nostrand Reinhold. (New York : Gee & Choy, 1989).
- H.F. Koufman. **Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities**. Agricultural Experiment Station Bulletins, March, 1989.
- Hollyway, J Christopher. **The Business of Tourism**. (Plymouth : Macdonald and Evans Ltd., 1983).
- J.M. Cohen and N.T. Uphoff. **“Participation’s Place in Rural Development : Seeking Clarity through Specificity”**. Worle Development, 8 (3), (1989).
- Mcintosh, R.W.; Goeldner, C.R.; & Ritchie, Jr.B. (1995). **Tourism : Principle, Practices, and 188 Philosophies**. (New York : John Wiley & Sons).
- Mill, Robert Christie. **Tourism The International Business**. (New Jersey : Prentice, 1990).
- Reid N.J. **Communities Participation : How People Power Brings Sustainable Benefits to Communities**. (USDA Rural Development, Office of Community Development, 2000).
- Robert W. McIntosh, Charles R, Goeldner, **Tourism: Principle, Practices Philosophies**, 5th ed., (New York: John Wiley and Sons, Inc., 1986).
- Shery R. Arnstein. **“A Ladder of Citizen Participation”**. **Journal of the American Planning Association** 35. (July, 1969).
- United Nation Organization. **United Nation Department of Internation Economic and SocialAffair, Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Actionand Nation Development**. (Report of The Meeting for The Adhoc Group of Expert.). (ZNew York : United Nation. United Nation, 1981).
- W.W. Reeder. **Some Aspects of The Information Social Participation of Farm Families in New York State**. (New York : Unpublished Ph.D Dissertation, Cornell University, 1974).

ภาคผนวก ก
เครื่องมือวิจัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย เรื่อง “นวัตกรรมวิถีชีวิตของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ”

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย เรื่อง “นวัตกรรมวิถีชีวิตของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ” จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมข้อมูลสำคัญจากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความป็นมาของชุมชนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมภูมิปัญญา รวมถึงประเพณี เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป สร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณนาในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา เพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และออกแบบกิจกรรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ แผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรมวิถีชีวิต ของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ต่อไป

แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ส่วนที่ ๒ เป็นคำถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๑๑ ข้อ

ส่วนที่ ๓ เป็นคำถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ที่สามารถนำมาต่อยอดเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ มีจำนวน ๖ ข้อ

ส่วนที่ ๔ เป็นคำถามเกี่ยวกับการเชื่อมโยงผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาและกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๖ ข้อ

ทั้งนี้ ผู้วิจัยขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในการบันทึกเสียง จดบันทึก และถ่ายภาพระหว่างทำการสัมภาษณ์ทุกขั้นตอน เพื่อประกอบรายงานการวิจัย

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความเมตตาเอื้อเฟื้อข้อมูลทางวิชาการเป็นอย่างดี

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลส่วนบุคคล

- ๑) ชื่อ-นามสกุล ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....
- ๒) ที่อยู่.....
- ๓) ตำแหน่ง.....

๔) สังกัด.....

๕) เบอร์โทรศัพท์.....

ส่วนที่ ๒ เป็นคำถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๑๑ ข้อ

๑. สภาพทั่วไปอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นอย่างไรบ้าง
๒. ด้านภูมิศาสตร์
๓. ด้านคน
๔. ด้านเศรษฐกิจ
๕. ด้านสิ่งแวดล้อม
๖. ด้านความเชื่อ
๗. ด้านประวัติศาสตร์
๘. ด้านวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น
๙. ชุมชนมีความเป็นมาอย่างไร
๑๐. ท่านคิดชุมชนมีภูมิปัญญาอะไรบ้างที่โดดเด่น

ส่วนที่ ๓ เป็นคำถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่สามารถนำมาต่อยอดเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ มีจำนวน ๖ ข้อ

๑. มีภูมิปัญญาอะไรบ้างที่สามารถสร้างรายได้
๒. ภูมิปัญญาแบ่งออกเป็นกี่ประเภท
๓. ปัจจุบันใครเป็นผู้สืบทอด
๔. มีวิธีการใดที่สามารถนำต่อยอดทางเศรษฐกิจได้
๕. หน่วยงานหลักที่เข้ามาให้การสนับสนุน
๖. แนวทางการเชื่อมโยงกับแผนการท่องเที่ยวเป็นอย่างไร

ส่วนที่ ๔ เป็นคำถามเกี่ยวกับการเชื่อมโยงผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาและกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๖ ข้อ

๑. การท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นควรเป็นอย่างไร
๒. ผลิตภัณฑ์อะไรบ้างที่สะท้อนถึงความเป็นท้องถิ่น
๓. กิจกรรมอะไรบ้างที่ส่งเสริมเศรษฐกิจภายในชุมชน
๔. แผนการท่องเที่ยวกระจายรายได้ได้อย่างไร
๕. ควรดำเนินการจัดการแผนการท่องเที่ยวอย่างไร
๖. ใครควรเป็นหน่วยงานหลักในการผลักดันแผนท่องเที่ยวชุมชน

ภาคผนวก ข
หนังสือเชิญ รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญและสนทนากลุ่มเฉพาะ

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants)

ที่	ชื่อ ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง
๑	พระใบฎีกาธนกร โฆษธมโม	เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง
๒	นางทองใบ เหว้าโต	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มชนมไทย
๓	นางกำไร ไยอินทร์	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มอาหารพื้นบ้าน
๔	นางจรรยา แก้วโต	ปราชญ์ชาวบ้าน
๕	นายประทีป พรหมอ่อน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๖	นายลอง คุ่มศิริ	ปราชญ์ชาวบ้าน
๗	นายเผียน ส่งอู่	ปราชญ์ชาวบ้าน
๘	นายกlinik โอภาสี	ปราชญ์ชาวบ้าน
๙	นายบุญธรรม ครองชนม์	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๐	นายธนนชัย มากน้อย	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๑	นายธนา ยศอ่อน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๒	นายเฉลิม เหว้าโต	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๓	นางบุญเรือน โลหะเวช	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มกระยาสาร
๑๔	นายทวีศักดิ์ ศรีสุรินทร์	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๕	นางดำ แพน้อย	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๖	นายมานะ เพ็งพรม	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๗	นายเลียม โลหะเวช	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มไม้กลึง
๑๘	นายอำนาจ อินตา	สื่อท้องถิ่น
๑๙	นางอำไพ โอภาสี	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า
๒๐	นางหล่อ สกุลมา	ประธานแม่บ้าน/ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๑	ดร.ธีระวัฒน์ แสนคำ	นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
๒๒	นายหลอม ยี่มปาน	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มจักรยาน
๒๓	นางสาวกมลชนก เพ็งพรม	พนักงานเทศบาลตำบลหนองบัว
๒๔	นางวาสนา สุขสีพันธ์	นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
๒๕	นางขวัญสุตา โลหะเวช	นักวิชาการพัฒนาชุมชนชำนาญการ
๒๖	ส.อ.นิวัฒน์ ธรรมรักชัย	นักวิชาการพัฒนาชุมชนปฏิบัติการ
๒๗	นายสี อินแดน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๘	นางมี สีสวย	ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๙	นายแสง อยู่ศรี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๔
๓๐	นางบุญธรรม ศรีจันทร์ผ่อง	ปราชญ์ชาวบ้าน/ตัวแทนกลุ่มแม่เพลง

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิสนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions)

ที่	ชื่อ ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง
๑	ว่าที่ ร.ต.ธราธร แข็งขัน	นายอำเภอหนองบัว
๒	นางคลฤดี ดิยะโสภณจิต	นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองบัว
๓	นายประสงค์ โอภาสี	กำนันตำบลหนองกลับ
๔	นายยวน สกุลมา	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๔
๕	นางเยาวรัตน์ พันธุ์ทอง	พัฒนาการอำเภอหนองบัว
๖	นางวรรณ เชื้อมไพบูลย์	ผู้อำนวยการกลุ่มกิจการพิเศษ สำนักงาน วัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์
๗	นายอรรถ คล้ายนุ่น	ข้าราชการบำนาญ
๘	นายสมศักดิ์ อ่อนสำลี	ข้าราชการบำนาญ
๙	นายชิน สีสวย	ข้าราชการบำนาญ
๑๐	นางวัชรีย์ อินทราชา	ตัวแทนผู้ประกอบการ

กิจกรรมที่ ๑ นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
ณ วัดหนองม่วง หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

กิจกรรมที่ ๒ นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยเก็บข้อมูลและต่อยอดภูมิปัญญา
ณ วัดหนองม่วง หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

กิจกรรมที่ ๓ นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยสร้างแผนที่การท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับกิจกรรมชุมชน
ณ วัดหนองม่วง หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

ภาคผนวก ง
การรับรองนำไปใช้ประโยชน์และใบรับรองจริยธรรมการวิจัย

แบบ สป.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ดร.เอนก โยอินทร์ หัวหน้าโครงการวิจัย

ข้าพเจ้า นายประสิทธิ์ ใจดี หัวหน้างาน
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการกองบริหารการเปลี่ยนแปลง
ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน กองส่งเสริมและพัฒนา
ที่อยู่ 16 หมู่ 12 ต.หนองกุ่ม อ.เมืองบุรีรัมย์ จ.บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๕๖ ๐๐๙ 1๙2 โทรสาร ๐๐๙ 1๙3
ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เรื่อง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ
ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ ดร.เอนก โยอินทร์
ได้นำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- ☒ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- ☒ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- ☒ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- ☒ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- ☒ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑๕ กันยายน ๒๕๖๓ จนถึง ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๔ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/
งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
ในชุมชนได้นำรูปแบบกิจกรรมเข้าหารือกับเครือข่ายในชุมชนเพื่อสร้างหลักสูตรอบรมระยะสั้นเพื่อสร้างอาชีพเสริม
ให้กับชุมชน เพื่อสร้างองค์ความรู้ ระบบการจัดการ และวิธีการใหม่ๆ ให้กับประชาชนทั่วไป และจัดออกแบบ
กิจกรรมหลักสูตร การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับสถานศึกษา
ให้เยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วมเรียนรู้ตลอดชีวิตในแหล่งเรียนรู้ชุมชนเพื่อส่งเสริมทักษะด้านวิชาชีพ ทักษะการใช้ชีวิตที่
สอดคล้องกับวิถีชุมชน

การใช้ประโยชน์ในเชิงสาธารณะ ได้เรียนรู้และนำกระบวนการไปพัฒนาเครือข่ายและเปิดโอกาสให้
องค์กรวิชาการและองค์กรวิชาชีพ เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งทุน โดยการพัฒนาพื้นที่ การพัฒนาแหล่ง
ท่องเที่ยวและการพัฒนาศักยภาพชุมชน ส่งเสริมกลุ่มอาชีพผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
สอดคล้องกับบริบทของชุมชน

๒. การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์ มีศึกษาที่เพิ่มเติมเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท่องเที่ยว และเส้นทางการท่องเที่ยวในชุมชน สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการต่างๆ ที่สอดคล้องกับผลิตภัณฑ์และแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน เช่น ภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนและระหว่างเมืองที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง สร้างทางเลือกให้แก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ไปยังชุมชนยิ่งขึ้น

๓. การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ เทศบาลตำบลหนองบัวได้นำแนวทางไปส่งเสริมกิจกรรมชุมชน และการพัฒนาขีดความสามารถของชุมชน เช่น การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการ ปรับปรุงเส้นทาง เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง ปรับภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ เป็นต้น ซึ่งการทำงานแบบคู่ขนานเพื่อกระจายรายได้สู่ชุมชนและบรรลุไว้แผนพัฒนาท้องถิ่นในโอกาสต่อไปเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(นางปรินรัตน์ กิรติวัฒน์กุล)

ตำแหน่งผู้อำนวยการกองวิชาการและแผนงาน

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

**ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและไบนินยอม**

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๔๒/๒๕๖๓

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านห้วยสับบาท อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี
(Conservation of Local Wisdom in Ban Huai Sib Bath Community
Wihan Daeng District Saraburi Province)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS ว.063/2563

สถาบันที่สังกัด: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้วิจัยหลัก: รศ.ดร.เกียรติศักดิ์ สุขเหลือ

เอกสารที่พิจารณาพบ

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๖๓
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๖๓
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๖๓
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๖๓

(พระสุวรรณเมธาภรณ์, ผศ.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๓

หมายเลขใบรับรอง: ว.๔๒/๒๕๖๓

วันที่ให้การรับรอง: ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๓

วันหมดอายุใบรับรอง: ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๔

ภาคผนวก จ
ผลลัพธ์ ผลผลิต ผลกระทบ

วิจัยเรื่อง

นวัตกรรมวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

Innovation of Good Things in the Community: The Extension of
Wisdom to Economic Value Addition

ผลผลิตจากงานวิจัย

ผลที่เกิดขึ้นจริง	หน่วยนับ	รายละเอียด/หลักฐาน
Output ๑.บทความวิชาการ - ระดับชาติ - นานาชาติ	บทความวิชาการ จำนวน ๑ เรื่อง	ตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร มจร การพัฒนาสังคม, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๖๔. TCI ฐาน ๒
๒.ผลิตภัณฑ์ - ระดับเอกสาร	ชุดความรู้ จำนวน ๑ ชุด	ชุดความรู้ที่ ๑ พัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ของอำเภอหนอง บัว
- ระดับภาคสนาม	ชุดความรู้ จำนวน ๑ ชุด	ชุดความรู้ที่ ๒ คุณค่าภูมิปัญญา ท้องถิ่นอำเภอหนองบัว จังหวัด นครสวรรค์
- ระดับห้องปฏิบัติการ	เครื่องหมายการค้า/ แบ ร น ด์ (LOGO) จำนวน ๗ ชิ้น ได้แก่ กลุ่มผลิตภัณฑ์ “ไม้ จริง”	
	กลุ่มผลิตภัณฑ์ “รักษ์ โลก”	

	กลุ่มผลิตภัณฑ์ “รักษ์โลก”	
	กลุ่มผลิตภัณฑ์ “บ้านขนมไทย”	
	กลุ่มผลิตภัณฑ์อาหารพื้นบ้าน “พริกเกลือ” (น้ำพริกปลาร้า)	
	แผนที่ท่องเที่ยวชุมชนจำนวน ๑ ชิ้น	
๓. วิถีทัศน์ผลงาน	๑ เรื่อง	เป็น การ ถ่าย ทอด กระบวนการวิจัยภาคสนาม ความยาว ๓ นาที
Outcome ได้จัดกิจกรรมให้ชุมชนเข้าร่วม ดังนี้ ประชุมระดมความเห็น รวบรวมภูมิปัญญา ประชุมแกนนำ ประชุมกลุ่มเฉพาะ กิจกรรมถ่ายทอดองค์ความรู้	เป็นกิจกรรมย่อยที่จัดขึ้นภายใต้ปฏิบัติการในภาคสนาม (Action Research) โดยสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน ๓๐ รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	ให้ ผู้ หน้ ยงาน ภาค รัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ได้ร่วมกันประมวลปัญหาในระดับชุมชนของตนเอง ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาให้เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวชุมชน หลังจากนั้นได้ทำการรวบรวมภูมิปัญญาและแบ่งเป็นกลุ่มอาชีพให้กระจายไปยังชุมชนผลลัพธ์จากการทำงานทำให้เกิด

	ประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การประชุมเชิงปฏิบัติการ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง และการสนทนากลุ่มเฉพาะโดยผู้เชี่ยวชาญ ๑๐ รูป/คน	แก่นนำขับเคลื่อนโดยมีวัดหนองม่วงเป็นศูนย์กลาง และนำของดีชุมชนมาจัดเป็นแผนที่ท่องเที่ยว คือ ๑) แผนที่ท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ๒) แผนที่ท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม และ ๓) แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว หลักจากนั้นได้นำองค์ความรู้และแผนการท่องเที่ยวไปถ่ายทอดให้ประชาสังคมได้รับทราบเพื่อกระตุ้นในการพัฒนาเป็นไปในทิศทางเดียวกัน
Impact ผลงานวิจัยส่งผลให้มีการขยายผลในระดับท้องถิ่น/ระดับชาติ/นานาชาติ		๑. ชุดความรู้นำไปสู่การสร้างสำนึกจิตสำนึกเห็นถึงคุณค่าความภูมิใจ และศักดิ์ศรีในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่ายภาคประชาสังคม เพื่อเข้าสู่การอนุรักษ์โดยเริ่มจากเยาวชนในสถานศึกษา อีกทั้งชุดความรู้ดังกล่าวเป็นข้อมูลสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายภาครัฐระดับท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ๒. สร้างความเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวบนอัตลักษณ์ของชุมชนในด้านภูมิปัญญาผนวกเข้ากับนวัตวิถีของดีชุมชนด้านการต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ และนวัตวิถีศักยภาพชุมชนด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เกิดรายได้กับชุมชนอย่างทั่วถึงทั้ง ๑๕ ชุมชน

		กระตุ้นเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศให้มีความเข้มแข็ง ๓. เกิดการน้อมนำศาสตร์พระราชฯ พร้อมทั้งการพัฒนาเครือข่ายการทำงานเพื่อสร้างระบบคุณภาพ และการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม สามารถเป็นต้นแบบให้แก่พื้นที่อื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกันนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยคำนึงถึงการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับสังคมสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและจิตใจ
--	--	--